

54072

T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BATILI BİLGİ VE TEKNİK TRANSFERİ AÇISINDAN
OSMANLI MODERNLEŞMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEHMET AYSOY

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Enstitü Anabilim Dalı : SOSYOLOJİ

Enstitü Bilim Dalı : GENEL SOSYOLOJİ ve

METODOLOJİ

Bu tez 17.7/ 1996
edilmiştir

tarhinde aşğıdaki jüri tarafından Öybirliğı/Oyçokluğı ile kabul

Doç. Dr. Mehmet Taydelen

Jüri Başkanı

Yrd. Doç. Dr. Hacer Duran

Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Ali Rıza Pınar

Jüri Üyesi

- i. İÇİNDEKİLER
- ii. KISALTMALAR
- iii. ÖNSÖZ
- iv. ÖZET
- v. SUMMARY

GİRİŞ.....	1
1. BATI GELENEĞİNDE FARKLILAŞMANIN ADI; MODERNLEŞME.....	5
1.1. Bilgi ve Teknik İlişkisi İçinde Eşya Olarak Kitap.....	5
1.2. Mağ baa Ve Seküler Bilginin Yaygınlaşması.....	10
2. İSLAM'IN GELENEĞİNDE BİLGİ VE KİTAP.....	13
2.1. İlmin Anahtarı Ve Yazılı Metnin Tamamlanması; Şifahi Gelenek.....	13
2.2. Vakfedilen Kitap.....	17
3. OSMANLI'NIN BİLGİ VE TEKNİK ANLAYIŞI İÇİNDE TRANSFER GELENEĞİ.....	20
3.1. Lale Devri.....	20
3.2. Osmanlı ve Fenn.....	24
3.3. Yabancı Basın ve Kitap Tacirleri.....	27
3.4. İbrahim Müteferrika.....	33
3.5. Osmanlı Basımevi.....	42
3.6. Osmanlı, Kitle İletişim ve Eğitim.....	57
SONUÇ.....	81
KAYNAKLAR.....	83
ÖZGEÇMİŞ.....	87

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
İ.Ü.E.F.	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
M.E.B.	Milli Eğitim Bakanlığı
Sa.	Sayı
Sh.	Sayfa
T.T.K.	Türk Tarih Kurumu

ÖNSÖZ

Modernleşme, Marx'ın ifadesiyle ' katı olan her şeyi buharlaştırıp, uhrevi olan her şeyi de dünyevileştirdi'. Onun en kalıcı etkisi kuşkusuz bu yönüydü, bugün açıklamak-tanımlamak adına yapılan her modern çaba ; buharlaşan, anlamı muğlaklaşmış bir olguyu ifade edebilme çabasıdır.

Her dönemin adının sonradan, belli kriterlere göre yapıldığı, daha doğru bir deyişle bugüne yansıyan popüler değerler bağlamında yapılan adlandırmalar, yöntem olarak en fazla tarih biliminin üzerinde etkili olmuştur. Sosyal bilim modernitenin en büyük ürünü ve taşıyıcısıdır. Söz konusu popüler kavramlar bu bilimlerden üretilir ve belli değerler yüklenerek diğer bilimlere lanse edilir, modern kavramlar soyut kavramlardır. Böyle bir bağlamda tarihe düşen, ona verilen vazife bu parlak, soyut kavramları tarih içinde temellendirmesidir.

Böyle bir vazife tarih bilimini verili bir form içinde çalışmaya itmiş, çalışmanın sistematik tasnifi genel geçer bir anlamda sunulmuştur. Artık tarihte belli evrensel kavramların savunucusu, ortaya koyduğu verilerle muğlak bir bilimdir.

Bu şartlar altında sosyoloji hem kavram sorgulaması, hemde tarih araştırması yapmak durumundadır. Bizde tezimizde bunu yapmaya çalıştık.

Tez çalışmam süresince her konuda yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım sayın Prof. Dr. Sami Şener'e, ve konu ile ilgili dökümanın yanında fikri zeminin oluşturulmasında fedakar yardımlarından dolayı sayın İhsan Fazlıoğlu'na teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

Modernleşme tarihi bir realitedir. Fakat modernitenin tüm ortaya koyduğu olgular gibi adı konmamış , deyim yerindeyse konulamamıştır. Modern zamanda her tarihi vakaa sonradan tanımlanır. Başka bir deyişle aslında bu tanımlama çabası modern bir çabadır.

Modernleşme gerçek anlamda süreç olarak tamammlandığı zaman , sonuçları itibariyle tanımlanacaktır. Bu bağlamda yapılan açıklama - tanımlama çabası , ancak bir deneme olarak kalacaktır. Bizim tez konumuz da kuşkusuz bu çerçevede bir analma sahiptir.

Osmanlı modernleşmesi,her şeyde olduğu gibi devlet eliyle başlamış bir süreçtir ve bu süreç devam etmektedir. Sosyolojik olarak modernleşme bu devlet siyasetinin topluma yansımaları, sonuçlarının topluma mal olması , toplumda yaşamaya başlaması ile başlar. Modernleşme topluma yeni oluşturulan yani modern iletişim kanalları ve eğitim araçlarının kullanılıp toplumun eğitilmesiyle topluma yansımıştır.

Bu süreçte söz konusu kanalların oluşturulması için ilk önce var olan kanal ve kurumlar saf dışı bırakılmıştır. Aynı zamanda bu geleneksel yönetim kadrolarının bir kısmınında kendi haline bırakılıp, sisteme yabancılaştırılmıştır.

Osmanlı modernleşmesi bir anlamda matbaanın Batı'daki anlamında kullanım alanı oluşturulma çabasıdır. Osmanlı matbaayı kendi geleneksel sistemine uygun bir yere transfer ederek yerleştirmiş ve böyle kullanmış olmasına rağmen , bir dönem sonra modern çaba ile birlikte matbaa için farklı bir zemin hazırlanmıştır.

Bu zemin için ilk önce bir dil hareketi başlatılmış ve herkesin anlayabileceği dille basın kitleye ulaşma imkanı bulabilmiştir. İkinci olarak modernleşme zorunlu bir eğitimin de adıdır, modern insan , ancak modern bilgiyi elde ettiği zaman dünyasını kavrayabilen insandır. Onun için eğitim , modern anlamda eğitim zorunludur.

Osmanlı modernleşmesinde gönüllü eğitici basın ile zorunlu eğitici modern eğitim kurumlarının ortak paydası olan batılı bilginin , teknik ve tekniğin kurumlaşmasıyla ilişkisi çok önemli tarihi kriterlerdir.

Osmanlı modernleşmesinin bu kriterler çerçevesinde ele alınarak incelenmesi, Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesinde karşılaşılan problemi aşar niteliktedir. Modernleşme Osmanlı açısından Batılılaşma'dır. Bu sürecin incelenmesi Batılı bilgi ve tekniğin transferi çerçevesinde ele alındığında geçerli bir kavramlaştırma ve reel bir zemin bulunabilmektedir. Bu çerçevede tezimiz sosyolojik bir deneme olmasının yanında bir tarih dönemlemdirmesi çabasıdır. Bu sonuç tez konusunun sınırlandırılmasında görülen bir güçlüğü değil, sosyolojik bir çalışmada tarihten hangi sınırlarda yararlanılması gerektiği üzerine bir gösterge niteliğindedir.

SUMMARY

The importance of modern science and technology is today accepted throughout the world. Some view them as forces that can solve human problems and improve the quality of life, others as elements that can destroy mankind. In the Muslim World, the debate often takes the form of whether modern science and technology are essential for the achievement of national goals or whether they are destructive of traditional values and institutions and should be replaced by a Muslim Science. Whatever one's views on this matter, it is essential to understand the nature of science and technology and to conceptualize them accurately for if one does not do so the debate will be intellectually sterile. History has much to teach us in this regard. It is the purpose of this communication to identify two fundamental characteristics of technology through an analysis of the manner in which the printing press functioned in the ottoman empire and impact.

GİRİŞ

Osmanlı tarihi , sosyal bilimler açısından ortaya konulduğu, tanımlanmaya - açıklanmaya çalışıldığı biçimleriyle sosyolojik bir meseledir.Tarih, antropoloji, bilim tarihi gibi konu üzerinde çalışma yapan bilim dallarının Osmanlı üzerine yaptıkları çalışmaların; hem cevap aradıkları soruları belirleyen arkaplanın belirginleştirilmesi ve hem de Osmanlıyı açıklama-tanımlama çabasında kullanılan kavramların geçerliliklerinin ve sınırlarının belirlenmesi ancak sosyoloji ile mümkündür.

Türk sosyal bilim geleneği ; batılı bir tarih anlayışı içinde ,batılı kavramlar aracılığıyla çalışan bir yönetime sahiptir. Bu bağlamda yapılagelen Osmanlı araştırmaları sonuçta Osmanlıyı batılı tarih tasnifinin içine yerleştirmekten başka bir işe yaramamaktadır.

Sosyoloji de, aynı tarih anlayışının ürünü olan bir bilim dalıdır. Batılıdır ve batıya hizmetle görevlidir. Fakat sosyoloji kendisi üzerinde soru soran, kendisini de sosyolojik olarak sorgulayan bir bilimdir. Bu yönüyle diğer bilimlerden ayrıldığı gibi kuramları ve kuramların arkasındaki tarih anlayışlarını sorgulayıp tasnif ederek kendisini onların üzerinde bir alanda tanımlar.Sosyolojinin yönteminden kaynaklanan bu durumu konu üzerinde son sözü söyleme avantajını ona vermektedir. Aynı şekilde sosyolojinin bu özelliği farklı toplumları kendi toplumsal şartlarının ürünü olan kavramlar aracılığıyla tanımlama imkanı vermektedir. En azından böyle kabul edilmektedir,yada ediyoruz. (Çünkü bir Türk sosyolojisinden söz edilmektedir).

Osmanlı üzerine yapılan tanımlama-açıklama çabalarında, genellikle batının tarihi şartları içinde ortaya çıkmış kavramların kullanılması veya kullanılabilmesi için ,ortaya konulan bu kavramlara bağımlı ve uygun bir Osmanlı toplumdur. Söz konusu çabalarda Osmanlı tarihinde belli dönemlendirilmeler yapılmakta ve bu dönemlendirmeler Batının tarihi seyrinde belli yerlere karşılık isimlendirilmektedir. Batılılaşma,yenileşme,çağdaşlaşma, modernleşme

biçiminde ifade edilen bu dönemlerin isimlerinde karşılaşılan farklılık, dönemlendirmenin tarihlendirilmesinde de kendisini göstermektedir. Durumun böyle olması söz konusu çabanın realiteden kopukluğunun göstergesinden başka bir şey değildir.

Bu bağlamda sosyoloji, konuyu ele alırken ilk önce bir Osmanlı tanımı ortaya koymak ve bu çerçevede tanıma uygun kavramların sınırlarını çizmek durumundadır. Osmanlı ve Batı toplumları iki ayrı kimliğe sahip olarak tarih sahnesinde yer almış, iki ayrı toplumdur. Bu iki ayrı kimliğe ait toplum belli bir dönem sonra dünya egemenliği çerçevesinde birbirlerine karşı değişik siyasetlere sahip olmuşlardır.

Batı'nın dünya egemenliğini ele geçirmesiyle Osmanlı bu durumu değiştirecek yeni siyaset arayışlarına girmiştir. Bu arayış Batı toplum örneğinde bir toplum oluşturulması çabası değildir. (Sezer,1979) Söz konusu arayış, Batıda belli bir yere ve kimliğe sahip olmak suretiyle Batıya katılmak çabasıdır. Konu üzerinde yapılmış olan söz konusu çalışmalar, bu dönemi tarihlendirme ve isimlendirmede ; tarihi açıdan daha sonra Osmanlı siyasetinde ikinci bir değişimle birlikte gelen Batı örneğinde bir toplum oluşturulması siyaseti ile bir ayırım yapmamasıdır.

Osmanlı'nın ilk etapta geleneksel siyaset anlayışı içinde gerçekleştirdiği siyaset değişimi bir 'Baticılaşma' siyasetidir. Ancak bu siyasetin başarısız olmasıyla yeniden oluşturulmaya çalışılan siyaset ise Lale devrinden sonra III.Selim'le birlikte başlayan, reformist bir tavırla Batıdan kurumsal aktarımların gerçekleştirildiği 'modernleşme' dönemidir.

Osmanlı tarihinde söz konusu olan bu iki dönemin ayrı biçimde ele alınması yada birbirinden farklılığın açıklanması, bu konuda gerçekleştirilen çalışmalarda karşılaşılan kavram kargaşasının giderilmesinde önemli bir çabayı ifade eder.

Osmanlı tarihi dönemlendirmesinde, söz konusu dönemlerin bütün olarak ele alınmasına etki eden en önemli faktör ; Lale Devri'dir.

Lale devri, kendinden önceki devirlerden farklı girişimlere sahne olmuştur. Bu farklılık dönemin modernleşme içinde ele alınmasına sebebiyet vermektedir. Osmanlı modernleşmesi, kaba bir deyişle ; varolan değişimin değişmesidir. Bu anlamıyla ancak XIX. yüzyıl toplumu yeni bir değişme ivmesi kazanmıştır. (Ortaylı,1983) Ve modern toplumsal kurumları, geleneksel toplumsal düzenlerden ayıran en önemli özellik 'değişimin hızı'dır.(Giddens,1994) Modernleşmenin tanımlanma çabalarında değişim genellikle hızı kriter alınarak ifade edilmektedir.

Lale devrinin, önceki devirlerden farklı olarak değerlendirilmesine iten teşebbüs bir teknik transferi olarak 'matbaa'nın transferidir. Osmanlı matbaası, matbaanın Batı'da ortaya çıkışından uzunca bir zaman sonra kurulmasına rağmen, kurulduktan sonra ilk yüz yılda Batı'daki anlamında bir kullanım alanı bulamamıştır.

Osmanlıda matbaanın kurulması ve toplumda üstlendiği rolün, Batı toplumunda meydana getirdiği dönüşümde matbaanın üstlendiği rolün karşılaştırılması, Lale devri ile modernleşme devri arasındaki farklılığı belirlemeye imkan verir niteliktedir.

Osmanlı modernleşmesi, bir anlamda matbaanın Batı'daki kullanımını anlamında fonksiyonellik kazandırılması çabasının ismidir. Matbaa bir kitle iletişim aracı olarak basın ortaya çıkmasıyla modern anlamını kazanmıştır. Bunun Osmanlıda mümkün olabilmesi için; devletin toplum anlayışının değişmesi, kamuoyu kavramının çıkması, bürokrasi teşkilatının değiştirilmesi ve eski iletişim kanallarının devre dışı bırakılması, kitlenin anlayabileceği bir dilin oluşturulması ve hepsinde önemlisi geleneksel bilgi anlayışının değişerek yeni bir eğitim anlayışının ortaya çıkması gerekiyordu. Matbaa merkezinde ele alındığında bütün bu çaba Osmanlı'nın modernleşmesidir. Bu bağlamda matbaanın transferi toplumun geleneksel yapısı içinde, geleneksel transfer anlayışı içinde alınmıştır fakat değişen varolan değişimin değişmesiyle modern anlamda kullanım alanı bulmuştur.

Batı'da matbaa ile birlikte bilgi ve kitap anlayışı değişmiş ve bu süreç seküler kültürü oluşturan en önemli unsur olmuştur. Aynı şekilde Osmanlı modernleşmesi sonuçları itibariyle hakim dinin tartışılmasını, ona atfedilen kurum ve kuralların sarsılmasını, değişikliğe uğramasını birlikte getirmiştir.

Bu çerçevede Batı'da ve Osmanlı'da bilgi ve teknik ilişkisi ve bu merkezde kitap, dil, bilgi, entelektüel ve eğitim kavramları karşılaştırmalı olarak ele alınarak 'gelenek' ve 'modern' arasındaki fark bu çerçevede bir açıklama denemesi biçiminde ele alınacaktır.

1.BATI GELENEĞİNDE FARKLILAŞMA NIN ADI : MODERNLEŞME

1.1. Bilgi ve Teknik İlişkisi İçinde ; Eşya Olarak Kitap

Platon, tıpkı bugün bir çok insanın bilgisayarını gördüğü gibi, yazıyı dışsal ,yabancı bir teknoloji olarak görüyordu. Bugünse yazıyı öylesine içselleştirmiş ,benliğimizin o denli ayrılmaz bir parçası kılınmıştır ki ,matbaa ve bilgisayarını kolaylıkla teknoloji olarak nitelendirdiğimiz halde, yazıyı teknoloji olarak görmekte zorlanıyoruz.Fakat yazı da bir teknolojidir, araç-gereç kullanımını zorunlu kılar (ONG,1995:98).Bu bağlamda kitap,ilk bir nesne olarak ortaya çıkar : imal edilmiş ürün, ticari mal sanat değeri olan nesne. İmal edilmiş ürün olarak, tekniklerin tarihi içinde yer alır ve dayanaklarının ,biçiminin, yapım yöntemlerinin göz önünde tutulması gerekir(Labarre,1994:8).Kitap, tam anlamını ancak okurlarının elinde kazanır. Tam kitap ancak okunmuş olan kitaptır.

Batılı bilim adamları kendi tarihleri içinde 'Kitabın tarihi' üzerine yaptıkları çalışmalarda özellikle matbaanın getirdiği değişimi ifade ederken 'sözlü kültür've'yazılı kültür' kavramlarını kullanmaktadırlar. Bu ayırmda belirlenmek istenilen olgu bilgi anlayışının değişimidir.

Sözlü kültürün kitabı sessizce okunmak yerine ,topluca dinlenmek üzere kaleme alınmıştır.Batı kültüründe iki ana gelişme, sözlü ve yazılı geleneğin etkileşiminden kaynaklanır.Ve bu etkileşimi yönlendirir : Akademik hitabet ve Okumuş latincesi..

Edebiyat tarihçisi C.S.Lewis,'hitabet, atalarımızla aramızdaki en büyük engeldir(Ong,1995:130).Der.Bütün Batı kültüründe Romantizm'e dek el üstünde tutulan hitabet antik Yunan eğitim ve kültürünün özünü kavramak için öğreniliyordu.Antik Yunan kültüründe Sokrates, Platon ve Arisoteles'in temsil ettiği 'felsefe',daha sonraki tüm verimine karşın,

hitabetle aynı derecede önem verilmemiş, filozof sayısı hatip sayısını aşamamış ve Sokrates'in acı sonunun kanıtladığı gibi felsefe, hiçbir zaman hitabetin oluşturduğu toplumsal etkileri oluşturmamıştı(Marrou,1956:194-205).

Hitabetin özü, topluluk önünde konuşma, halka seslenme sanatıdır ve iki temel hedefi vardır: İkna etmek veya açıklamak.Bu anlamıyla sözlü kültür geleneğini temsil eder.Yazılı vesözlü geleneğin Batı'daki etkileşimine yön veren ikinci büyük gelişme, Okumuş Latincesidir.

Okumuş Latincesi, yazının dolaysız sonucudur. Avrupanın çeşitli bölgelerinde anadil olarak konuşulan Latince, M.S. 550-700 yıllarında İtalyanca, İspanyolca, Katalanca,Fransızca ve diğer Latince kökenli Romans dillerine dönüşmüştür. M.S.700 yılının sonunda,Latineden türeyen dilleri konuşanlar, artık eski yazılı Latinceyi anlayamıyordu. Konuşma dili,kökenlerinden büyük bir hızla uzaklaşmıştı. Ancak eğitimde ve eğitimle birlikte kilise ve devletin resmi işlemlerinin çoğunda Latince kullanılmaya devam edilmişti.Anadil olan Latince, artık okul dili olmuştu;okulda yalnız derste değil, en azından,ilke olarak, bütün okul alanında konuşuluyordu. Böylece okul kurallarının buyruğu üzerine Latince ,tamamen yazıyla denetlenen okumuş dili oldu(Ong,1995:135).

Hitabet ve Okumuş Latincesinin sözlü gelenek ve yazıyla çelişkili ilişkisinde gösterdiği gibi ,sözlü kültürden yazı kültürüne geçiş yavaş olmuştur.(Ong,1967:53;1971,23) Ortaçağda antik Yunan ve Roma kültüründen kat kat fazla metin kullanılıyor, üniversite eğitimi kitapla görülüyordu; ancak öğrencinin bilgi ve yeteneğini yazı yerine sözlü tartışmalarlasınama alışkanlığı sürüyordu.

Hitabet sanatı, aşama aşama ve zorunlu olarak sözlü gelenekten yazı kültürüne geçti.Değişim tamamlanınca ,hitabet her yere giren bir konu olmaktan çıkmış ve eğitim eski dönemlerdeki temelinden kopmuştur. Geçmişte öğretmenliğe ,din adamlığına ve kamu yönetimine hazırlayan,

sözlü geleneğe bağımlı hitabet temelli eğitimin yerini,kitap bilgisine ticarete ve evcil işlere dayanan bir eğitimi temsil eden okuma, yazma ve aritmetik almıştır. (Ong,1976:241)

XII.Yüzyılın sonunda ve XIII. yüzyıl boyunca, kitabın yapımı ve dağıtımında bir dönüşüm oldu.Tam örgütlü büyük manastırlar, entellektüel yaşamın biricik merkezleri olmaktan çıktı ve bunların 'scriptoria'ları artık sadece, dinsel törenlerin usul ve sırasıyla ilgili kitaplar ve kendi öz kullanımları için inceleme kitapları ürettiler (Labarre,1994:37).

Bu gelişme karşısında,karşımıza çıkan Batı tarihinin en önemli sosyal olgusu olan'entellektüel'i görüyoruz.Entellektüel, sınırları iyice belirlenmiş olan bir ortamı işaret etmektedir.Yani okul hocalarının ortamını, bu ortam ortaçağın başlarında kendini belli etmeye başlamış XII.yüzyılda kent okullarında gelişmiş ve XIII.yüzyıldan itibaren üniversitelerde serpilmiştir.

Entellektüel kelimesi, meslekleri düşünmek ve düşüncelerini öğretmek olan kimseleri belirtmektedir. Düşünce eyleminin kişiselliği ile bunun eğitim yoluyla yapılmasının bu birlikteliği entellektüeli belirlemektedir.Mesleği yazmak veya öğretmek - veyahut daha doğrusu ikisi birden - olan biri, hocalık ve bilginliği profesyonel olarak yapan biri kısacası bir entellektüel ancak kentlerle birlikte ortaya çıkmıştır.(Goff,1994:22)Kent maddi alış verişin yeri olduğu için, entellektüel ve kitap kentin ürünleridir. 1¹

XII. Yüzyılın kent entellektüeli kendini tam olarak diğer kentlilerin bir benzeri, bir zanaatkar ,bir lonca mensubu gibi hissetmektedir. İşlevi düşünce sanatlarının incelenmesi veöğretilmesidir.Ama bir sanat nedir? Bir bilim değil de bir tekniktir.Sanat zihnin maddi olduğu kadar entellektüel araçlar imalatına da uyguladığı her türlü akli ve doğru faaliyetidir. Böylece entellektüel ,bir zanaatkardır.

1¹Bu konuda geniş bilgi için:Prof.Dr.Korkut TUNA,Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme, İ.Ü.E.F.Yayımları,1978

Bütün bilimler arasında (düşünce sanatlarına) sanat denilmiştir. Çünkü bunlar yalnızca bilgi değil , aynı zamanda doğrudan akılla bağlantılı olan bir üretim gerektirmektedir.(Goff,1994:85) Lonca mensubu olan entellektüel ,yüklendiği mesleğin bilincindedir. Bilim ile öğretim arasındaki gerekli bağlantıyı bilmektedir. Artık bilimin biriktirilip saklanmasına inanmamaktadır, dolaşıma sokulmasının gerekliliğine ikna olmuştur. Öğretim ,o zamana kadar ,manastır okullarında kırsal ,katedrallere bağlı manastırlarda kentseldi ve manastır okullarının gerilemekte olmasına karşılık, piskoposluk okulları kentlerin gelişmesinden yararlanıyor ve 12. yüzyıl boyunca buralardaki öğrenci sayısı artıyordu.Bunun üzerine ,öğretmenlerle öğrenciler, ortak çıkarlarını savunmak ve çalışmalarını bakımından kaçınılmaz olan özerkliklerini sağlamak için birleşmek zorunda kaldılar:kurdukları loncalar XIII. yüzyılda ‘universitas’adını aldı.(Labarre,1994:39)XIII. Yüzyıl üniversitelerin devridir.Üniversite eğitiminde sözlü alıştırmalar hala esas unsur olarak kalmaktaysa da, kitap öğretimin temeli haline gelmiştir.

Üniversite kitabı, ortaçağ kitabından tamamen farklı bir nesnedir. Bu kitap tamamen yeni bir teknik,toplumsal ve ekonomik bağlamın içinde yer almaktadır.Kitap artık çoğu zaman başvurulur, bir yerden bir yere taşınır hale gelmiş ve boyutları da değişmiştir.Entellektüel mesleğin gelişmesi, elkitapları dönemini başlatmıştır.Bu da yazılı kültürün dolaşımı ve yazılma hızının artışının parlak bir tanığıdır.Bu ilk devrim gerçekleştirilmiş olmaktadır: Kitap artık lüks bir eşya değildir,bir alet olmuştur.(Goff,1994:116)

Kitapla ilgili meslekler ,üniversitelerle sıkı bir bağımlılık içinde ortaya çıktı. Üniversite mensupları üniversitelerin ayrıcalıklarından yararlanıyor, ve aynı zamanda da üniversitelerin denetimi altında bulunuyorlardı.Çok zaman papaz adayları ,kimi zamandageçim sıkıntısı çeken öğrenciler olan müstensihlerin yanı sıra, ortaya, ticari nitelikte olan iki meslek çıktı. Kitapçı bir kitap satıcısı, ya da daha çok, kitap satışı aracıydı. Nadir olmayı sürdüren el yazmaları piyasada dolaşımda çok kalır ve çok zaman el değiştirir ,kitap dolaşımını bunlar beslerdi.Durakçı'nın daha belirgin bir rolü vardı.Üniversiteler ,kopyayı daha hızlı

hazırlayabilmek ve metinlerin doğruluğunu güvence altına alabilmek için 13.yüzyıl boyunca ,’pecia’sistemini kurmuşlardı. Buna göre ,üniversitenin öğrenimini yaptığı her teoloji ya da liberal sanat kitabının ‘durakçı’ya teslim edilmiş bir örnek elyazması‘exemplar’bulunur, ‘durakçı’bunu ,ya bütünüyle ,ya da çok zaman parça parça kiralar ve böyle bölünen ‘exemplar’aynı zaman içinde birçok müstensih tarafından kullanılabilir duruma gelir ,elyazmalarının tümü bir aynı metne dayandığı için de, metinlerin çoğaltılmasışi standartlaştırılmış olurdu. (Labarre,1994:39)

Kentlerin gelişmesi, kitaba başka bir müşteri topluluğu getirdi. Hükümdar sarayları genişliyor, ortaya bütün bir,yerleşik hukukcular dünyası, ticaretten zenginleşmiş bir burjuvazi çıkarıyordu.Bunların tümünün belirli alanlarda kitaba ihtiyaçları vardı.Bu ihtiyaç halk dilindeki edebiyatın gelişmesiyle aynı zamana rastlıyordu. O güne kadar, halk dilindeki edebiyat sözlü yoldan yayılıyordu: bir metni ancak dinleyebilenlerin sayısının,okuyabilenlerin gerisinde kalması, yazarları ,yapıtlarını elyazması kitaba daha kolayca bırakmaya yöneltti ve kitap müşterisi sayısı üniversite dünyasından taşıtı: üniversite kitapçıları çabalarını bilim kitabı niteliğindeki kitapların dışında kalan kitap türlerine de yöneltmeye başladılar ve daha başka büyük kentlerde de kitapçı dükkanları ortaya çıktı.

Matbaanın icadı, kitaba, her edebi metinözü bakımından, bir iletişime ve olabildiğince geniş bir yayılmaya yönelik olduğu ölçüde ,bir bütünlük ve tamamlanma sağladı. Ama nedenle sonucu da karıştırmamak gerekir.nitekim, çok zaman ,kültürün gelişmesinin ve gitgideartan kitap isteğinin, matbaanın icad edildiği o sırada icat edilmesini kaçınılmaz kılmış olduğu söylenmiştir.Bu hesaba göre, matbaanın, üniversitelerin gelişme döneminde ve entellektüel bakımdan en ileri ülke olan İtalya’da ortaya çıkması gerekirdi. Oysa ,Ren bölgesinin, hiç de entellektüel bir merkez olmayan 3000 nüfuslu bir kentinde ortaya çıkmıştır(Koloğlu,1987:87)

1.2. Matbaa ve Seküler Bilginin Yaygınlaşması

Matbaanın Batı toplumu üzerindeki etkileri üzerinde çalışan bilim adamları ¹²matbaa sayesinde İtalyan Rönesansının yayılıp sürekli bir Avrupa Rönesansına dönüştüğünü Protestanların reform hareketinin başladığını ve bu nedenle Katolik kilisesinin kendine yeni bir yön verdiğini ,modern kapitalizmin geliştiğini, Batı Avrupada keşifler devrinin açıldığını aile yaşamı ve devlet politikasının değiştiğini, o ana dek mümkün olmayan hızlı bir bilgi yayılımıyla evrensel okuryazarlığın hedef alındığını, modern bilimlerin önünün açıldığını vetoplumsal ve zihinsel yaşamda başka birçok değişiklikler olduğunu söylerler.

Genel olarak Avrupa'ya basımeviden yararlanma olanağı kazandıran XV. yüzyılda sosyoekonomik yapısında iyice belirginleşmiş olan dönüşümdü. (Koloğlu,1987:9) Matbaa daha başlangıçta ulusal bir kültür yayma aracı olarak değil,uluslararası ticaretin koşullarına uyan bir araç olarak gelişti. Mali bağımsızlığını kurarak tutundu. Önce uluslararası ticaretin güçlü olduğu merkezlerde yuvalandı; kültür merkezi sayılan üniversite kentlerinde değil. ¹³.Böylece kitabı

¹²Elizabeth Eisenstein,*The Printing Press as an Agent of Change*,1979

George Steiner,*Language and Silence*,1964

Marshall McLuhan,*The Gutenberg Galaxy*,1962 ;*Understanding Media*,1964,

¹³Basımevinin uluslararası ticaret merkezlerinde yerleşmesi: Köln 1464, Basel 1466, Roma 1467, Venedik

basan ve yayan mekanizma önce kendi mali bağımsızlığını kurmuş oluyordu. Üniversitedeki okuma , dindeki propaganda gereksinmelerin karşılama basmacılar için bir yan pazar genişlemesinden başka bir anlam taşıymıyordu.

Ancak basılı ilk metinler,Gutenbergin icadının bir ortaçağ olayı olarak değerlendirilmesine sebep vermiştir.(Labarre,1994:71)Matbaa 1457 de ilk basılı kitabını -Mainz Mezamiri yayınladığında dini çevrenin ilgisini çekmişti, kilise bunun Latinceyi ve hristiyan imanının yayılmasını teşvik edeceğini düşünmektedir. Ona 'tüm bilimlerin tacı''Tanrısal Sanat'adını vermişti. (Attalı,1992) Yüzyılın sonuna kadar en çok basılan iki eser Kitabı Mukaddes ve Fransada 1209 da kaleme alınan Latince gramerdir .

Matbaa bu ilk efendilerinin ellerinden hemen kurtulmuştur.Sivillerin din adamlarına, ulusal yerel dillerin Latinceye ,bilimin imana karşı aleti haline gelmektedir .Tüccarlar, entellektüeller on yıl içinde her yerde matbaalar kurmuşlardır .Ekonomi- dünyanın gerilemekte olan başkenti Venedik çok doğal bir şekilde matbaacılığın başkenti haline gelmiştir .O tarihlerde Avrupa da yayınlanan yedi kitaptan biri Venedikte çıkmaktadır .Bu kentteki 150 matbaa yılda 4000 den fazla eser basmaktadır ki bu birinci rakip olan Paris'in üretiminin iki katıdır .(Attalı,1992:53))Bu bağlamda matbaa soylu ve din sınıfları karşısındaburjuvanın kontrolunda gelişmiş ve başlıca silahı olmuştur . Burjuvazinin çıkarı ekonomi ağırlıklı ve siyaseti ekonominin hizmetinde kullanan bir yapıdaydı .Bu yaklaşım ,Rönesansla başlayan, dinde Reformla sürüp Aydınlanma ve Devrimlerle bireyi devletin üstüne çıkaran çizginin temelini oluşturur .

XVII. Yüzyılın ilk on yılında Avrupanın değişik yerlerinde ve başlıcada İtalya, Almanya ve Belçika'da süreli yayınlar görülmeye başlamıştır .(Koloğlu,1994)Matbaa ,haber ticaretine hız

1469, Paris - Nunberg - Utrecht 1470,Milano - Napoli - Floransa 1471, Augsburg 1472, Lubek -Breslau 1475
Cenevre -Palermo - Messina 1478, Londra 1480, Leipzig 1481, Stokholm 1483

kazandırmıştı.¹⁴İlk günlük gazete 1660 da çıkan 'Leipziger -Zeitung'dur. 1711 yılında İngiltere'de altmış kişiye yılda bir kitap ve ondört gazete düşüyordu .

Gazete ile bilim adamı ve yüksek eğitim görmüşlerin dışında da bir okur kütlesi oluşturulmuş oluyordu .Aynı zamanda konu ayrımı da belirdi, uzmanlaşmış konularını sınırlayan dergiler ortaya çıktı. XVIII. Yüzyılda Avrupa da 800 kadar dergi yayınlanıyordu.

Matbaanın ortaya çıktığı devirde Avrupanın 60 milyonluk nüfusundan yalnızca iki milyonu adlarını sökebilmekte ve beşyüzbinden azı da su gibi okumasını bilmektedir.(Attalı,1992:54) Basım faaliyeti bilginin yaygınlaşmasını sağlamakta ve bir okuma kültürü geliştirmektedir .Önceleri yayınlar üretenin seçtiği içerikli iken ,giderek tüketenin gereksinmelerine uyar bir yapıya girmiş ve kitlelere yönelik 'tüketim anlayışı'da pekişmiştir.(Koloğlu,1987:16) 1636 - 1736 tarihleri arasında 1250000 kitaptan bir milyarı üzerinde nüsha basılmıştır. (Boorstın,1986)

Yaygınlaşma okuma kültürünü belirliyor ,okuma kültürü ise bireyi ön plana çıkarıyordu . Sade bir dille gelen yaygınlaşma Latince'nin terkedilmesini dolaylı olarak ulusallıkların uyanmasını sağladı . Ama en önemlisi felsefi metinlerin dolaşımı dinin eleştirisini hızlandırıyordu.Birey dini anlamada dini kurumları kaldırıyor 'Laiklik' için önemli bir adım atılmış oluyordu.(Koloğlu,1987)

Bu anlamıyla basım kitabın otoritesini yaygınlaştırıyor, öğrenmek'kitabı öğrenmek' oluyordu.(Baysal,1992:63) Geleneksel dönemde okurla - metin arasında aracı durumda olan hoca yerini kaybetmişti.(Ong,1994:113)

Matbaanın Batı kültüründe oluşturduğu en önemli sonuçlarından biride ,modern topluma damgasını vuran 'özel hayat'anlayışının gelişmesindeki rolüdür.¹⁵Özel hayat kavram olarak batı

¹⁴Sürelî yayın olarak ilk yayının 'Wolfenbüttel'Almanya 1609 olduğu sanılıyor.

toplumu içindeferdin bireyselliğini , kişiselliğini ifade eden bir kavramdır. Bu anlayışın en önemli kurumsal yansıması Batı toplumunda bir dönemden sonra kendini gösteren çekirdek ailedir. Birey kendisini geleneksel tüm otoriteden, bu otoritenin bilgisinden ve nihayet çekirdek aile ile sosyal bağlardan tecrit etmektedir.

2. İSLAM'IN GELENEĞİNDE BİLGİ VE KİTAP

2.1.İlmin Anahtarı ve Yazılı Metnin Tamamlanması : Şifahi Gelenek

Geleneksel bilim anlayışına göre bilim , özel bilgiler alanıdır. (Gündelik bilgiden farklıdır) Dolayısıyla bilim dili de gündelik diilden bunun için uzaktır Modern bilim anlayışı 'toplumsala

1⁵ Özel hayat anlayışının gelişmesi üzerine daha fazla bilgi için:P.L.Berger ,Brigitte Berger & Hansfried Keller, Modernleşme ve Bilinç,Çev. Cevdet Cerit, Pınar Yayınları ,1985.

dayalı'gündelik her şeyi düzenleme kaygısı içinde , olduğu için bilgiyi yaygınlaştırma eğilimi vardır .2⁶

Geleneksel bilim anlayışının yansıması bütün toplumlarda benzerlik gösterir.Farabi'Platonun Kanunları'na yazdığı özetin giriş kısmında ilimleri halka göstermediği için Platon'u över. Buna karşılık o da ,bilgiyi alakasız kişilerden saklamak için muamma ve kinaye metodunu kullanmıştı.Geleneğin gizliliği Japon bilim tarihinde modern bilime geçişte önemli yeri olan Toqugawa biliminde de aynı şekilde yansiyordu.

'16. Yüzyılda tıp ve astronomi bilgilerinin büyük bir kısmı gizlilik içinde ,gelecek nesillere aktarılırdı. Tıp metinleri 17. yüzyılda bile, hoca ile talebe arasında gizlice el değıştirirdi. Matematikteki gizlilik 19. yüzyıla kadar yaşamıştır.Shizuki Tadao'nun 18. yüzyıl sonuna ait Newton Mekaniği'ne dair önemli eseri hiçbir zaman basılmamış gizli olarak yazma halindekişiler arasında dolaşmıştır. 1827 Yılına kadar fizik alanında hiç bir eser basılmamıştır.'

Söz konusu anlayış 'sözlü kültür' geleneği içinde tanımlanmaya özellikle 'İslam eğitim' geleneği dahil edildiğinde müsait değildir. Batı toplumunun ortaçağdan modern döneme geçişinde geçerli görünen sözlü kültür - yazılı kültür tasnifi ,İslamın geleneğinde çok sınırlı kalır.Modern bilim ve öncesi geleneksel bilim anlayışını ;gündelik bilgi dışında özel bilgi alanı ve gündelik hayata yön verme isteği nitelikleriyle yapılan tasnif ,genel hatlarıyla açıklayıcı olmasına rağmen İslam bilim geleneği dahil edildiğinde aynı şekilde açıklayıcılığı sınırlanır.

İslami bilim ,İslam dininin belirlediği dünya görüşünün yansıması olmasından dolayı, günlük ve özel bilgiyi kuşatan yekpare bir epistemoloji'ye sahiptir.Bu anlamıyla günlük hayata müdehale eder.

²⁶Geniş bilgi için ;Prof. Dr. Baykan Sezer ,Sosyoloji' de Yöntem Tartışmaları,1992

Batıda 17. ve 18. yüzyılların siyaset felsefesinin mirası, toplumsal yaşamın tasarımına ilişkin en büyük modellerden birini oluşturur; sistemle edimciler ve kurumlarla toplumsallaşma arasındaki ilişki/ denge bu modelin tam merkezine yerleştirilir. İnsan artık ,Tanrı'nın kendi imgesinden hareketle yarattığı bir varlık değil, rolleriyle, yani statülere bağlı olan ve toplumsal sistemin iyi biçimde işlemesine katkıda bulunması gereken tutumlar tarafından . tanımlanan bir toplumsal edimcidir. Çünkü insan yaptığıyla özdeşdir, gözünü toplumun ötesine , yani Tanrı'ya , kendi öz bireyselliğine ya da kökenlerine çevirmemeli, iyiliğin ve kötülüğün tanımını toplumsal bünyenin yaşamını sürdürmesi ve işleyebilmesine yararlı yada zararlı olan şeyler dahilinde aramalıdır. (Touraine,1995:32) İslami bilim ve modern bilim arasındaki günlük hayata müdahale etmede ki anlayış farkı bu toplum anlayışı merkezinde oluşur.Modern bilime rengini veren toplumbilimselciliktir.Başka bir deyişle 'toplum' kavramıdır.Bu kavram ve bu kavramı belirleyen tarih anlayışı,hem geleneksel bilimlerin , hem de islami bilimin tarih anlayışından farklıdır. Tekrar ifade edersek ;İslami bilim, geleneksel dünyada hakim olan toplum anlayışını kabul eder .Bu anlayışın belirlediği özellikle 'hikmet' kavramı çerçevesinde gizliliği barındırır,dini ilm geleneği biçimiyle,yaygınlaştırılma ve günlük hayata müdahale etme formunu gösterir.

İslamın geleneğinde ilmin anahtarı 'alim'dir. Alim kitapla talebe arasında vazgeçilemez köprüdür.'İlim tahsilinde gayeye ulaştırıcı en kestirme ve salim yol onu tam ve noksansız bir şekilde elde etmiş gerçek ehlerinden almaktır.'(Şatibi,1990:81) İbn Haldun Mukaddime'sinde, Zahiriiyye Mezhebini ;

'Bunlar ilmi ilmin anahtarı olan alimlerden öğrenmeden ,önce kendi başlarına kitaplardan almakla suretiyle ,öğrendikleri için yoldan sapmış olan bidat ehlerinden sayılabilirler.'diyerek eleştirmiştir.Aynı şekilde İhvanus Safa Risaleleri'inde ;

'İlk başlangıcında ,her insanın kendiliğinden ,ilim öğrenmeye gücü yetmez. Bu bakımdan herkesin, öğrenim ahlak, söz, inanç,davranış ve sanat konusunda bir muallime veya bir rehber ya da bir ustaya ihtiyacının varlığı ' belirtilmektedir.(Çelebi,1983) Müslümanlar ilmi, ders veren

hocalardan öğrenmeye bilhassa itina göstermişler ve talebenin ilmi, tek başına kitaplardan almasına şiddetle karşı çıkmışlardır. Nitekim bazıları; 'Belanın en büyüğü sayfaları hoca edinmektir. Yani halkın ilmi kitaplardan öğrenmesidir.' (İbn Cema) biçiminde ifade etmiştir.

Şatibi ünlü eseri 'el-Muvafakat'ta bu durumu; İlim adamların göğüslerinde idi. Sonra kitaplara intikal etti; fakat onların anahtarları hep erbabının ellerinde kaldı. Sözünü naklettikten sonra, konuya dayanak olarak şu hadisi nakleder :

'Yüce Allah ilmi insanların arasından bir çırpıda çekip çıkararak almaz. Ancak onu ulemayı almak suretile kabzeder.'

Bu doğrultuda İslami eğitim bir bilgi nakil aracı olarak 'Şifahi gelenek' ve ezber kitaplarda - özellikle de çeşitli düşünce okullarının eğitimde önemli metinler haline gelmiş ve geleneksel üstad-talebe ilişkisinde ehemmiyetli yer tutmuş olan kitaplarda - yer alan yazılı kelamı tamamlama vazifesini üstlenmiştir. (Nasr, 1995:92)

Bu kitaplar, basit yazılı metinler olmanın ötesinde bir anlam taşıyor hale gelmişlerdir. Onlar üstaddan talebeye aktarılan ve söz konusu bilginin alıcıları olarak belirlenenlerin hafızasında korunan şifahi bir yolla konuşulan kelama eşlik etmiş ve hatta bir anlamda ona katılmıştır.

Şifahi gelenek buna ek olarak, hangi kitap ya da kitapların eğitim çevrelerinde ders kitabı olarak okutulacağını ve söz konusu üstadın öğretilerini nakletmek için bir araç olarak kullanılacağını da kültürel olarak belirliyordu. Bu şifahi gelenek, izlenecek üstadların otoritesinin tesis edilmesinde yardımcı olmuş, üstada olan yakınlığı ve onun mesajını anlayabilme kabiliyeti açısından talebeleri seçmeye imkan veren kıstas olarak hizmet görmüştür. Bu gelenek yazılı metnin okunuşunu ve yorumlanışını, bazı metin ve şerhlerin İslam dünyasının eğitim çevrelerindeki rolünü etkilemiştir. Üstelik şifahi gelenek, talebe ile belkide nesiller önce yaşamış olan üstadı arasında doğrudan bir bağ kurarak talebenin söz konusu öğretileri derinlemesine

incelemesini ve aynı üstadın bir çok eserinden ziyade sonradan onun bütün yaşamına nüfuz edecek olan bir ya da iki eserine yoğunlaşmasını sağlar.

İslami eğitim ders verme veya bilginin aktarılmasının (ta'lim)yanında ,öğrencinin bütün varlığının geliştirilmesi (terbiye)de demektir.Öğretmen yalnız bir muallim yani bilgiyi aktaran değil,ayrıca bir mürebbi,yani ruhları ve kişilikleri eğitendir.(Nasr,1990:135)

İslami gelenekte kitabın değeri konusunda ayrıca durulmuştur.Bu konuda haklı bir üstünlük payesi olan el-Cahız 'el-Mehasin ve'ı-Azdad ' ve 'el-Hayevan' isimli eserlerinde:kitabı ;

'Yaşı genç, taze, ucuz ve her yerde bulunması mümkün olan;enteresan vak'aları ve emsalsiz bilgileri ,sağlam kafaların ve hakimane tecrübelerin eserlerini, geçmiş çağların ve uzak memleketlerin haberlerini toplayan kitab gibisini bilmiyorum. İstediginizde ziyaretinizi seyrek yapan ,arzu ettiğiniz takdirde gölge gibi hiç peşinizden ayrılmayan ve vücudunuzun bir parçası gibi olan böylesine bir misafire kim sahip olabilir '

'Kitap ; susturduğunuz zaman sessiz , konuştuğunuz zaman konuşkan,meşguliyetiniz varken sohbeta başlamayan ,çalışma zamanlarımızda sizi yalnız bırakan,kendisi için süslenip giyinme ve utanıp sıkılma külfetine sokmayan bir gece misafiri ;yüzünüze karşı dalkavukluk etmeyen bir arkadaş ,azdırıp sapıtmayan bir dost, bıktırıp usandırmayan, münafıklık yapmayan ve size karşı yalan söyleyip dolap çevirmeyen bir yoldaştır.'Şeklinde tarif etmektedir.(Çelebi,1983:127)

2.2. Vakfedilen Kitap

Vakfedilen kitap geleneği ulemanın ilmi yayma babında baş vurdukları bir yoldu.Yazma eserlerin fiyatları çok yüksek olduğundan ,zenginlerden başkasının kendi şahsı için kitap alması gúçleřince İslam'ın teşvik ettiği vakıf kurumu içine kitapda girdi.Bu gelişme İslam geleneğinde çok önemli yer işgal eden kütüphanelerin oluşmasına zemin hazırladı.

Fatih sultan Mehmet'in, İstanbul'daki camiinde kurduğu kütüphanenin 1560-1561 tarihli bir katalogunu hazırlayan Hacı Hasan-zade ,müslümanların bu konudaki faaliyetlerini,İsmail E. Erünsal'ın eserinde nakledilen şekliyle aktarmak uygun olacaktır, konu şu şekilde ifade edilmektedir ;

'Allah Taala, Habibi'nin ümmetinden olan selef-i salih alimlerini ,Kelam-ı kadim'immuhtevasını ve manasını anlamak ve Nebiyy-i muhteremin hadislerinin asıllarına ve ruhuna vakıf olmak için var güçleriyle çalışmaya muvaffak buyurmuştur. Onlarda,ümmetin muhtaç olduğu mesele ve hükümleri halledecek şekilde ilmin asıllarını tesis edip delillerini yerleştirmeye , dallara ayırıp problemlerini tesbit etmeye ,inanç esaslarını yerine oturtup temellerini yükseltmeye ve sağlamlaştırmaya başlamışlardır. daha sonra ilmi bir daha kayb olmayacak şekilde halk arasında yerleştirmek üzere kağıtlara yazmışlar ; böylece tefsiri ve hadisiyle,usulü ve fúruuyla birlikte şer'i ilimlerin her dalında ve bunların dayandığı arabi ilimlerle edebi dalların her birinde nefis ve değerli kitaplar yazmışlar , sade ve veciz eserler meydana getirmişlerdir. Halefleride onların yolunda gittiği için ilim sarayının dört bir yanı mamur olmuş ,kitap bağının her köşesi sulanıp yeşermiştir.Bu hal kıyamete kadar da böyle gidecektir. Hal böyle olunca ilmi eserlerle ilgilenip onlara itina etmek ,buldukları yerleri araştırıp toplamaya gayret etmek , onları kendi hallerine bırakıp yok olmaları için değil okuyup ihya edilmeleri için uğraşmak bize gerekli olmuştur. Bu gayret dini ihya etmek olduğu için sevabı çok mükafatı hesapsızdır. Böylesine güzel bir işi yapmak ve pek çok sevabı elde etmek için her müminin salih amellere özenmesi icab eder.'(Erünsal ,Dođuřtan Günümüze Büyük İslam Tarihi)

Kurumsal açıdan İslam tarihinde kütüphanelerin gelişmesi yüksek eğitim kurumları olan medreselerle oldu. Selçuklu sultanı Melikşah'ın ünlü veziri Nizamü'l-Mülk'ün Bağdad'da kurduğu medrese ve kütüphane (1066) ,diğer medrese ve medrese kütüphanelerine öncülük etmiştir.Bu tarihten sonra İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde birçok medresenin kurulduğunu ve bunların çoğunda da farklı sayıda kitaptan oluşan birer koleksiyon teşekkül ettiğini görüyoruz.

Nizamiye'den sonra Bağdad'da kurulan en önemli medrese kütüphanesi halife Mustansır'ın(1226 / 1242) Mustansiriyye medresesinde tesis ettiği kütüphanedir .Dört mezhebin esaslarına göre öğretim yapmak için 1223 tarihinde kurulan bu medreseye halife ilk elde özel kütüphanesinden seçirttiği 290 yük kitap göndertmiştir .Kaynaklar bu kütüphanenin çok zengin bir koleksiyona sahip olduğu konusunda fikir birliğindedirler. Burada bir süre hafız-ı kütüblük yapan İbnü'l- Futi bu kütüphanenin eşi görülmemiş derecede zengin bir koleksiyona sahip olduğunu söylemektedir . Kaynakların nakillerinden anlaşıldığına göre bu kütüphanede 80.000 ciltin üzerinde kitap mevcuttu.

Söz konusu kütüphane geleneği İslam tarihi boyunca yaygın bir bilgi akışı getirmiş, zengin müslümanlar , değerli kitapları istinsah ettirerek çoğaltıp vakfetmişler, tüm coğrafyada kitap dolaşımı kesintisiz bir şekilde sürmüştür.

Bu durum özellikle Batı ortaçağı bilgi ve kitap ilişkisinden oldukça farklılık arzeder.Osmanlıda kitap istinsah edenlerin yanında mücellit, nakkaş gibi kalabalık bir meslek grubu lonca sistami içinde yer alıyordu.

İkinci olarak Osmanlıda okumak ayrı yazmak ayrı bir sanattı. Hatt kitap geleneği içinde güzel sanat olarak önemli bir yer tutuyordu ve yazma eserler bu yönüyle gerçek bir sanat eseri anlamını taşıyordu.

3. OSMANLININ BİLGİ VE TEKNİK ANLAYIŞI İÇİNDE TRANSFER GELENEĞİ

3.1. Lale Devri

Bu devir ,resmi tarih açısından hem Osmanlı'nın çöküş döneminin ,hem de batıya yönelik çabalarının başlangıcıdır .

Matbaanın Osmanlıya geç girmesi üzerine yapılan çalışmalarda gecikmenin sebepleri aranırken Lale devri her zaman bahis konusu edilmiş , Osmanlıda modernleşmenin Tanzimat'la başlatıldığı dönemlendirmelerde ,Lale devrini bu açıdan önemli kılan matbaaya atıfta bulunulmadan geçilmemiştir .Matbaa'nın transferi bir modernleşme endişesi ile mi başlamıştır ?

Batılılaşma / Modernleşme tarihimizde her zaman ithal kavram ve kurumlar bünyesinde ele alındığı için Osmanlı tarihine bir bütünlük içinde yaklaşılmamıştır . Sosyolojik açıdan bunun en güzel göstergesi söz konusu bir Osmanlı tanımına ulaşılamadığı gibi - ki halen Osmanlı bir teokrasi midir ? yoksa Doğu Despotizmi midir ? A..T.Ü.T. müdür ?Feodal bir devlet midir ?- sorulan soruların arka planını belirleyen Batı nedir ? sorusu da ,açıklık kazanmış değildir . Bu sonuçta pay sahipliği ,daha doğru bir ifade ile kavram kargaşasının nedeni modernleşme denilen olgunun kendisidir .

Lale devri üzerine spesifik - edebiyat ,resim ,bilim vs.- çalışmalar yapılmıştır .Ancak özellikle matbaa konusunda yapılan çalışmalar , Osmanlı 'nın devlet yapısı , siyaset anlayışı ve teknoloji transfer geleneği üzerinde durmamıştır .Bunun sebebi sorulan sorunun cevabının verili bir form

olmasından kaynaklanmaktadır.Burada toplumlar Batı'da ortaya çıkan ve Batı dışı toplumlar da bulunmayan kurumlar çerçevesinde tanımlanma eğilimindedirler .Ancak burada kurumu ortaya çıkaran toplumsal yapı göz ardı edilmektedir. Gözden ırak tutulmaması gereken husus ,toplumların kurumların bir ürünü olmaktan çok,kurumların içinde geliştikleri toplumların ürünü olduğudur .(Sezer,1979:167)

Osmanlı bir dünya siyasetinin adıdır .Ve Lale devri bu siyaset çerçevesinde yeni bir siyaset arayışının ortaya çıktığı devrin başlangıcıdır .(Eğribel,1994:182)

Osmanlı Batı'da yeni durumlar ortaya çıktığı için kendi siyasetini yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştır .Osmanlı siyaseti içinde yeni arayış çabaları devletin çabası olarak ortaya çıkmıştır .Ancak bu çaba başarısız olduğu için tartışma konusu olmuştur .(Eğribel,1994:184)

Dünya siyasetinde kendine bağlı yeni bir denge kuran Osmanlı'da kadroların varlık nedeni kapağına hizmetle ,diğer bir deyişle Osmanlı siyasetinin yürütülmesi ile sınırlanacaktır. Batı'nın Osmanlı'nın dünya ticaret yolları üzerinde kurmuş olduğu denetim ve kontrolden kaçmak ve Osmanlı ile karşılaşmamak için bütün bir Afrika kıtasını dolaşmak gibi ters işlere girişmesi ve bu çabalar sırasında Amerika kıtasının keşfi ile Batı kendi lehine üstünlük sağlamıştır . Bu gelişmeler karşısında Osmanlı kadroları görevlerini yerine getiremeyecektir .

Osmanlı Batı'daki gelişmelerin farkındadır . Rönesans'ın ve Atlantik kıyısındaki ülkelerinin yeni arayışlarının daha Avrupa'da sonuçları ortaya çıkmadan ,kendileri için ortaya çıkan sorunu tespit etmişlerdir .Yavuz Sulltan Selim'in Hindistan yolunu kesmek için Doğu'ya yönelmesi ve Mısır'ı fethetmesi ,yine Kanuni devrinde Süveyş kanalı projesi ve Hint Okyanusunda Osmanlı donanmalarının Portekiz ve İspanya gemilerini kovalaması ,nihayet Fransa'ya verilen kapitülasyonlar ile Doğu ticaretini Osmanlı'nın kendi üzerinden geçirme çabaları Atlantik ülkelerinin yeni önerdiği siyasetin başarısızlığa uğraması için girişilen çabalardı.Ancak Amerika

kıtasının bulunması ve yağmalanması karşısında Osmanlı bilmediği ve gücünün yetmediği bir oyunla karşılaşarak başarısız kalmıştır .

Osmanlı için sorunların kaynağı toplumdan kaynaklanmadığı için sorun , üretimin yeniden düzenlenmesi veya toplumun yeniden örgütlenmesi değildir . Sorun Osmanlı kadrolarının işlevsiz ve amaçsız kalmasıdır .Bu dönemin bir barış devri olması anlamlıdır.Onsekizinci yüzyılda dünya konjktüründeki değişimler Osmanlı geleneksel siyasetini olumsuz etkilerken ,diğer yandan da Osmanlı'ya geleneksel çerçeve içinde kalarak yeni bir siyaset oluşturma fırsatı vermiştir .

Batı'da artık değişik siyasi çıkarlar ve değişik askeri güçler vardır . 2. Viyana kuşatması(1688) sırasında Batının birleşik güçleri karşısında savaşan Osmanlı daha sonra da tek tek veya birleşik olarak Batı'nın devletleriyle savaşmış , ancak bir bütün olarak Batı'nın askeri gücüyle savaşmamıştır . Osmanlı bu dönemde de bütün askeri zaaflarına karşın Batı'nın en büyük askeri gücüdür . Batı'lı devletler içinde ayrı çıkarlar söz konusu olduğundan Haçlı seferlerinde olduğu gibi bütün askeri güçlerini biraraya getirememektedir . 2. Viyana kuşatmasında Papa'nın çağrılarına karşın Avrupa devletleri bütün olarak Viyana'nın yardımına koşmamışlardır. Bu Osmanlı'nın gözünden kaçmayacaktır.

Osmanlı askeri - siyasi açıdan Batı devletleri arasında ayırım yapmazken ve kendi siyasetini uygulamada Batıyı dikkate almazken , bu dönemde Batıyı tanıma önem kazanmıştır .Daha önce Batı'ya elçi yollamazken ve istemezken karşılıklı olarak elçiler yollanacak ,elçilikler açılacaktır. Lale devrinde Paris'e ,Viyana'ya, Lehistan'a elçiler gönderilerek raporlar alınmıştır .

1721 Yılında 28 Mehmet Çelebi'nin Paris ziyareti Fransa'da olay olmuştur .O dönemin gazeteleri bu olaya büyük yer vermişler ve 'Gazette' elçinin Paris'e gelişini ve kralla ilk görüşmesini anlatan 12 sahifeden meydana gelen özel bir sayı çıkarmıştır .³⁷

Ziyaret döneminde özellikle sarayda 'A la turca' modası hakimdi.(Gregoire,1980:13) Batının Osmanlıya ilgisi Batı adına ek imkanlar ve çıkarlar sağlayacaktır. Çünkü Osmanlı karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) anlaşmasıyla ilk defa Avrupa'da egemenliği altında bulunan Hristiyan halklara ait toprakları kaybederek ,bu kaybını resmi anlaşmalarla onaylamıştır.Osmanlı Avrupa'sı içindeki topraklar üzerinde Osmanlı egemenliğinin sarsılması Batı'da yeni güç dengeleri ortaya çıkaracağı için ,bütün Batı'nın gözleri Osmanlı'ya çevrilecektir .

Batılı devletler kendi aralarında ,Osmanlı Avrupası'nda çıkarlar sağlama amacıyla,Osmanlı egemenliği altındaki Batılı Hristiyan halklara yönelik , Ortodoks ,Katolik ve Protestan din rekabetleri güdeceklerdir. Batı siyasetinde Osmanlı'ya bağlı olarak ortaya çıkan bu yeni durum karşısında ,Osmanlı Batı siyaseti üzerinde etkinlik kazanarak söz sahibi olmuştur .

Bu Osmanlı'ya yeni bir siyaset oluşturmak için fırsat verdiği gibi ilişkilerin düzenlendiği ve yönetildiği 'saray' ,Batılı devletler açısından ilişki kurmak için tek muhatap olarak öne çıkmıştır

Yeni siyaset ve yeni ilişkiler oluşturmada saray ve çevresi odak noktası olarak ilgi toplayacaktır .Bu yüzden LaleDevri'nde İstanbul'da bulunan Batılı ressamın ve Osmanlı ressamlarının değişik açılardan saray ve çevresine ilgisi rastlantı değildir .Bu dönemde Osmanlı'nınBatı'ya ilgisinden çok Batı'nın Osmanlı'ya ilgisi önemlidir .Batı'da bu dönemde Türkeri modası yaygınlaşmıştı .(Eğribel,1994:190)

³⁷Gazette, 19 mart 1721 tarihli 15.sayı.

18. Yüzyıldan itibaren yeni biçimde ortaya çıkan Osmanlı ile Batı ilişkisi ,her iki taraf içinde geleneksel siyasetten kopma veya işbirliği siyasetinin pekiştirilmesi olmadığı için gözlem düzeyinde ,biçimsel olarak ‘moda’ düzeyinde ortaya çıkacaktır .Bu yüzden ilişkilerin yoğunlaştığı Fransa’da ve bütün Batı’da Türkeri Modası ortaya çıkarken (alaturka odalar sofalar ,Türk porselenleri ,Türk kahvesi ,Türk kıyafetleri ve müziği)karşılığında Osmanlı’da saray çevresi ile sınırlı olarak ,bahçe düzenlemede ,dekorasyonda ,mobilyada Fransız modası ortaya çıkacaktır .Bu durum sadece karşılıklı ilginin göstergesidir.

3.2.Osmanlı ve Fenn

Faydalı ilim ve bilgilerin destekleyicisi durumunda olan padişah ,yeni fikirlerin araştırılması ve denenmesi için desteğini ve himayesini sağlamakta tam bir serbesti sahibiydi.(Murphey,1992:7) Osmanlı tarihinin erken dönemlerinden itibaren ,Batıda ortaya çıkmış tekniklerin 3⁸ bir müessese çerçevesinde tanıtılması ,sarayda ‘Taife-i Efrenciyan’ olarak bilinen grubun çalışmaları sayesinde gerçekleşmiştir .Taife-i Efrenciyan ,padişahın sarayında çalışan ücretli hizmetlilerdi ve diğer müşahere-haran kulları gibi maaşlarını dört aylık taksitlerle alırlardı .(Murphey,1992:18)

Osmanlı İmparatorluğu ile Batı arasında bilgi akışının kesintisiz olarak sürmüş olduğu görülmektedir . 15. Yüzyılın başlarından itibaren Osmanlılar ,Balkan memleketlerinin hudutlarında yaşayan toplumlar vasıtasıyla Macar ve Orta Avrupa ile direkt temasa geçmişlerdir 15.Yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başlarında İspanya ve İtalya’dan sürgün edilen Yahudi’ler ve

3⁸Teknoloji terimi : Belli bir üretim anlayışı ve üretim ilişkisini ifade ettiği için ,daha çok zanaat la ilişkili olan teknik terim olarak tercih edilmiştir.

Marranolar Osmanlı tarafından kabul edilmişler ve bu kişilerin Avrupa teknikleri konusundaki bilgi ve tecrübelerinden faydalanılmıştır .

Fatih döneminde topluluk tekniğini öğrenme ve transfer etme modeli ,tüfeng tekniğinin transferinde de aynı tarzda olmuştur.‘ Osmanlı’lar Balkanlarda savaştıkları ordulardan önemli ölçüde tüfeng ele geçirmişler ve oralarda bulunan imalathanelerdeki üretimi devam ettirmişlerdir .Tabiatıyla ilk dönemlerde bu imalathanelerde çalışan teknik elemanların çoğu hristiyan sırlardı .(İhsanoğlu,1992:124) Batı tekniğinin Osmanlılara transferi ilk dönemlerde sağlayan hristiyan Bosna’lı ve Sırp’ların yanında İtalyan ve Alman uzmanların da katılımıyla devam etmiştir . Daha ileri tarihlerde sayıları artan Fransız ,İngiliz ve Hollanda’lı (Flemenk) teknisyenlerde Osmanlı hizmetine girmiştir .

Askeri teknik bağlamında Osmanlıların Avrupada ki gelişmeleri takip etmek ve aktarmak için devamlı surette Avrupalı teknisyenlere ihtiyaç duyduğu bir gerçektir.(İhsanoğlu,1992:126) Bunun yanında transfer edilen tekniğin üretimi ve kullanımını açısından Osmanlının çok başarılı olduğunun altı çizilmelidir .

‘ 1680 Avusturya harplerinde Türk askeri tarafından kullanılan tüfenklerin ,Avusturya ordusundaki tüfenklerle aynı kalite de hatta bazı yönlerden ,mesela atış menzilineki tesiri bakımından daha üstün oldukları görülmüştür .(Jaekel,1976)

Harp tekniği ve ateşli silahlar dışında yapılan teknik aktarmalarda madencilik , haritacılık pusula ve satçılık alanlarında Osmanlının kullanımında başarısı önemlidir . Bu alanda da belirlenmesi gereken yeni gelişmelerin çoğunu izlemiş olmasındır.

‘Osmanlılar maden tekniğinin ,Apricola’nın -De Re Metallika (1557)-anlattığı durumundan haberdardır . Maden işletiminde Batılılarla aynı teknikleri uygulamaktadır .’(Murphey,1992:14)

Mühendis, zanaatkar ve yapı mütchassislarının Osmanlı ile Rönesans İtalya'sı arasında devamlı gidiş-gelişlerini inceleyen Franz Babinger ve diğerleri ,muhacir veya müşavir konumundaki bu kalifiye zanaatkarlar sayesinde Osmanlıların ,devrin en yeni gelişmelerinin çoğunu izleyebildiklerini göstermişlerdir .(Babinger,1951)Haritacılık ve pusulanın transferi içinde aynı tespit geçerlidir .Fakat teknik bağlamında bazı alanlarda yalnız taklitlerden yada hazır geliştirilmiş tekniğin benimsenmesinden ibaret kalınmadığı Osmanlının katkılarının da olduğu belirtilmelidir .Otto Kurz tarafından yapılan bir çalışmaya göre ,Takiyüddin 'in (1525-1585) ağırlık ve zemberekle çalışan saatler hakkında1550 de yazdığı risale 'El- Kevakib-i Dürriye fi Bengamat-ı Devriye ' XVI. asır Avrupasında bu konu hakkında yegane makaledir .(Tekeli,1966)

Bütün bunlar bize Osmanlının teknik açısından belli bir anlayış çerçevesinde transfer gerçekleştirdiğini göstermektedir .Hal böyle iken Osmanlı matbaanın transferi için neden iki asırdan fazla beklemiştir ?Bir yabancı gözüyle bu hal şu şekilde anlamlandırılıyordu;1560 Da imparatorluk elçiliği yapmış olan Busbecg ;

'transferde Türkler çok başarılıdır fakat şimdiki halde , matbaayı kullanmaya yönlendirilemezler çünkü kutsal yazıların basıldığı takdirde ,artık yazı olmaktan çıkacağını zannederler.(Lewis,1988) Biçiminde ifade etmiştir.

3.3 Yabancı Basın ve Kitap Tacirleri

Osmanlı'da kitap, basımcılığın iyice yaygınlaştığı bir döneme, 19. yüzyılın son çeyreğine kadar 'el sanatları'nın çeşitli dalları tarafından üretilen ve yalnızca okunmakla yetinilmeyen ,yazılarının ,tezhiplerinin ,minyatürlerinin, cildinin güzelliğiyle görsel önem ,estetik değer taşıyan bir nesne olarak algılanmıştır.Bu yüzden ,güzel yazı yazan hattatlarca çoğaltılıp mesleğinde ustalaşmış müzehip ve nakkaşlarca süslenir ,mücellitlerce ciltlenir . Kağıdının kesilmesi ,mürekkebinin çeşitli işlemlerden geçirilip elde edilmesi ,kalemin yapılması ,yazının çeşitleri ciltleme vb. uzun deneyimlerle kazanılmış becerilerdi.

Osmanlı için matbaa Lale devrinde ortaya çıkan yeni bir icat değildir .Avrupa'da basımevinin yaygınlaşmaya başladığı yıllar ,Osmanlı Padişahı 2. Mehmet'in saltanat dönemine rastlar.Basımcılığın sarayın bilgisi dışında kalması düşünülemeyeceğine göre bu konuda girişim yapılmadığı gerçeği yanında sakıncalı bulunup bulunmadığı noktasında da netlik söz konusu değildir.

2. Beyazıt'ın (1481-1512) ve 1.Selim'in (1512-1520) saltanat dönemlerinde basımcılık işleriile uğraşanlar için idam cezası verileceği yolunda bir ferman çıkarıldığı öne sürülmüşse de 3⁹ söz konusu fermanlar bugüne kadar ele geçmemiştir .(Gerçek,1939:17-18)Bu yıllarda İstanbul'da matbaa vardır fakat Arapça yada Osmanlıca kitap basmamaktadır .Bu durum yayıncılık tarihimizin ilginç oluşumlarından birine yol açmış ; Avrupa'da Arap harfleriyle basılan kitaplar - başta İstanbul olmak üzere - Osmanlı İmparatorluğunun kimi kentlerinde satılmıştır . (Kabacalı,1987:9)

3⁹Firmin-Didot, *Typographie Encyclopedie Moderne* ,Paris 1851

Aktaran S.N.Gerçek.

Karl Faulmann'ın 'Basımcılık Tarihi ' adlı kitabından aktarılageldiğine göre 3¹⁰ ; dünyada Arap harfleriyle ilk kitap 1514 te İtalya'nın Fano kasabasında , Papa 2.Julius yardımıyla kurulan 'Gregorio dei Gregori ' basımevince yayınlanmıştır.Kimi kaynaklar ise 1505 te yayınlanan Endülüs Arapçası gramerini Avrupa'da basılan ilk Türkçe kitap olarak değerlendirmektedir .(Dilaçar,1970:199) Roma'da Papalığın isteği üzerine Kardinal Ferdinando dei Medici tarafından 1584 te Doğu eserlerini basmak üzere kurulan matbaada 1593 yılında İbn Sina'nın 'el-Kanun fit-Tıb'bı ,1594 te Nasireddin el-Tusi'nin 'Tahriri'l-Usulül Öklides'i basılmıştır Katip Çelebi'nin 'Keşfüz-zünun'unu kaynak alan Fransız yazarı d'Herbelot'nun 'Bibliothèque Orientale ,Paris 1697 ' ye Gallant'ın yazdığı önsözde,(Gerçek,1939:18)

'Skaliyer hayattayken Roma'da Arapça olarak İbn Sina'nın eserleri, Tahriri'l Öklides ve bir coğrafya basılmıştı .Bundan amaç Arapça öğrenenlerin yararlanması değildi. Bu kitaplara yapılan masraf Doğu'da kitap ticareti içindi .Fakat bu düşünce ilk zamanlarda pek yararlı olmadı.' demektedir .

1588 'De 3. Murat tarafından Bratoon veOrazio Bandini adlı iki tüccara dışarda Türk harfleriyle kitap bastırıp bunları gümrük rüsumundan bağışık olarak Osmanlı devleti sınırları içinde satma iznini içeren bir ferman verilmiş ve ilk olarak 1594 'te Tahriri'l- Usulü'l Öklides bastırılıp İstanbul'a getirilmiştir .

Söz konusu kitabın başında yer alan ' 3.Murat'ın Osmanlı Ülkesinde eşya ve Arapça ,Farsça,Türkçe kitaplar satan yabancı tüccarlara mani olunmamasına dair fermanı şöyledir ;

'Memalik-i mahrusamda vaki olan sancak beyleri ve kaptanlar ve kadıllara bu emri humayunum vasil olıcak malum ola ki memalik-i mahrusamda ticaret eden efrenc tacirlerinden....nam bezirganlar dergah-ı muallama gelüp vilayat-ı Frengistan'dan ticaret için bazı meta ve Arabi ve Farisi ve Türki basma bazı muteber kitaplar ve risaleler getirüp memalik-i mahrusamda kendi hallerinde bey'üşira ederler iken bazı kimesneler yolda ve izde ve iskeledeve

3¹⁰Ebuzziya Tevfik , Mecmua-i Ebuzziya ,aktaran Kabacalı,1987

mi'berlerde fuzuli yüklerin yıkup denklerin bozup içünden beğendikleri akmişe ve sair emtina kısmını akçesiz ve cüzi baha ile cebren alub ve sizde Arabi ve Farisi kitaplar neler deyu ticaret için getirdikleri cem'i kitaplarını ellerinden alub bahasın vermeyub kendülerin ve vekillerinin ve ademlerinin bey'ü ticaretlerine mani oldukların bildürüb min ba'd emnü aman üzre gelüb gidüb kendi hallerinde ticaret ettiklerinde bir ferd dahl olmayıp müft vemeccanen metaları alınmayub ve yükleri bozulmayub men olunmak babında hükmi hümayunumu taleb ettikleri acilden buyurdumki.....' biçiminde devam eder (Erünsal,1990:137)

Bu doğrultuda Galant; 'Müslümanlar kendilerine verilen kitapları almak istemediler . Zira bunların arkasından Kur'an'ın da basılmasından korkuyor ,bizde İncil ne kadar kutsalsa onlarca da o kadar kutsal olan kitaplarına bu yolla bir saygısızlık edilmesinden çekiniyor ve almak istemiyorlardı .Hatta İstanbul'da bir kitapçada İbn Sina 'nın basılmış eserlerini gördüm. Bu kitap Arap harfleriyle basılanların en güzeli ve yazısı el yazısına en yakını olduğu halde uzun bir süreden beri Batı'da satılışından daha ucuz olmakla birlikte , satılmamıştı. Oysa aynı kitabın yazma nüshaları gerek tanıdığım kitapçı ,gerek öteki kitapçılar tarafından ve pahalı olarak satılmaktaydı.' (Kabacalı,1987:10)

Bu bilgiler bize kitap piyasasında basma eserlerin yazmalar ile rekabet edemediğini göstermektedir . Bunun yanında İstanbul'da ilk basımevinin 1493'te Museviler tarafından açılmıştır.(Galanti,1995) Yahudiler Türkiye'ye gelirlerken yanlarında bir matbaa getirmişlerdir. 1510 -1520 Tarihleri arasında İstanbulda dokuz Yahudi basımevi kurulduğu ,16 ve18. yüzyılları arasında Selanik ,Şam,Edirne ,Halep ve İzmir'de Yahudilere ait 30 dolayında matbaanın çalışmakta olduğu ve bunların yayın faaliyetinde buldukları anlaşılıyor.(Ersoy,1959:19) Mağakya Çelebi Cevahiryan adlı bir vakanüvisin bildirdiğine göre ,ilk ermeni matbaası Tokatlı Abgar Tıbir ,Surp Nigogos kilisesinde kurmuştur .Bu basımevi 1567 de ilk kitabını basmıştır. (Kabacalı,1987:17)Rum rahibi Nikodemos Metaksas, Londradan satın aldığı matbaa araç gereçlerini Ortodoks patriği Kiril Lukaris'in aracılığı ,İngiltere ve Hollanda elçilerinin

yardımla gümrükten çıkararak 1627 de ilk Rum matbaasını kurmuştur. Bastığı ilk kitap 'Court traite contre les juifs'(Museviler aleyhinde bir risale) adını taşımaktadır .

Öte yandan,Cizvitlerin 1703 yılında yalnız dini propaganda amacıyla yürütülen bir basım faaliyeti içinde oldukları görülüyor .Cizvitlerin matbaası birçok kez kapatılmakla birlikte 18. yüzyıl boyunca propaganda yayınlarına devam etmişlerdir .(Ersoy,1959:21)

Fransanın 1592 -1604 yılları arasındaki İstanbul Büyükelçisi ,daha sonra 1608 -1614 yılları arasındaki Papalık büyükelçisi olan Savary de Breves, Roma'da bulunduğu sırada'Typographia Savarina' adını taşıyan ilk fransız Doğu basımevini kurmuştu .Paris'e geri çağrılan Breves,'İmprimerie des Langues Orientales ,arabgue ,turguesgue ,persigue...

.(Arap, Türk, FarsDoğu dilleri basımevi) adını verdiği basımevini oraya nakletti.1615 Yılında şu kitabı yayınladı ;

' Fransa Padişahı ile Ali Osman Padişahı mabeyninde münakid olan ahidnamedirki zikronulur .' Daha önce Türkçeden ,genellikle transkripsiyon olarak bir şeyler basılmıştı ama ilk kez olarak Avrupa'da Türkçe bir kitap basılıyordu.(Acaroğlu,1986:507-530) Avrupa'da Arapça harfli baskı yapan basımevi 16. yüzyıldan başlayarak ilginç bir artış gösterir. O yüzyılda sadece 4 kentte bunu yapan basımevleri varken ,ertesı yüzyılda 16 kentte ve 18. yüzyılda on ülkenin 25 kentinde belirmiştir .Kuşkusuz kitap üretiminde de aynı hızla bir artış görülmektedir. Bu durum Avrupa'nın bir pazar aradığını göstermektedir.

Ancak basılan kitaplar konularına göre ayrıldığı zaman ortaya ilginç bir sonuç çıkmaktadır.Eserlerin % 35.5 u din ,% 25.9 u dilbilgisi , % 35.6 sı diğer konuları içermektedir.Dilbilgisi ile ilgili olanlar Avrupalıların kendi gereksinimleri için hazırlandığından,Osmanlı topraklarında satılmak için basılanların yarısından fazlasının din konularına ayrılmış olduğu görülür.

Avrupa'nın bu dönemde Kur'an meali çevirilerine hayli önem verdiği dikkat çeker.XVI. Yüzyılda 6 XVII. yüzyılda 21 ve 18. yüzyılda 36 çeviri görülür. Bir Fransızın (Andre du Ryer)

çevirisinin 1647 -1775 yılları arasında 20 baskı yaptığı saptanmıştır.(Koloğlu,1987:23)Nitekim bir İngilizin 17. yüzyılda gemiyle Bolonya'da Arapça Kur'an baskısı getirdiği ve bunların marmaraya atılarak yok edildiği bilinmektedir.(Babinger,1927:8)

Osmanlı'da II. Mustafa (1695-1703) döneminde 'matbaa yasağı' çıkarılmıştır.Olay,Katolik mezhebinin Ermeniler arasında yayılmak istenmesiyle başlamıştır.Bazı rahipler ,İncil üzerinde ekler yaparak propaganda amacıyla dağıtmışlar ,buda şikayetlere yol açmıştır.Yapılan soruşturma sonucu bu İncillerin Galata'da iki yerde ve Valide Hanı'nda Ermenice kitap basan matbaalarda basılmış olduğu ;Katolik propagandasını Sulumanastır Ermeni rahiplerinden Haçadoryan'ın yönettiği sonucuna varılmıştır.Bunun üzerine İncillere el konulması ,rahibin Tersane-i Amire zindanında hapsedilmesini buyuran bir ferman çıkmıştır. Daha sonra Hacadoryan'ın kaçtığı, şikayet konusu incillerin ise Frengistan'da basıldığı anlaşılmıştır. II.Mustafa bir ferman daha yayımlayarak basımcılığı yasaklamıştır.(Kabacalı,1987:21)

Fermanın matbaa yasağını getiren bölümü şöyledir:

'.....Bu misillu bir muhdes ve fasid bir şey olmakla gerek Valde ve Vezir Hanlarında gerek sair yerlerde her nerede bu misillu kitap basmacıları var ise tecessüs ve tefahhus ile bunları bil-küllüye alatların ihrak bi-n-nar ve karhanelerin iptal eyleyüb ba'del-yevm bir ferde basma etmemek üzre muhkem tenbih ve tekid eyleyesin ,şöyleki bundan sonra dahi mütenebbih olmayub kitab basmasına isticra ederler ise ahz-ü habs ve ism-i resmileriyle der-i devlet-medarıma arz-u i'lam eyleyesün' (Refik,1930:32)

Osmanlı'nın matbaa konusundaki tutumunu belirleyen bu gelişmelerin yanında Breves'in belittiği önemli bir durumda söz konusudur;

'Endülüs'ün düşmesi kültürel bir uzvun kesilmesiyle ,İstanbul'da sefaretlerin yerleşmeside bir kan kaybına neden oldu; Lale Devrinin Türk'leride bunun bilincine vardı.Avrupalı'lar Yunan

yada hristiyan Arap elyazmaları satın aldıkca bunun önemi azdı .Ama ,bunlar kitle halinde İslam elyazmaları satın almaya geldikleri andan başlayarak ,ulusal etki ve saygınlık için bir gücün başka bir gücü geçmesiyle Müslümanlar elyazmalarının yoğunluğunu azaltmaya koyuldular Damat İbrahim Paşa ünlü tarihçi Ayni'nin (1360-1451) cihan tarihini çevirtmek istediğinde,bir Edirne camiinde korunan bir tek nüshası bulunabilmişti.

Bu durum karşısında Sultan 3. Ahmet bunların dışarıya satışını yasaklayan bir ferman yayınladı;

'.....İstanbul'da bulunan sahaf taifesi ham tama'ları sebebiyle bi-nihaye muteber kitapları etraftaki yabancı memleketlere gönderip İstanbul'daki kitab-ı nefisenin yokluğuna sebep olduğu için dışarıya kitab satışı yasaklanmıştır.....' (Tarih-i Raşid,1282 :238)

Osmanlıda basımevinin kuruluşu ,bu fermanın bir tamamlayıcısı olarak görünmektedir.Aynı şekilde Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın önyak olmasıyla kütüphanelerin ve kütüphanelerdeki kitapların sayısının artırıldığı gibi ,vakanüvis Çelebizade Asım başkanlığında içinde şair Nedim'inde bulunduğu bir çeviri kurulu oluşturularak İslam kaynaklı kimi eserlerin çevrilmesine geçilmesi ,bu tespiti destekler mahiyettedir.

Osmanlı da matbaa kurulma teşebbüsünde İbrahim Müteferrika'nın şahsi gayretleri göz ardı edilemez ve Müteferrika'nın bu konudaki fikirleri , Osmanlı matbaasının açıklanmasında en önemli belge niteliğindedir.

3.4. İbrahim Müteferrika

İlk Türk matbaasının kurucusu olan İbrahim Müteferrika 'nın hayatı çeşitli incelemelere konu olmuştur.İbrahim'in hayatı ,daha doğrusu siyasi faaliyetlerinden ve matbaacılığında maadaki bildiğimiz şudur; Macaristan'da Koloszvar şehrinde (bugünkü Romanya'da Cluj şehri) muhtemel olarak 1674 'te doğmuş,Hristiyan Kalvinist olan fakir bir Macar ailesine mensuptur.Ne asıl adı ,ne de mensup olduğu aile bilinmiyor . Koloszvar şehrinin Kalvinist kolejinde bir rahip olmak üzere okumuş 1692 veya 1693 'de Tökoly kıyamı esnasında Türklere esir düşmüş.Sonra İstanbul'a getirilerek köle olarak satılmış. Efendisi çok zalim olduğundan ve kendisini kurtarmak için kimse 'fitye-i necat' vermediğinden bu hayata dayanamayıp Müslüman olmuş,İbrahim adını almış,çalışarak Türkçeyi ve İslam ilimlerini öğrenmiş ;hatta 1705-1711 veya 1711-1714 arasında tahmin edilen bir zamanda yeni dinini yani Müslümanlığı müdafaa eden'Risale-i İslamiye' adında bir eser yazmış. Müteferrikalığa ve en son Hâcegan rütbesine yükselmiş ;iç ve dış devlet hizmetlerinde bulunmuş .1719'dan itibaren matbaa işlerine başlamıştır şeklinde hulasa edilebilecek bilgiler ,İbrahim'den bahseden Szezarnak , Karacson,Simoonffy,ve H.Kun gibi Macarlar ; Toderini, von Hammer , Babiger ve Mordtmann gibi Avrupa'lı yazarlar ;Ebüzziya Tevfik, Bursalı Tahir, Efladeddin, Mystakides , Ahmet Rasim ,Ahmet Refik,İhsan Sungu, Selim Nüzhet Gerçek, Adnan Adıvar gibi Türk yazarlar tarafından bir az genişletilerek ,bir az daraltılarak tekrarlanmıştır.Özelikle İbrahim'in menşei, esirliği ,köleliği ihdidası hakkındaki hikaye kesin bir kanaat halinde bir yazardan diğerine kendiliğinden geçer.(Berkes,1962:716)

Söz konusu kanaat Türkiye'ye gelerek Türk-Macar münasebetleri ve bilhassa Rakoczi Ferencz II hakkında vesikalar toplayan Macar katolik rahibi Karacson Imre (1863-1911)nin 'Tarih-i Encümeni Mecmuası'nda çıkan bir makalesindeki şu sözlerinden geliyor. ' 1104 senesinde Orta Macar kralı Tökoly Bey Osmanlı ordusu ile müttefikan Nemçe'lular aleyhine vuku bulan

muharebe esnasında 18 yaşında olan bu genç talip ismi meçhul kalan bir yerde bir müfreze Osmanlı askerine müsadif olup o zamanın adeti üzere askerler tarafından fidye-i necat almak ümidiyle esir tutulmuştu .Bu fakir genç adam için kimse fiye-i necat vermedi. Bu veçhile 1106 raddelerinde İstanbul'a getirilip satıldı.'

Bu makalede yazarın yegane kaynağının ,İbrahim'i Türkiye'de tanımış olduğunu iddia eden Rakoczi Ferecz'in maiyetinde bulunan bir asilzade olan De Saussure Czezarnak olduğu anlaşılıyor.Karacson bundan başka bir kaynak göstermediği gibi bu kaynağı da değiştirerek bize aksettirmiştir. (Berkes,1962:719)

Rakoczi Ferencz, Habsburglarla savaşlarında yenilerek İngiltere'ye oradanda Fransa'ya çekilmiş fakat Avusturya aleyhine Türkiye'yi savaşa teşvik eden Fransa ile yapılan bir anlaşma üzerine 1717 'de Türkiye'ye gelmiş ,ancak Pasarofça muahedesi ile savaş haline son verildiğinden önce İstanbul'da sonra Tekirdağ'da 17 yıl oturarak 1734 'de ölmüştü. Onun Türkiye'deki ikameti esnasında İbrahim Müteferrika ona tercüman tayin edilmişti.

Bu iki kaynağın verdiği bilgilerin sıhhati üzerine Berkes ayrıntılı bir araştırma yapmıştır.Araştırmasını şu iki soruya göre yöneltmiştir;

1-İbrahim Müteferrika'nın memleketinin ve zamanın dini durumu ve bunun içinde onun okuduğu okulun mahiyeti nedir?

2-İbrahim'in karıştığı söylenen savaşların mahiyeti nedir?

İbrahim sadece bir macar değil Erdel'lidir.Erdel'in sivası tarihinde Lutheranism ve Calvinism

yayıldığı gibi ,Onaltıncı yüzyılın ortalarında Unitarianism yayılmaya başlamıştı.Bu akidenin ana fikirleri Teslis aleyhtarlığı ,Tanrı'nın tek olduğu ,İsa'nın tanrı olmayıp bir insan olduğu ,Hristiyanların İsaye tapmasının Hristiyanlığın kutsal kitabına aykırı olduğu şeklinde idi.

İbrahim Müteferrika'nın okuduğu ve mezun olduğunu söylediği ,okul Erdel'in en önemli şehri ve dini merkezi olanKoloszvar'da bulunan iki Protestan kolejinden en büyük ve eneski olanı idi ve Unitarius kilisesine mensuptu.(Berkes,1962:729)

Berkes bu bağlamda İbrahim'in Risale-i İslamiye adlı -eserin isminde bu olmadığını söylüyor- eserinin İslamiyetin müdafası değil ,kitab-ı mukaddesin tahrif edildiği tezini savunan Unitarius akidesinin kendisidir ,tespitinde bulunuyor.

Berkes ikinci olarak,Müteferrikanın köle olarak Türklerin eline geçtiği tezi karşısında'Tököly kıyamı'nın Silahtar tarihinden ayrıntılarına 3¹¹ girerek, İbrahimin Türklere iltica ettiğini veya Tököly kuvvetlerine iltihak ettiğini kabul edebileceğimizi söylüyor.

İbrahim'in menşei hususu Berkes'in ısrarla belirttiği şekilde önemlidir, çünkü bunlar Müteferrikanın Türkiye'deki faaliyetlerini belirlemektedir. Özellikle matbaacılığı, coğrafyacılığı ve yeni ilimlerle ilgisi okuduğu okulla direkt ilgilidir.Son olarak Berkes Müteferrikanın orjinal adının Abraham olduğunu da ileri sürer.(Berkes,1964)

Müteferrika Osmanlı'daki görevinde ;1715 de Mora meselesi hakkında prens Savoie'li Engene ile Viyana'daki müzakereleri Müteferrikalık sıfatı ile yapmıştır.(von Hammer)1716 'Yılında Avusturya'ya karşı toplanan Macarların tercümanı olarak Belgrad'da bulunmaktadır. 1717 'De Rakoczi'nin yanına tayin edilmiştir.1735'e kadar bu görevi sürmüştür.1737'De Kaytak hanlığa Asmay Ahmet'in nasbı münasebetiyle Dağıstan'a gitmiştir.

Bu seyahat 69 yaşına basmış olan Müteferrikayı yormuş olmalıdır .Vazifesini İbrahim adlı oğlu devralmış (von Hammer) kendisi de pek az sonra 1745 te vefat etmiştir. Burada Müteferrikanın matbaayı düzenli çalıştırmaya başladığı ,daha doğru bir deyişle matbaa açılalı henüz beş yıl olmuşken neden Dağıstan'a görevlendirildiği ,Osmanlı'da matbaanın anlamı açısından bu güne kadar sorulmamış bir sorudur.

3¹¹Silahtar tarihi,cilt I, İstanbul 1928,s.504-505.

Osmanlı tarihi içinde matbaanın bir modernleşme hareketinin başlangıcı biçiminde ele alınmasının temellendirilmesi müteferrikanın matbaa üzerine yazdığı risaleden değil 1730 da haccanlık rütbesinde iken yazdığı ve 1731 de I. Mahmut'a sunduğu; 'Usul'ül - Hikem fi Nizam'il - Ümem 'adlı eseri ile yapılmaktadır. Müteferrika bu eserinde devrin sorunlarının tahlili ve çözüm noktasında önerilerini şu şekilde ifade eder;

' Bu ,uzun ömürlü Osmanlı devletinin güneşinin doğuşunun 444 e ulaştığı yıldır .(1730)İşte bu belirtilen tarihe hüznün dolu günler oldu.Devlet-ialiyede peyderpey Fitneler vuku buldu.Bu bozulma sebeplerinin gizli hikmetleri ve hakikatleri düşünüldüğünde ;bu güçsüz akıl ,acı ve ızdırapla aciz kalıp hayrete düşer.Devletin vekilleri ,divanın ileri gelen erkanısıyaset esaslarında kusurludur. Önemli işlere yönelmekte gevşeklik gösterirler.(21)

Bazan,yaradılış ve yaradılışın tabiat icabı ,insanlığın medenileşmesi sonucunda;hiçşüphesiz ,alemin düzeni bozulur ve insanoğlunun genel nizamında alçaltıcı haller ortaya çıkar. Bu büyük devletin mizacındaki bozulma ve fakat ordusunda inkılabın eserleridir Aniden bir zaaf illetinin geliverme ihtimali ,bunun karmakarışıklığı ve endişesiyle ilgililer kararsızdır.'

Müteferrikanın bu eseri Osmanlı geleneğinde yer alan 'layiha' türünde bir eserdir.Kaleme alındığı dönem ise 'patrona ayaklanması'ndan sonradır.Sözü edilen fitneler bu dönemi ifade ediyor, ikinci olarak kullanılan medenileşme'den kasıt sadece şehirleşme ile ilgilidir ve genel nizam biçiminde ifade edilen yani 'Nizam-ı alem' kavram olarak yalnızca Osmanlı toplumunu ifade eder.Ve Müteferrika şöyle devam eder;

'Bütün bunlarla kederli olarak hemen ilmi araştırmalara başlayıp tarih kitaplarına daldım. Böylece geçmiş milletlerin ,sultanların ve önceki hükümdarların cümlesinin durumlarını inceledim.Nizamın kaidelerinin ihyasının nasıl gerçekleştirileceği, intizamın binasını sağlam haline ulaştıran sebebler ve vesilelerin neler olduğu konularında durdum.(23)'Özellikle ,tamamen talihsiz bir millet olan Hristiyanlar üzerinde duruldu.Müslüman halka göre karakteri zayıf

,cibilliyeti bozuk ve aşığılanan bir millet olduğu halde ,Hristiyanlar ,bir süreden beri dünyaya yayılıyorlar ve nice nice memleketler istila ediyorlar. Hatta ,Devlet-i Aliye-i Kahire-i Osmaniye askerlerine dahi üstünlük gösterdikleri oluyor. Bütün bunların oluş keyfiyeti ,bahaneleri ve sebepleri nelerdir,kullanılan aletler nelerdir?Anlamak ve idrak etmek için ,bu düşüncelerle hayrete düşmüş bir halde ve acizane gayret eteğine tutunarak ceht ve gayret meydanına atıldım.Latinceyi bildiğim için , uzun zamandan beri geçmişteki milletler ,gah tarih kitaplarında gah askerlerin tertip ve düzenini anlatan kanun divanlarında ve gah harp ve savaşa dair önemli işleri içine alan ciltlenmiş eserleri inceledim.’(24)

‘ Bu eser, alemin nizamı, halkın işlerinin intizamı ve devlet binasının devamlı ayakta kalması konularında bilgi sahiplerine danışılarak doğruluğu tespit edilmiştir.Söz konusu kendilerine itimat edilen bu kişiler ,bir kaç maddeyi içine alan bölümler ve fasıllar yazılmasına önyak oldular .’ Diyerek eserin girizgah bölümünü tamamlar.

Müteferrika eserini padişaha sunuşunu ve neler beklediğini şu şekilde ifade ediyor;

‘ Bu eser tamamlandıktan sonra ,ancak ayağının güçsüz tozu tozu olunabilecek yüce hükümdarın zengin eline ,sanki haddini bilmezlik edercesine ve lütfekar bakışlarındancesaret alınarak sunuldu. Yüce inayetleri ile beğenildi.Ola ki, divan üyelerinin ileri gelenlerine ve sultan divanı erbabına beklenen ve sözün ifade ettiği manadan istifade nasiptir. Ve ola ki onlar, bu bilgilere uygun işler yapalar. Böylece ,Allah’ın yardımı ile , bu dünyada meyveleri görülen ve çeşitli hayırları ve bereketleri ortaya çıka,amin.’

Eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ;önce Batı’da görülen üç siyasal düzeni .monarşi, aristokrasi ve demokrasiyi anlatır.Berkes’e göre yazar bu üç siyasal düzeni tanımlama biçiminden demokrasi yanlısı olduğunu belirtmektedir.(Berkes,1978:54)Bundan sonra bu sistemlerin dayandığı askerlik yöntemlerini ele alır.Bölümün sonunda yeni keşifler ve bu keşiflerle ilgili coğrafya ilminden söz eder.

‘ Hristiyanlar yeni keşifler yapıp deniz yoluyla Doğu’ya ulaşırken ,İslam ahalisi ise sözkonusu edilen topluluğunbu haline ,gaflet, küçümseme ve dikkatsizlik içinde kayıtsız kaldı.O pis güruhun sultanları ve hükümdarları araştırılıp haklarında bilgi sahibi olmak gibi en mühim meseleyi nedense yerine getirilmemiş ve bundan çekinilmiştir. Taassup kaynağına yönelinmiş ve cehaletten dönülmemiştir.(50)

‘ Bu çok önemli durumu fikretmek ve iyice düşünmekten insanların ileri gelenleri, tembellik etmektedir. Kötülüklerin ortadan kaldırılması ve fesat kapılarının kapatılması ümidiyle bütün bu durumları derleyip toparlamanın çok şiddetli bir ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştır.Bundan sonra basiret üzere ,düşmanın halinden haberli ve bilgili olunmalıdır.’(52)

‘ İyi bir düzen ve tertip, pür intizam ile ,muntazam tertipli olan askerin iyi hali, saadet dolu zaferleri görülmektedir.’(53)

Müteferrika ikinci bölümde ‘coğrafya ilmi’ üzerinde durur;

‘ Coğrafya ilminin konusu, öncesi bilinen ülkelerin ve beldelerin ,mesafelerini, yerleşmiş kavimlerin durumlarını ilmi metodlarla bilmektir ki, bu herkesi amacına kavuşturan açık doğru ve gerçek bir yoldur. Kötü içli kafirler ve sair devlet düşmanları ile savaşmak müslüman üzerine farzdır.Mücahitlerin, gazilerin güçlerinin yettiğince çalışmalarının ,marifetli ve bilgili olarak karadan ve denizden düşman diyarına gitmelerinin de en önemli bir cihad olduğu açık ve aşikardır.

Söz konusu ilim ise ,gerçekte marifetli ,düşman diyarına yol gösteren ,işinin ehli bir rehber,maksada ulaşmada doğruyu yanlış belirtten ,yolları resmeden ,menzillerden haber ve bilgi veren arif bir mürşiddir.’(64)

Bu yaklaşım , aynı dönemde ki, telif ve tercüme eserlerde de görülmektedir.Osmanlı Bilim zihniyetinin anlaşılmasını sağlayan söz konusu eserlerin mukaddimelerinde geçen ifadelerde bu eserlerin hazırlanmasındaki esas maksadın ne olduğunu belirten dibacelerde ,tek hedefin‘askeri’ olduğu görülmüştür.Mesela Mühendishane-i Berr-i Hümayun’un ilk başhocası Hüseyin Rıfki Tamani 1797’de basılan ‘Usul-i Hendese’ adlı eserinde ,geometrinin öğrenilmesinin gerekliliği

üzerinde durarak ;'bu kitap hakikaten ilm-i hendeseden bahs ve beyan ,mevzu ve mana itibariyle de mukaddemat-ı cihad olan harp aletlerinin tanzimi ,serhadlerin muhafazası ve düşmana karşı müdafa gibi işlerde bir çok menfaat ve fayda sağlayacağı derkardır.' demektedir.(İhsanoğlu,1992:353)

Müteferrika'yı bu konuda farklılaştıran, daha çok frenklerin problemlerini çözmek için kullandıkları yöntemden söz ederken vermek istediği mesajdır. Müteferrika kitabının sonlarına doğru konuyu şu şekilde ele almaktadır;

' Gayrimüslimler durumlarının düzenini sağlamada bilinmeyenleri ve müşkülleri açık keşfetmede yeterli şer'i hükümleri bulunmadığından ,işlerinin çoğunda akli olan hükümlere müracaata mecbur idiler.Dünya halleri ,daima aklın bilinen yolları ile imal-i fikr eyledikleri kurallara ve hükümlere bağlıdır.'(84)

'Aslında, geçmişteki sultanların ,askerlerini bir tertibe koymak için ihdas eyledikleri harbiyeye ait kanunları ve siyasete dair kuralları ,şer'i hükümlerin yetersizliğinden veya şeriata karşı gelmekten değildir. Şimdilik bazı savaş kanunlarının ve disiplin kaidelerinin askerlere anlatılması lazımdır.'(86) demektedir.Bundan sonra Batı'luların ağzından bazı bilgiler aktararak Batı'nın Osmanlı üzerinde ki yorumlarına değinerek tekliflerini temellendirir.

'Hristiyan milletlerin ,hükümdarların ve alimlerin işleri ve aşinalıkları vardır.Sohbet ve münakaşa yoluyla yaptıkları konuşmalar sırasında ,derler ki; acaba Devlet-i Aliyeyi Osmaniye tarafından yapılacak hamle ve hücumu kırmak için Hristiyan hükümdarların öğrenip elde ettikleri harp hiyleleri uygulansa ve düşünülüp düşmanın tertip ve nizamına mukabil,ona denk ,tertipli ve düzenli asker techiz ve tanzim kalınsa ,olur mu? Ve bu işe ,bir vakitte devlet tarafından rağbet gösterilerek girişilse ,gerçekleşecek tasavvur mudur? diye söyleştiklerinde ;bazıları inad üzere yaratılmış olmalarıyla bunun imkan dışında olduğunda ısrar ederler . Bazıları da hakim (hikmetli) meşrep olup bunun mümkün olacağı kanaatındadır.Derler ki:'Devlet-i Aliyeyi Osmaniye'nin yıldızlar kadar sayısız halkı vardır. Askerini techize dair lüzumlu bir şey müsait iken Hristiyan askerine nizam ve tertipte mukabil ve denk belki ondan çok sağlam erkan

ve yıkılmaz bina ,nizam üzere seksen bin asker hemen hemen bir sene içinde yenileyerek tedarik eder. Veya ,geçmiş sultanların askere dair kanunlarını uygular .Bunları ,vakte ve zamana göre noksanı var ise tamamlar ve ihya eder. Bunu asla gözden kaçırmaz.Hala ,her zaman ve her anda mevcut sayısız askerden süvari ve piyade ,orta ve bölüklerini ,Hristiyanların savaş hiyleleri olan nizam ve tertip ile mukabil ve denk yeni nizam ve tertip ile mürettep kılmak ,yani hristiyan askerine mukabil orta ve bölükler neferlerini ve subaylarını sayıları bakımından müsavi tüfeklerini dahi müsavi kılıp elbiseleri dahi değişik olunmak hemen hemen üç, dört aylık bir süreye muhtaçtır.'Derler.Bazıları ise 'Osmanlının eski sultanları düşmanın durumundan bilgisiz değillerdi. Memleketin subayları için kanun vaz'ı lazım gelse ,yine ilim ve şeriat kaidelerine uygun olarak akıl ve feraset ile düşmana galebede kolaylık olması için vazeyledikleri harp kanunu ve ocaklara bir şekil vermek suretiyle ,tutum ve davranışları ile ,hristiyan hükümdarların yeni nizam (nizam-ı cedid) dedikleri ve güvenilir bir kale gibi dayandıkları savaş kanunlarına kat kat üstün gelir.Bütün bunlar ,hazerde ve seferde titizlikle gergi gibi korunursa ve bunlara hassasiyetle uyulursa ,hristiyan askeri, islam askerinin böylesine şeriata ve kanuna uygun hareketine takat getiremezdi'. diye ikrar ederlerdi. demektir.Yine bu doğrultuda fikirlerini destekleyici mahiyette Rus çarı Petro'dan söz eder.' Bundan yirmi veya otuz sene önce içlerinden bir akıllı ve bilgili Çar namında kralları zuhur etti. Bu Çar ,sair kavimlerin durumlarını ,askerlerinin tertip ve tanzimini, siyasete dair kaideleri ve kanunları teftiş etti ve etraflıca araştırıp inceledi. Harp tekniğine ve bunun sebeplerine rağbet gösterip bu alemde mahir olan hüner erbabını başka diyarlardan kandırıp ülkesine çekti. Onların görüş ve tedbirleri ve vaatleri ile askerinin bir tertip ve nizama konulmasını emretti.Ve bunu az zamanda kendi askerinde kuvveden fiile çıkardı.'(109)

Bu vesileyle İbrahim ,ilk defa olarak Avrupa'da yeni askerlik kuruluşlarını (nizamlarını) bu kuruluşların gerektirdiği silah değişikliklerini ,taktik ve strateji yeniliklerini anlatırken'Nizam-ı Cedid' terimini kullanır.Bu terimi ilk kez kullanan odur. Nizam terimi eski bir Osmanlı terimidir; dünyanın değişmemesi gereken geleneksel düzeni demektir. İbrahim geleneksel düzen

anlayışı yerine çağdaş düzen kavramını ilk getiren adamdır.(Berkes,1978:55) İbrahim'in Nizam-ı Cedid dediği modern Avrupa ordu kuruluşları ve savaş yöntemleri hakkındaki fikirleri kitabın üçüncü bölümünde biraz ayrıntıya girer.Avrupalıların tertip ve tanzim esaslarını toplayan kanunlarını ve kitaplarını Latince eserlerden incelediğini söylediğine göre, daha sonra Osmanlılar arasında çevirisi ile tanınmış olan Montecucculi'nin 'Commentarii bellici' adlı eserini okumuş olması çok muhtemeldir.Basılmamış olarak kalmış olmakla birlikte Osmanlıcaya çevrilmiş olan bu yapıtı çevirenin İbrahim Müteferrika olduğunu tahmin edenlerde vardır.(Berkes,1978)

Bunun yanında, İbrahim'in Macar mültecileriyle yakından temasta olduğu ,Erdel'in ve Macaristan'ın Habsburg hakimiyetinden kurtulması davasını tuttuğu, Humbaracı Ahmet Paşa diye tanınan Comte de Bonneval ile Avusturya'ya karşı harb etme lehine çalıştığı biliniyor.(Refik,1333) Bundan dolayı bu eserini yazarken başlıca kaynağının Bonneval olmasının doğruya yakın olduğunu söyleyenler de vardır. (Duverdier,1992:300)

Müteferrika eserinde Osmanlı'nın başlıca kusurunu ,Batı dünyasındaki askerlik yöntemlerini ,yeni ordu örgütlerini ,askerlik eğitimini öğrenmemekte ,Batı dünyasından habersiz kalmakta bulur.Coğrafya bilgisine ve askerlikte haberalmaya fazla önem vermeside bununla ilgilidir.

3.5. Osmanlı Basımevi

Osmanlı basımevi'nin kurulması ile Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin 1720 yılında yaptığı Fransa sefareti birlikte zikredilmektedir. Daha doğru bir deyişle Osmanlı basımevi'ni Fransa sefaretnamesi'nin bir sonucu olduğu belirtilmektedir. Osmanlı basımevinin diğer kurucusu ve aynı zamanda ortağı olan Said Efendi 1720-1721 yıllarında Paris'e gönderilen 28 Mehmet Efendiye eşlik ediyordu. Kral kitaplığını (Bibliothèque Nationale) ziyareti sırasında ,kitaplık müdürü papaz Bignon ile karşılaşmıştı. Krallık Basımevini (Imprimerie Nationale) de ziyaret etmiş ve Saint Simon'un tanıklığıyla 'dönüşte ,İstanbul'da bir basımevi ve bir kitaplık kurmak niyetinde olduğunu' söylemişti.³¹²

Bununla birlikte ,İstanbul'da bir basımevi kurmak projesi, Said Efendinin Paris'te bir süre oturmasından önceye rastlar. Bu başka bir sefaretin İbrahim'in 1715'te Viyana'da Prens Eugene'nin katına yaptığı elçilik gezisinin bir sonucudur. (Duverdier, 1992:285) İstanbul'da hakedilip basılan ilk harita 1719 tarihli olup ilk basılan kitaptan on yıl öncesine rastlar.

Müteferrika matbaa kurma hazırlıklarına ,matbaanın çalışmaya başlamasından yaklaşık on yıl önce başlamış ,bazı haritalar basmıştı. Bunu matbaa açmak üzere verdiği dilekçede de belirten Müteferrikanın sekiz yıl önceki tarihle (1719) hazırladığı bir Marmara haritasına rastlanmıştır. S.N.Gerçek, Devlet Matbaası'nın eski klişeleri arasında bulduğu Marmara haritası kalıbı üzerinde ' Benim devletli efendim eğer fermanınız olursa dahi büyükleri yapılır. Sene 1132 (1719) ' kaydının bulunduğunu ,ayrıca 1724'te bir Karadeniz haritası, 1729'da bir İran haritası

³¹² Mehmet Efendi, *Le Paradis des infideles. Relation de Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, ambassadeur ottoman en France sous le Regence Trad de l'Ottoman par Julien-Claude Galland . Introd, notes, textes annexes par Gilles*

Veinstein. Paris, Fr. Maspero, 1981.

,bir de - ele geçirilememiş - Mısır haritası bastığını belirtmektedir. (Gerçek,1939:55; Ersoy,1959:31)

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi ile oğlu Said Efendi'nin Paris'ten dönüşlerinden sonra, Müteferrika ile Said Efendi'nin ortak bir matbaa kurmak üzere anlaştıkları ve hazırlıklara giriştikleri ,İbrahim Müteferrika'nın Damad İbrahim Paşa'ya verdiği dilekçeden anlaşılıyor. Bu ilk hazırlıklardan sonra İ. Müteferrika ,matbaanın yararlarını anlatan - sonradan Vesiletü't-tıbaa adı verilecek - bir risale yazarak İbrahim Paşa'ya sundu.Bir süre sonra matbaa açılmasına izin istemek üzere verdiği dilekçeye Vankulu Lugatı'nın basılmış bazı sayfalarını eklediği göz önüne alınırsa ,Vesiltü't-tıbaa'yı okuyan padişah ve sadrazamdan matbaa açılmasına izin çıktığı ,ilk basılacak eserin belirlenip basımevinin kurulduğu ortaya çıkar.

Söz konusu risale Dr. Osman Ersoy'un 'Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılı Eserler'adlı kitabında şu şekilde özetlenmiştir ;

Risalede ilk önce ,basımın önemini belirtmek için ,İsrailoğullarının mukaddes kitaplarına kıymet vermeyip saklamadıklarından bugün kavimlerini isbata yarayacak kitaplarının mahvolduğunu ,sonra Cengiz Han'ın Maveräünnehir'deki eserleri Ceyhun'a ve Abbasi'lerin ilim adamlarının eserlerini Hülagu'nun Dicle nehrine attırdıklarını belirttikten sonra Endülüs'ün hristiyanlar eline geçmesi üzerine kitapların yakıldığını ve talebelerin eser bulmada sıkıntı çektiklerine temas ediyor. Daha sonra ,önemli olan büyük lugat kitaplarını doğru istinsah edecek hattatlar kalmadığını ve istinsahların ise yanlışlarla dolu olduğunu açıklayıp basımı kısaca tarif ediyor ve bunun bir nevi kitabet olduğunu söylüyor.

Risalede, bu girişten sonra ,basımın faydaları on madde halinde kısaca şöyle sıralanıyor:

1. Lugat, tarih, hey'et, coğrafya ve devlet işleri ile ilgili önemli eserlerin basım yoluyla çoğaltılması her sınıf halkın tahsil durumunun yükselmesi için faydalıdır.
2. İslam devletlerinin kuruluşundan o zamana kadar yazılmış değerli eserlerin basılması bu kitapların müslümanlar arasında yayılmasını sağlar.

3. Basım yoluyla çoğaltılacak eserlerin yazıları açık ve güzel ,yanlışsız olacağından ,talebelerve öğretmenler okudukları ve okuttukları eserlerin doğruluğundan emin olurlar. Basılan eserlerin mürekkepleri sabit olduğundan yazmalarda olduğu gibi rutubetten çabucak bozulmaz ve devamlı olurlar.
4. Basım ,karlı bir iştir.Bir cilt yazmak zahmeti ile binlerce cilt doğru yazılmış eser elde edilir Böylece kitapların fiyatları ucuzlayacağından zengin fakir herkes ,talebelerde dahil, kitap satın alabilir.
5. Basılmış eserlerin başlarına kısa ve sonlarına uzun fihristler eklemek suretiyle istenilen bir şeyin eserde kolayca bulunması sağlanır.
6. Kitapların basılınca ucuza alınabilmesi, onları herkesin, hatta taşra şehirlerinde de satın alabilmesi ,bundan ötürü de cehaletin ortadan kalkması mümkün olur.
7. İstanbul'da ve imparatorluğun öbür şehirlerinde basım sayesinde kütüphaneler kurulur. Talebeler tahsilleri için kitabı kolayca temin edebilir ve memleket kalkınır.
8. Osmanlı padişahları yaptıkları savaşlar yüzünden islamlığın yüzünü ağartmış ve şanını yükseltmişlerdir. Kitaplar basım yolu ile çoğalırsa Müslümanlara ayrıca büyük hizmet etmiş olurlar.
9. Avrupa devletleri, Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış eserlerin değerini bildiklerinden onları bastırıyorlar ve onların Kanun ve Şifa ve Nüzhetü'l Müştak ve Öklides ve benzeri eserleri bastırdıkları bilinmektedir. Ancak şimdilik bastıkları eserlerin yanlışlarını düzeltecek adamları olmadığından bu kitaplar hatalarla doludur. Eserler mağrib yazıları ile basıldığından güzel değildir. İleride Doğu dillerinden anlayan bilgili insanlar bularak bastıracakları eserleri İslam memleketlerine göndererek para çekebilirler. İslamlar, diğer hususlarda hristiyanlardan ileride olduklarından basım sanatında da onları geçmelidirler.
10. Bu faydalı sanatın alınması eskiden düşünülmüş ve vükelayı devlet konuyu incelemiş ise de gaili bir iş olması ve basım sanatından anlayan bir kimsenin bulunmamasından ötürü geri bırakılmıştı. İslam olmuş bütün milletlerin kitaba ihtiyaçları fazladır. Basımın kabul edilmesi ve eserlerin basılması devletin şan ve şerefini artıracaktır.

İbrahim Müteferrika bu risalesinden sonra sadrazam Damad İbrahim Paşa'ya tarihsiz bir dilekçe sunmuştur. Hasan Refik Ertuğ'un 'Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi I' adlı eserinde özetlenen dilekçe onbir maddeyi içermektedir :

1. İlimin ilerlemesine matbaanın büyük faydalar sağlayacağı aşikar olmakla beraber ,Osmanlı Devleti'nin himmeti ve hasatten sadrazamın yardımı olmaksızın ,bu iş başarılamaz.

2. Örnek olarak bir kaç sahifesi dizilip provası sunulan Vankulu Lugatı'nın diğerlerine tercihen basılması teklif ediliyor. İbrahim efendi ,bu tercihe sebep olarak, kitabın çok aranan fakat nadir bulunan bir eser olmasını gösteriyor.

3. Vankulu Lugatı'nın az masrafla ve kısa zamanda ortaya çıkması için ,beşyüz nüsha olarak basılması ve bu cihetin ,kitabın başında kaydedilmesi teklif olunuyor.

4. Müteferrika, baskıcılık sanatını methederek uzun uzadıya anlattıktan sonra Şeyhülislam'ın bu işe müsaade eylediğinin ve dine aykırı bulmadığının ,açıkca bildirilmesini ve ilanını istemektedir.

5. Bu hayırlı işe önayak olanların adlarının ebediyen unutulmayacağını kaydeden İbrahim Efendi,lugat, mantık ve hey'et ve hikmet gibi sair meslek kitapları basılması için padişahın bir hatt-ı hümayun vermesini rica etmekte ve hattın ,her kitabın baş tarafına yazılması lüzumunu belirtmektedir.

6. İyi ve faydalı eser basımı için ,dizilenlerin basılmadan önce dikkatle tashihi gerektiğine işaret eden Müteferrika ,bu işi başaracak kimselerin memur edilmesini rica ediyor.

Dilekçenin bir kenarındaki nota bakılırsa; dilekçeye bağlı bir kaç sahifelik örneğin'faziletli İshak Efendi hazretleri ve Sahib Efendi ve Kasımpaşa şeyhi Musa Efendi'tarafından tashih olduğu anlaşılmaktadır.

7. Türk matbaasını kurma yolunda sekiz yıldan beri gayret sarfeylediğini belirten Müteferrika, o zamana kadar sadrazamdan bu büyük işin tahakkuku için lüzumlu parayı vermesini ve bir müddet tamamıyla bu işlere hasr-ı vücut edebilmek üzere serbest ve geçim gaillesinden uzak kalmasının teminini istiyor.

8. İbrahim Müteferrika'nın ilk hazırlıklarından beri yanında çalışan ve baskıcılık sanatına vakıf bulunan Yuha adlı Yahudi ustasının bundan böyle baskı işinde çalıştırılmasına müsaade edilmesi ve kendisine teminat verilmesi iltimas olunuyor.

9. İbrahim Efendi ,bu dilekleri is'af olunduğu takdirde, işe hemen başlayıp kısa bir zaman sonra çeşitli boyda harflerle basılmış eserler ortaya koyacağını vaad ediyor.

10. Müteferrika ,dilekçenin baş tarafında ,teşebbüsü yürütmek ve geliştirmek için maddi yardıma muhtaç olduğunu belirttiği halde ,sonunda bu noktaya tekrar temas ediyor.Gerek kendisinin ,gerekse o zamana kadar teşebbüsü finanse eden Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendioğlu Said Efendinin güçlerinin tükendiğini belirterek ve kendisinin şahsi veya resmi bir iradı bulunmadığından da bahsederek sadrazamın 'imdat ve ianet-i asafanelerine muhtaç olduklarını tekrarlıyor.

11. Dilekçesinin sonunda ,kitabın basılması bitince halka kolaylık olmak üzere 'bir makulve mutedil kıymet takdir olunup' bu fiyattan yukarıya veya aşağıya satış yapılmamasının temini rica olunuyor.

1727'De verildiği sanılan bu dilekçe ,İbrahim Paşa tarafından kethüdasına şu yolda bir buyrultu ile gönderildi:

'Bu alimlere ve medrese talebelerine yararlı ,kolaylık sağlayacak bir izin konu olmakla, Kaptan Paşa ve Defterdar Efendi ile görüşülerek izin verilmek üzere gereken kağıtları yazıp düzenleyesiniz .' (Refik,1930:89)

Daha sonra Şeyhülislam Abdullah Efendi'den bir fetva alındı .Şeyhülislam başta olmak üzere dönemin alimleri, Damadzade , Mirzazade Abdullah ,Feyzullah es-Seyyid Mehmet Dürri, Vesiletü't-tıbaa'ya birer takriz yazdılar.Bu fetvaya istinaden de emr-i şerif, yani hatt-ı hümayun sadır olmuştur. Vankulu Lugatı'ndaki suretinden naklen fetva şudur:

'Basma sanatında maharet iddia eden zeyd lugat ve mantık ve hikmet ve heyet ve bunların emsali ulum-i aliyyede telif olunan kitapların huruf ve kelimatının suretlerini birer kalıba

nakşederek evrak üzerine basma ile ol kitaptan misillerini tahsil ederim dese zeyd'in bu vechile amel-i kitabede mübaşeretine şer'an ruhsat var mıdır beyan buyrula....

El-cevab Allah'ü a'lem

Basma sanatında mahareti olan kimesne bir musahhah kitabın huruf ve kelimatını bir kalıba sahihan nakşedib evraka basmağla zaman-ı kalilde bila meşakkatin nüsah'i kesire hasıla olup kesret-i kütüp rahis baha ile temellüke bais olur bu vechile faide-i azimeyi müştemil olmağa ol kimesneye müsaade olunub bir kaç alim kimesneler sureti nakş olacak kitabı tashih için tayin buyurulur ise gayet müstahsene olan umurdan olur.'

Bu fetvadan sonra Said Mehmet Efendi ile İ. Müteferrika'ya hitaben yazılmış temmuz 1727 tarihli fermanın çıkması izledi.Ferman şu şekildedir:

' Mektubi-i Sadrazami halifelerinden Said ve Dergah-ı muallam müteferrikalarından İbrahim 'e hüküm ki,Din ve devlet kanunlarının devamlı ayakta durması ve mülkü millet nizamları ve kıvamlarının zaptedilmesi ,tarih haberlerinin zapt-u raptı, maarif dolu eserlerin korunması ve saklanması ,kitapların ve suhufların yazılması ve tespit edilmesi, letafet dolu divanların kayd ve tahriri ile müyesser ve her türlü ilmin yayılması ve fenni eserlerin kitap halinde çoğaltılması ile mümkün ve mukadder olduğu müsellemler ve mukarrer olmakla, Muhammed dininin doğuşu ve İslam Peygamberi'nin(S.A.V) milletinin kuruluşundan beri, yüce dinin alimleri ve hakikat sever fazılların (Allah kıyamete kadar sayılarını artırsın) Kur'an ayetlerini ,zapt ve himaye ile peygamberimizin hadislerinin korunması ve muhafazası ile sair yakın bilinmesi gereken malumat için ,suhuflar tertip ederek ,ilim ve maarif kitapları yazılmakla mümkündür . Keza Arapça, Farsça lugatler ile yüksek hikmet ve sair fen dallarını ve bütün kaideleri zapt, ifade ,talim ve istifade dahi kitap yazmak ,tertip ve tastir etmekle husule geleceği için ,dünya ve ahirette pek çok ecir kazanmak ve ebedi saadete kavuşmak için ilmi kitaplar ,telif ve sahifeler

tertip etmekten geri durmadılar .Lakin zamanın geçmesi devrin ve halkın ihtilafları ile fitne saçan Cengiz ve Hulagu'nun ortaya çıkışlarında ,Endülüs ülkesini günahkar Frenklerin istilasında ve sair vaki olan savaş, kıtal ve yangın esnalarında pek çok yazılmış eserler kayıp ve yok olmakla ,bugün İslam memleketlerinde Kamus ve Cevheri,Arapça Vankulu ile al et ilimlerinden pek çok tarih nüshaları, cild ve hacmi büyük olan ve az bulunan nadir nüshalar, katipler ve müstensihler zümresinde himmetlerinin kusur ve gevşekliklerinden dolayı, yazmaya rağbet etmeyip ve yazdıkları nüshaları da sağlam olmayıp, hatalarla dolu bulunmakla, kitapların azalmasına ve ilim talebelerinin bozuk nüshaları yanında maarif ve fünuna rağbetin kalmamasına ve meşakkatlere sebep ve vesile oldu.Zanaat işlerinden basma sanatı ,paranın elde edilmesi ,güzel sikkeler basma ve sahife üzerine uğurlu mühür vurulması gibi bir çeşit kitabetten ibaret ve baskı tekniğinde husule gelen kitapların ibareleri ve bir cilt kitabın yazılması zahmetine karşılık ,baskı tekniği ile nice bin cilt kitabın meydana geleceği apaçık ortada olup,az zahmetle çok fayda sağlayan rağbet edilir bir sanat olduğunu ifade eden güzel bir risale telif ve inşa ile fazla olan menfaatlerinin bir bir sayılması ve zikri geçen bu baskı tekniğinde sizin bilginiz olmakla levazım ve masraflarını birlikte görüşüp tedarik etmeniz, saadetli saltanat günlerinde bu garip sanatın ,gizli rey ve kalbinizde cilveger olmasıyla bütün müslümanların kıyamet gününe kadar hayırlı davetlerin celbine sebep olmak için fıkıh, tefsir, hadis-i şerif ve kelam kitaplarından maada lugat tarih ,tıb, hikmet, ve hey'et ile buna bağlı coğrafya ve mesalik kitaplarının basılması hususunda padişahlık izin ve ruhsatımı iltimas eylemeniz ile mezkur risalede alimlerin en büyüğü ve dinin emirlerine sıkıca sarılan, faziletli şeyhülislam ve müftiyü'l-enam Mevlana Abdullah (Allah faziletini artırsın) 'a gönderilip; basma sanatında ustalık kazanan Zeyd, lugat, hikmet, hey'et ve bunların benzeri alet ilimlerinde telif olunan kitapların harf ve kelimelerin suretlerini birer kalıba nakşedip yapraklar üzerine basmakla bu kitapların benzerlerini elde ederim ,dese Zeyd'in bu şekilde kitap imaline başlamasına şer'an ruhsat var mıdır? diye fetva istendiğinde,basma sanatında mahareti olan kimse doğru bir kitabın harf ve keimelerini bir kalıba doğru olarak nakşedip sahifelere basmakla az zamanda meşakkatsiz olarak ,sayısız nüshalar elde edilir ve pek çok kitap ucuz fiyat ile alınıp satılır. Bir

kaç alim kimse ,sureti kazılacak kitabı tashih için tayin buyurulur ise, gayet müstahsen işlerden olur diye fetva verilmesinden başka mezc edilmekle adı geçen Mevlana Abdullah'ın mübarek fetvaları mucibince ,padişahane iznim layık görülüp ve sureti nakşolunacak lugat, mantık, hikmet, hey'et ve bunların benzeri alet ilimlerinde telif olunan kitaplardan sureti nakşolunacak kitapları tashih için ,hakiki ulema ve müdekkik fazıllardan ,şer'i ilimlerde ve yüksek fenlerde ehilleri tam olan müslüman faziletli kadılardan önceleri İstanbul kadısı Mevlana İshak ve Sabık Selanik kadısı Mevlana Sahip ile Galata kadısı Mevlana Esad ve büyük şeyhlerden olup, hakiki alimlerin önde geleni Kasımpaşa mevlevihanesi şeyhi Musa memur tayin olunmuşlardır. İmdi zikrolunan lugat, mantık, hikmet ve hey'et ile bunların benzeri alet ilimlerinde telif olunan kitaplardan sureti kazılacak kitapları adı geçen mevlanalara tashih ettirdikten sonra, izah edildiği üzere bu sanatı kalabalık ile icra ederek ,bu vechile mezkur kitapların çoğaltılmasına tam ciddiyet ve gayretle çalışıp ve bu sanat ile meydana gelen doğru kitap olmak üzere ,ziyade ihtimam ve zapt ile hatalı çıkmasından gayet sakınasınız ve şöyle bilesiniz. Hayır işlerine güvenesiniz .(Vankulu lugatı, 1141 s.2-3)

Osmanlı basımevi, hakkında ilk elden kaynak olan risale, dilekçe, fetva ve ferman o dönemde matbaa ne tür bir düşünce ve ihtiyaçlar doğrultusunda matbaanın kurulduğunu gösteren belgelerdir. Bu anlamıyla birlikte ele alındığında önemli sorulara da açıklık getirir niteliktedir.

Müteferrika, risalesinde matbaaya zemin hazırlarken ,talebelerin eser bulmada zorlandığından ve lugat gibi hem hacmi büyük hem de istinsah edilmesi güç olan eserlerin yanlışlarla dolu olduğundan söz ediyor.Dilekçesinde de Vankulu lugatının ilk olarak basılmasını aynı sebeble teklif ediyor,bu tespitler fermanda aynı biçimde kullanılıyor.Ancak burada aynı konu tarihte meydana gelen vakaalarla birlikte ele alınırken İslam tarihinin başından beri yazılmış nadir eserlerin basılmasından ve ümmete yayılmasından söz ederken ifadesi dini tüm eserleride içine alıyor, aynı şekilde fermanda maarif dolu eserlerin korunması ,saklanması ve ilmin tesiri,yayılması ancak funun eserlerinin kitap halinde çoğaltılması ile mümkündür, denilirken yine tüm eserler kast ediliyor. Böyle olmakla birlikte Müteferrika sadrazama sunduğu dilekçede

,lugat, fizik, kozmoğrafya, tıp, hesap, geometri ve coğrafya gibi alet ilmlerinin basılmasını teklif ediyor.Bu teklifi Müteferrika açısından bir yayın programıdır ve sadır olunan fetvada bu aynı biçimde geçmesine rağmen fermanda ‘fıkıh, tefsir, hadis-i şerif ve kelim kitaplarından maada ‘ ifadesiyle dini kitaplar basım dışında bırakılmıştır.

Bu anlamıyla Osmanlı da bir dini kitap basımı yasağından söz edilebilir mi? Müteferrika matbaasına zemin hazırlarken herhangi bir ayrıma gitmezken ,yayın programını teklifinde sadecealet ilimleriyle sınırlandırıyor.Bunun birinci sebebi kendisinin uğraş alanının olduğusöylenebilir.Aynı şekilde ilk dini eser 1803 yılında yayımlanırken ,dini eser basmak için herhangi bir izne rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu sorunun cevabı Osmanlının geleneksel ilm anlayışı ve bu anlayışın zaman içinde değişimi ile birlikte Müteferrikanın söz konusu değişimde üstlendiği rol çerçevesinde ele alınarak açıklanabilir.

İkinci olarak fermanda ‘basma san’atı’ ; paranın elde edilmesi yani imalatı, sikke basımı,ve sahife üzerine uğurlu mühür vurulması gibi bir çeşit kitabettir.Yani bir nevi katiplik,olarak tanımlanmıştır.Basımevinin bu şekilde kabulü ,yaşama hakkını da el yazısına sadakat üzerine kurulmasına sebebiyet verdi. Daha doğru bir ifadeyle basma sanatı el yazısının bir taklidinden ibaretti.(Duverdier,1992:287)

Son olarak matbaa açılmasına izin veren fermanın hukuki niteliği de üzerinde durılmaya değer konulardan biridir. Matbaa açma hakkı gedik usulü çerçevesinde verilmişti.Berkes,Osmanlı da matbaaya karşı hattatların hoşnutsuzluğuna yol açan gerçek nedenin ,matbaacılığın başlamasıyla yeni bir beratlı mesleğe müsaade edilmiş olması olduğunu belirtir.

‘Müsaade yalnız İbrahim ve Said efendilere verilmişti.Başka biri basımevi açarak ona rekabet edemezdi.Basılacak kitap sayısını, fiyatını da matbaacı değil, devlet tayin ederdi.Matbaa açma hakkı beratla, tek yada müşterek malikane yani gedik olarak verilirdi.Berkes,bu usulün mirascısına geçen bir mülk olamsının, yeni çıkan bir müessesenin eski Osmanlı esnaf sistemine bağlanmasının sonuçta matbaacılığın daha sonraki dönemde gelişmemesinde önemli rol sahibi

olduğunu,basmacılığın II. Mahmut dönemine kadar devletçe verilen bir tekel olduğunu,basımcılığın ancak gazeteciliğın başlamasından sonra özel bir girişim işi olduğunu altını çizer.(Berkes,1983:59)

Gerçekten de Müteferrika matbaasının bir süre çalışmaz durumda kalmasından sonra 1783'te matbaayı yeniden işletmek isteyen Raşid Mehmet ve Vasıf efendilerin isteğiniI. Abdulhamid'e ileten Halil Hamid Paşanın 'takrir'inde ;

'.....uhdelerine bervech-i iştirak malikane kayd ve beradları itasına izin ve ruhsat' istenmektedir.(Uzunçarşılı,1983:520)

İbrahim Müteferrikanın Sultan Selim semtindeki konağında açılan ve ilk sekiz kitapla onyedinci kitaptaki kayda göre; 'Dar'üt-tıbaatül-Mamure' yada dokuz ile onaltıncı kitaplarda yer alan kayda göre ' Dar'üt-tıbaatü'l-Amire' adı verilen matbaanın makineleri dışardan getirilmiştir.Bu konuda H.Omont ³¹³ kaynak gösterilerek makinelerin büyük ihtimalle Hollanda'dan getirildiği söylenmesine karşı Dr.Mustafa Akbulut'un yayına hazırladığı 1734'ten itibaren İstanbulda İsveç elçiliği görevini sürdüren Edvard Carleson tarafından kaleme alınan Müteferrika matbaasını tanıtan bilgilerde matbaanın 1727 yılı sonlarına doğru veya 1728 yılı başlarında kuruluşunu tamamlayarak deneme basımına geçtiği anlamı çıkartılabilmekte ve verdiği şu bilgi ile ; ' İbrahim efendi, o zamanlar gerekli olan matbaa ustalarını ve harf dökümcülerini daha önceden Almanya'dan getirtmiş . olduğu için hemen işe koyulabilmiştir.'Buradan çıkan sonuç ,ustalar ve dökümcülerle birlikte makinelerin de buradan gelme ihtimali yanında ,dilekçede sözü edilen Yona isimli yahudinin bir Alman yahudisi olduğu akla gelebilir. (Carleson,1979:13)

Bununla birlikte harflerinde dışardan geldiği söylenmekteysede İstanbulda döküldüğü anlaşılmaktadır.(Kabacalı,1987:33) Vankulu lugatının ilk formalarının Said efendi tarafından XV. Louis'in kitaplık yöneticisi rahip Bignon'a gönderildiği ve bunların çok beğenildiği yazılmıştır.

³¹³H.Omont,Revue des Bibliotheques,1895 ;Firmin-Didot,Typographie Encyclopedie Moderne,1860,c.XXVI,

Osmanlı matbaası İslam dünyasının ilk matbaasıdır. Avrupalı'lar 'Afrika müslümanlarının kullandığı yazıya çok benzeyen harflerden kötü bir seçme ' yapmışlardır. Ancak 'becerikli bir usta elinden çıkmış örnek harfler döktürülür, bunlar elyazması mükemmelliğine erişirse' ,müslümanlar bu kitapları satın alır. Şimdi İbrahim onları aşmak ,onların önüne geçmek istemektedir ; 'matbaa harflerine olabildiğince en iyi biçimler kolayca verilebilir.' Sonuçta, matbaacı daha hızlı çalışan ,daha yapışkan bir mürekkeple daha ucuza mal olan ,müstensih hatası yapmayan ,kitap istinsah eden bir kimsedir.Büyük yapıtları çoğaltmayı önerir.

İbrahim'in basımevi, tehlikeye düşmüş bir mirası korumak üzere kurulmuş yedi genel kütüphaneye çağdaştır. Basımevi ,bir batılılaşma reformundan çok ,Frenklerce tehdit edilen islam yazını bir koruma aracıdır. (Duverdier,1992:288)

Avrupa'da Osmanlı matbaasının kuruluşu coşku uyandırdı. Bu haber, Doğu'da ,özellikle Saray'da bulunan kitaplar için beklentiler oluşturdu ;hiçbiri basılmamış elyazmalarının birçoğu basılabilecekti. Beklenen şey, 'Yunanca ve Latince yapıtları basacak bir basımevi' idi . Avrupalılar için Osmanlı basımevinin ne büyük bir düş kırıklığı oluşturduğu anlaşıldı . Ancak ,bunun uyandırdığı ilk kuruntu ,gözden kaybolmadı ; önsel olarak bu basımevine bir Batılı reform gözüyle bakıldı. (Duverdier,1992:288)

Osmanlı basımevinde basılan ilk on kitap , Osmanlı devletinin kuruluşundan beri bir yandan İran'la ,öteki yandan Avrupa devletleriyle olan ilişkilerinin tarihini inceleyerek kendini aydınlatma eğiliminde olduğunu gösterir. (von Hammer)

Müteferrika basımevi için verdiği dilekçede belirlediği program doğrultusunda basım faaliyetine başlamış, toplam onyediy eser basmıştır.Bu eserler sırasıyla ;

1- Vankulu Lugatı : 1729

2- Tuhfetü'l-Kibar fi Esfari'l-Bihar :1729

3- Tarih-i Seyyah :1729

- 4- Tarih-i Hind-i Garbi :1730
- 5- Tarih-i Timur Gürkan :1730
- 6- Tarih-i Mısru'l-Kadim ve Mısru'l-Cedid :1730
- 7- Gülşen-i Hulefa : 1731
- 8- Grammaire Turque
- 9- Usulü'l-Hikem fi Nizami'l Ümem :1732
- 10- Füyuzat-ı Mıknatısiye :1732
- 11- Kitab-ı Cihannüma :1733
- 12- Takvimü't-Tevarih :1733
- 13- Tarih-i Naima : 1734
- 14- Tarih-i Raşid :1741
- 15-Çelebizade Asım Tarihi :1741
- 16- Ahval-i Gazavat der Diyar-ı bosna :1741
- 17- Ferheng-i Şuuri :1742

Bu faaliyet süresi içinde 1731'de Patrona Halil Ayaklanması ile III.Ahmet'in yerine I.Mahmut geçti. Bu dönemde Said Mehmet Efendi'ye önemli devlet görevleri verilmesi nedeniyle yenilenen matbaa fermanında Said Efendi'nin adı yer almadı.(Refik,1980;284) Naima Tarihi'nin yayınlanmasından (1734) sonra Müteferrika matbaası beş yıl süreyle çalışmadı. 1740'ta bir ,1741'de iki kitap yayınladı .Ertesi yıl Müteferrika yaşlılığı dolayısıyla matbaacılığı bıraktı. 1742 yılında yayınlanan Ferheng-i Şuuri'den sonra ,iki yıl süresince hiç kitap çıkmadı. Müteferrika 1745 yılı başında öldü. Ölümüne kadar 23 ciltlik 17 eser basılmıştı;bunların baskı sayısı toplamının 12700 olduğu tahmin ediliyor.

1747 'De Müteferrika'nın halefi -kendi oğludur- İbrahim Efendi ile Ahmet Efendi'ye başvuruları üzerine yeni bir matbaa fermanı verildi. 1754'Te III. Osman tarafından aynı kişilere ikinci kez ferman verildi. 1755'Te Vankulu Lugatı'nın birinci cildinin ikinci, 1756'da aynı kitabın ikinci cildinin ikinci baskıları yapıldı. Bundan sonra matbaa uzun bir süre (1756- 1783) çalışmadı.

Araç gereçleri kullanılamaz hale gelmeye yüz tutmuş olan ve Fransız elçiliğince satın alınmak istenen matbaa ,Fransızların basacakları Türkçe kitapları yüksek fiyatla satacakları ve bir çok yanlışlıkları olacağı düşünülerek (Cevdet Tarihi,C.III,s.120) I. Abdülhamid 'in isteği üzerine canlandırıldı. Raşit Mehmet ve Vasıf Efendi'lere 11 Mart 1784 'te ferman verildi. Fermanda ,daha önce matbaanın giderlerinin hazineden , çalışanlarının ücretlerinin 'taraf-ı miriden' karşılandığı ; bundan böyle ise adı geçen yayıncılara ne hazineden ne de vakıflardan herhangi bir ödenek verilmeyeceği ifade ediliyordu.(Kabacalı,1987:42)

Bu dönemde tek bir kitap basılabildi. III. Selim döneminde (1789- 1807) matbaa yeniden çalıştırıldı ve askerlikle ilgili üç kitap basıldı.

Topluca bakılırsa ,matbaa ilk kitabı yayımlandığı 1729 yılından kapandığı 1794 yılına kadar ,66 yılda fiilen 18 yıl çalışmış , 48 yıl çalıştırılmamıştır. Bu 18 yıl içinde de 23 kitap yayınlanmıştır . Bunların toplam baskı sayısının 27000 'i geçmediği söylenebilir.

Sonuçları itibariyle Osmanlı matbaası hakkında Batı'ya kıyasla ikiyüz yıllık gecikmeden söz edilirken , matbaanın ilk yüz yılda Batılı anlamda bir kullanım yaygınlığına ulaşamaması üzerinde hiç durulmamış ya da çok az durulmuştur.Osmanlı 'ya matbaanın geç girmesi üzerine yapılan çalışmalarda ,kitap basmanın şeriata aykırı olduğu iddiasıyla ulemanın basımevi açılmasına karşı geldikleri yollu çok yaygın bir inanç vardır. Bu inancın yanlışlığını belgeleyen en önemli gösterge Lale devrini sona erdiren Patrona ayaklanmasında matbaaya karşı şariat adına bir saldırı olmamıştır. (Berkes,1983:54) Anlaşılacağı üzere basımevinin Batı Avrupa ve Osmanlı toplumundaki, yaygınlık ve kullanım farklılığı ,iki toplum arasındaki farklılık belirlemiştir. (Szyliowicz,1992:251) İslam toplumu ve matbaa ile ilgili çalışmalar , genelde matbaanın kuruluşundan sonra yarım yüzyıl gibi kısa bir zamanda Osmanlı toplumunda önemli değişmelerin görülmeye başlandığını ,dolayısıyla matbaanın modernleşmenin ilk unsuru olarak basılı kitabı göstermelerinin yanında ,sözü edilen dönemde gelişmemeyi de hiç türkçe kaynağa başvurulmamış olmasına rağmen ; gelenekçilerle modernistler, yazma eserle basma kitap

,değişme isteyenle karşı olan ,yeni bilgi ile eski bilgi, kısaca ; eski değerlerle modern görüşlerin karşı karşıya gelmesine bağlayabilenlerde vardır. 3¹⁴

Osmanlının matbaa konusunda yaklaşımını daha belirginleştirmek kastıyla, matbaanın kuruluşundan otuz yıl sonra Rusya'ya sefir olarak giden Şehdi Osman Efendi'nin gözlemleri önemlidir. Petersburg'da Rus Bilimler Akademisi'ni gezen Osmanlı sefiri orada gördüğü matbaayı şu şekilde anlatmaktadır ;

‘ Petersburg'da olan acaiphane ve kütüphane ve tab'haneleri temaşa etmek üzere davet olduğumuzda Yordaki ve mihmandarımız ile ibtida tab'haneleri olan kargir, üç katlı ve yüz aded odadan ibaret mualla Karhane-i acibeye varılmıştır. Her odası sayılamayacak kadar baskı aletleri ,resimler ,heykeller ile doludur ve baskı ve resim hazırlama işi ile meşgul çok adamları vardır.

Bu sarayın bu kadar aletler ve techizat masrafları ve bu kadar nüfusun malzemeleri pek çok zarar ve kayıba vesile olup bu iş abes değil midir? Mesfur teşrifatçı Yordaki istintak olundukta bu tab'hane bihude ve faydasız olmayıp mirimizden büyük iradları olduğundan başka içinde çalışan bir-iki bin fakirin maişetine medar ve hem bu sanat devlete gayet lazım ve yararlı deyu iddia eylemiştir. ‘ (İhsanoğlu,1992:346)

Görüleceği üzere Osmanlı matbaayı Batı'lı bir kullanım biçimiyle anlamamaktadır. Bu konuda 1770'lerde bir Avrupa'lı seyyah 3¹⁵ Yemen'den bahsederken şöyle diyor ;

‘Arap ülkelerine basımevinin girmemesi Avrupada sanıldığı gibi din adamlarının ve yazıcıların karıştılarından değil, elle çok daha güzel yazılmasındandır. Araplara basılmış çok kitap gösterdim , bunları okunamaz buldular . Bu yüzden İstanbul'da İbrahim Efendi'nin basımevi çabuk kapanmıştır. ‘ (Koloğlu,1987:41)

3¹⁴Wahid Gdoura,*Le Debut de l'Imprimerie Arabe a Istanbul et en Syrie :Evolution de l'Environnement Culturel(1706 - 1787) , Tunus 1985.*

3¹⁵Carsten Niebuhr, *Beschreibung von Arabien , Kopenhagen ,1772.*

Aynı şekilde Abbe Toderini ³¹⁶ kitabının üçüncü cildinde ,Müteferrika matbaasının kuruluşundan 50 yıl sonra Osmanlıdaki ortamı bir yabancı gözüyle naklederek o dönemde,basma esere göre yazmaların hala revaçta olduğunu belirtmektedir.Bunda en önemli etken Osmanlı kültüründe sanat yazısı olarak 'hatt'ın özelliğidir.Bununla birlikte Müslüman toplumda dini olmasada Arapça yazılı her kağıdın kutsal sayılması anlayışını da belirtilmelidir .

16. Yüzyılda İstanbul'da yaşamış iki Avrupa'lı ³¹⁷ bu konuda ilginç gözlemler aktarırlar , Avusturya elçisi Busbecg her türlü yazılı kağıdı yerden kaldırıp duvardaki oyuklara yerleştiren müslümanlardan bahseder . (Koloğlu,1987:40) Bu anlayış Kur'an ve dini eserlerin ticari eşya gibi sayılmayıp , bu şekilde satılmayıp hediye karşılığı el değiştirmeleri geleneğiyle bütünlük arzeder , dolayısıyla Osmanlıda dini kitap basılmaması da ha doğru ifade ile , son döneme kadar basılmamasını açıklayan bir anlayıştır.

Osmanlı basımevi'nin gelişmemesi bağlamında ele alınması gereken en önemli olgu , Batı'da matbaayla birlikte çok erken tarihlerde ortaya çıkan 'Gazete' dir. Osmanlı'da kitle iletişim aracı olarak gazete hem Batı'ya göre , hemde Matbaanın kurulduğu tarihe göre oldukça geç bir tarihte ortaya çıkmıştır.

Osmanlı'nın ilk gazetesi olan 'Takvim-i Vakayi' çıkmaya başladıktan sonra ; ilk dönemlerde az sayıda kitap basılmasının nedenini açıklarken ,basımevi ve personel giderlerinin yüksek olduğunu , kitaplardan elde edilen gelirin giderleri karşılamadığını belirtmektedir. Çözüme matbaanın giderleri 'Mukataa hazinesi'nden ödenen Takvim-i Vakayi'haneye bağlanmasıyla ulaşılmıştır .(Koloğlu,1981:153) Şeklinde aktarmıştır.

³¹⁶ Abbe Toderini ,*De La Litterature des Turces* ,Paris ,1789.

³¹⁷ Busbequii , *Legationis Turc epistolae* , IV , Manaci , 1620.

3.6. Osmanlı , Kitle İletişim Ve Eğitim

Osmanlı devlet geleneği içinde 'siyaset' kavramı , modernitenin sahip olduğu 'toplum' anlayışından farklı bir anlayışın ürünüdür. Siyaset ise söz konusu anlayışın içinde bir anlama sahiptir ve birinci derecede de devletin - devlet kadrolarının işidir. Batı'da söz konusu olan ,toplum üzerine düşünen entellektüelin görevini devlet kadroları üstlenmiştir. Bu doğrultuda 'iletişim' kavram olarak ,batılı manada ele alındığında Osmanlı bürokrasisi içinde bir anlama sahiptir. Devlet halkıyla olan irtibatını sivil toplum örgütleri yani dini kurumlar vasıtasıyla yürütmektedir.

Osmanlı da kitle kavramı nın oluşması ve bir kitle iletişim aracı olarak gazetenin ortaya çıkması , Osmanlı siyaset anlayışının değişiminin en önemli göstergesidir . Bu değişimin göstergesi olarak matbaanın Osmanlıya girişini gösterenler , matbaanın Osmanlı'da ilk yüzyılda karşılaştığı durum hakkında her hangi bir görüş beyan etmemektedirler. Ancak Osmanlı'da gazetenin ortaya çıkışı ,Osmanlı modernleşmesinin en önemli göstergesidir.

Osmanlı siyaset anlayışı bu bağlamda ; kendi içinde ,toplum anlayışı, bilgi ve eğitim anlayışı bünyesinde değişime uğramış , ancak bu dönemde Batı'da meydana gelen ve laik bir zeminde gelişen bilginin yaygınlaştırılması kavramına sahip olmuş ,doğru bir ifadeyle karşı karşıya bulunduğu problemin kaynağının bilgi ve eğitimle giderilebileceği gibi bir anlayış doğrultusunda hareket etmeye başlamıştır . Bu anlayış Osmanlı modernleşmesinin başlangıcıdır. Bu sürecin ortaya çıkması Batı'da olduğu gibi matbaanın toplum içinde lokomotif rolünü üstlenmesiyle olmamış , daha farklı etkenlerin rol oynamasıyla söz konusu olmuştur .

Osmanlı'nın karşılaştığı problemin kaynağının bilgi ve eğitim bağlamında ortaya koymasının sebepleri nelerdir ?

Sorunun bu biçimde ele alınması Osmanlı geleneksel yapısında meydana gelen önemli dönüşümlerin sonucudur. Meydana gelen dönüşüm ilk etapta Osmanlı bürokrasisi ile yani Osmanlı siyasetini yürüten bürokratik kadrolarla ilgilidir .

Osmanlı devlet yapısında , geleneksel modelde , hükümet ve merkez pratik olarak bitişiktir ve politika daha çok bürokrasinin işidir. Modern modelde ise hükümet daha çok bütün toplumla içiçedir ve politika ile bürokrasi birbirinden gittikçe farklılaşmıştır. (Findley,1994:15) Osmanlı bürokrasisinde söz konusu farklılaşma 'katiplik' mesleğinin sistem içindeki konumunun değişimi ile başlar. 15.Yüzyılda bir fakihin kariyeri ile katiplerinki arasında henüz keskin bir ayrım mevcut değildi. Ulema çoğunlukla adli görevleri ifa ediyordu. 18. Yüzyılın sonlarına doğru ,bir ayrım ortaya çıktı; adli işlerin hacmi genişledi ,Sadrazam kayıt tutma (sicil) ve haberleşme işinin önemli bir bölümünü kendi gözetimi altına aldı ve bunları saraydan ayrı mahallere taşıdı . Katiplik mesleği tümüyle işley bakımından farklılaştı.

Katipler şimdi giderek Babialinin yeni yeni bürolarında (kalem) yetişiyorlardı. Bu kalem ehli kayıtları ,defter tutmayı ve Batı ile giderek artan teması kontrol eden bir bürokrasiye dönüşmüş gözükmektedir. (Mardin,1991:66)

Osmanlı geleneksel yapısında meydana gelen bu değişimin tespitinde belirlenmesi gereken soru ; Osmanlı da Batı'nın etkisinin bir 'Doğu kültürü' üzerindeki kabuğu kıran Batılı fikirler şeklindeki basit kavramla doğru değerlendirilip , değerlendirilemeyeceğidir. (Mardin,1991:144) Osmanlı'da bir kitle iletişim aracı olarak gazetenin ortaya çıkışına zemin hazırlayan dönüşüm , dilde sadeleştirme çabalarıdır.

Osmanlı'da dilde sadeleştirme tarihi ,birbirini takip eden ve içiçe geçmiş üç aşamaya bölünebilir. 'Avrupalı etkiler' bu aşamaların herbirinde işlemez ve etkili olmaya başladıkları

noktayı bulup çıkarmak çok basit bir iş değildir. (Mardin,1991:145) Bu üç aşamadan en önce meydana gelen ilki ,devlet bürolarındaki iletişim boşluklarının doldurulmasına bir çare bulmak için elyordamıyla yapılan girişimler , yani 18. yüzyıl sözlük ve gramer hareketleriyle buna eşlik eden , İslam klasiklerinden yapılan çevirilerin çiçeklenişidir.

Bu süreçteki ikinci aşama II. Mahmut'un son yıllarında alınan tedbirlerden oluşur.Dilde sadeleştirme de üçüncü aşama konuşma Türkçesine oldukça yakın olan standart bir yazı Türkçesini kurmakta başarılı olan Türk gazetecilik hareketiydi.

Bununla birlikte ,bu üç aşamanın hepsinde 18. yüzyılda Osmanlıda yükselen bir iletişim krizini, çözmek için yapılan çabaların çeşitli cepheleridir.Genellikle münevverlerin büyük bir çoğunluğu (burada münevver ,Batıdaki aydın kavramıyla ilgili olarak kullanılmamıştır) birtakım hükümet mevkilerini ellerinde tutuyordu. Böylece iletişimin stratejik hatları hükümet mekanizmasında toplandı ve bütün pratik amaçlarına rağmen ,iletişim devlet meemurlarının kendi edebi ürünleriyle birbirlerini memnun etmek imkanı ve idari ve adli bilgi akışını devam ettirmek anlamına geldi.Bu süreç içinde lugat ihtiyacı bürokrasi dilinin zorluğu sebebiyleydi. Bürokrasi değişiyor ve bu değişim içinde kalemiye büyüyordu.

Devlette yaşanan iletişim güçlüklerinin sadeleştirme ve modernleşme arasındaki nazik ilişkiyi gösterecek en önemli unsur hem divan edebiyatı hem de Kitabet-i Resmîye'nin esoteric (gizli/batını) gelenektir. (Mardin,1991:152)

Bunlardan biri ,yazma faaliyetinin kutsallıkla kuşatılmış doğası biçimindeki İslami düşünce ise, diğeri de öğrenmeye karşı olan (semir hermetik) tutumdur. Ziya Paşa resmi yazışmalarda kullanılan Türkçenin güçlüğü 'avamın dönemin kanunlarıyla ilgilenir hale gelmesini önlemek' arzusuna bağlıydı.Gerçektende , hem ulema hem de kalem erbabı arasında kitlelerin anlayışları dışında kalan konulara burunlarını sokabilecekleri gibi bir korku olduğu doğrudur.

XVII. Yüzyılda İngiliz diplomatı Rycout , bu tutumla devletteki matbaanın durumu arasındaki ilişkiyi oldukça akıllı bir biçimde kurmuştu .

' Basım sanatı ...onlar arasında kesinlikle yasaktır ,çünkü bu onların ... hükümetleri için aykırı olduğu kadar tehlikeli de olan ilim öğrenmenin inceliklerini elde etmede bir başlangıç olabilir .'

Bu yaklaşım Osmanlı devletinde yönetimle yönetilen arasındaki keskin ayrıma işarettir. Ancak sözü edilen süreçte kalemiyenin sistem içinde giderek büyüyüp 'sivil bir bürokrasi' ye dönüşmeye başlaması sonucunda ; başlangıçta ulema ve merkezi hükümet çalışanları tarafından eşitçe paylaşılan idari ve siyasi işlerin bilgisi 18. yüzyıla gelinceye kadar ,merkezi hükümet çalışanlarının tekeline geçti.

Bu çerçevede ele alındığında yönetimde ulema ile kalemiyenin dengesi ,ulemanın aleyhine olan bir şekilde değişiyordu. Aynı şekilde Kitabet-i Resmîyenin kabuğunu kırmak için yapılan her teşebbüs kendiliğinden radikal-modernist bir adımdı. Ve gerçektende Osmanlı devletinde ,en başından beri ,reformist politikalar ,resmi iletişimin akışını daha serbest kılma yolundaki girişimlerle birleşmiştir. (Mardin,1991:155)

Osmanlı bürokrasisinin ulema aleyhinde dönüşümü ; geleneksel dini eğitim almış kimselerin devletin yüzyüze kaldığı yeni problemleri etkili olarak kavrama ve bunlar üzerinde görüş beyan etmedeki yetersizliğinden kaynaklandığını söylemek yerinde olacaktır.(Findley,1994:53) Aksi takdirde geleneksel dini tedrisatın çöküşünden kaynaklandığını belirten görüşler , Osmanlı eğitim sistemi üzerine geçerli bir yaklaşım getiremedikleri belirtilmelidir.

Osmanlı'nın Batı'yı ciddi bir şekilde takip etmesinin yanında teknik konuda ,Batı'dan transferin düzenliliği , daha önceki bölümlerde tartışılmıştı. Geleneksel bilim anlayışı içinde dini ilimler , bilim tasnifinin en üstünde yer alır . Alet ilimleri denilen teknik konulu ilimler ise sıralamada daha sonra ki sıralardadır. Bu bağlamda daha çok teknik bilgi Osmanlıda 'fen' kavramıyla ifade edilmiştir. Fen kavramının giderek 'Batılı bilgi'yi ifade etmeye başlaması 18. yüzyılda meydana gelmiştir.

Osmanlı modernleşmesini ; yeni bir siyaset anlayışı, yeni bir toplum anlayışının yanında, yeni bir bilgi anlayışı ve eğitim anlayışı çerçevesinde tanımlandığında , 18. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan askeri eğitim kurumları modernleşme öncesi anlayışın ürünüdürler.

Osmanlı'nın , her şeyden önce ordunun yeni bir nizama sokulması, askeri ıslahat yapılması ve yeni tekniklerle donanmış ,Batı ordusu karşısında ortaya çıkan mağlubiyetleri bertaraf etmek için fen tahsili görmüş zabıt yetiştirilebilmesi için bu tür kurumlara ihtiyaç duymuştu. Yani temel hedef ,o devrin tabiri ile 'mütefennin zabıt' yetiştirmektir. (İhsanoğlu,1992:348)

Üçüncü Ahmet devrinde başlayan askeri ıslahatı 1733'de Comte de Bonneval'in önderliğinde açılan hendesehane ve 1733'de Baron de Tott'un tavsiyesi ve önyak olmasıyla teşkil edilen Mühendishane-i Bahri-i Hümayun'un kurulması takip etmiştir.Bu müesseselerde birkaç yabancı uzman ve mühendis dışında çoğunlukla medrese mensubu hocaların ders verdiği bilinmektedir.Bu dönemde ilim aleminde medrese ve klasik eğitim geleneğini devam ettiren ulema ile askeri okullarda yetişen mühendis ve mütefennin zabıtların mensub oldukları iki tradisyonun varlığı söz konusudur.(İhsanoğlu,1992:348)

Söz konusu eğitim kurumları , Osmanlı teknik transfer geleneğine uygun biçimde kurulmuş kurumlardır. Ve diğer transferlerde olduğu şekilde yabancı uzman kullanılmıştır.Osmanlı devlet adamlarının bilime bakış açılarını aksettiren ve III.Selim'in 1795 tarihinde çıkarttığı Mühendishane-i Berri-i Hümayun kanunnamesinde geçen 'bundan akdem inşa olunan Mühendishane-i Hümayunlarda, fünün-ı berriye ve bahriyeden hendese , hesap ve coğrafya fenlerinin intişarı ve Devlet-i Aliyye'ye ehemm-ü elzem olan sanayi-i harbiyenin talim ve taalümü ve kuvveden fiile ihracı hususlarına..' ibaresi ,bize beklenen hedefin ne olduğunu açıkça göstermektedir. (İhsanoğlu,1992:350)

Mühendishane kütüphanesine bulunan kitaplara ait listede, bize bu müessesenin kuruluş safhasında ağırlıklı olarak okutulan matematik ve astronomi bilimlerinin İslam kaynaklarına dayanmakta olduğunu göstermektedir. Ancak coğrafya ,harp tekniği ve askeri bilimlerin daha çok Batı kaynaklarına dayanarak hazırlanan Osmanlıca kitaplardan okutulduğu anlaşılmaktadır.

Bu dönemde Osmanlı bilim zihniyetini gösteren diğer kaynak ,telif ve tercüme eserlerin mukadimelerinde geçen ifadelerdir. Müellif ve mütercimlerin eserlerini hazırlamaktaki esas maksatlarının ne olduğunu gösteren dibacelerde ,tek hedefin askeri olduğu görülür.

Söz konusu geleneksel bilgi ve teknik anlayışı , Osmanlıda kurulan tıbbiye ve harbiye mekteplerinin kurulmasından sonra değişmeye başlamış ve modern kurum anlayışı belirginleşmiştir.

Eğitim ve bilimde modernleşme hareketinin temeli II.Mahmut döneminde atılmıştır.Bu dönemde her türlü vasıta ve imkanla eğitimi yaygınlaştırma çaresini arayan devlet adamlarının eğitim ve bilim hakkındaki görüşlerinde askeri hedefler yanında sivil hedeflerinde yer almaya başladığı görülmektedir.Bunun ilk tezahürleri ,Ocak 1838 tarihli Mecliss-i Umur-ı Nafia Tezkeresinde şu şekilde açıklanmıştır :

‘ Ulum ve fünün insanların şeref ve mutluluklarının sermayesi, şan ,zenginlik ve servetin kaynağı olduğu akli ve nakli deliller ile sabittir. Mevcut bütün sanayi ve zanaatların sadece ilim ile meydana geldiği ve dini ilimler ahirette kurtuluşun vesilesi olduğu, fenleri ise insanların yaşayışının kemaline sebep olacağı şüphesizdir.’

Burada , eğitimin hedefinin bir yönüyle Osmanlı toplumunun dünyadaki itibarını yeniden kurmak ve zenginliğini gerçekleştirmek ,diğer yönüyle de ahirette kurtuluş olduğu şeklinde ele alındığı ,yani eğitim anlayışında bir ayrılışın ,bir ikiliğin ortaya çıktığını görüyoruz. Diğer bir ifadeyle fünün dünyevi ,ulum ise uhrevi olarak iki ayrı kategoride düşünülmektedir.

Böylece bu dönemde fikri yönden bilim anlayışında önemli bir gelişme gözlenir. Bu İslam epistemolojisindeki yekparelik , yani din ve dünyaya ait bilimlerin aynı felsefi anlayış içerisinde

birleştigi görüşünden ayrılarak ; fen bilimlerini din bilimlerinden ayıran ve onların sahalarının birbirinden farklı olduğunu savunan görüştür.(İhsanoğlu,1992:357)

Bu değişimden sonra ,devlet tercihini yeni tedrisattan yana koymuş ,bu tür eğitim gören talebeler imtiyazlı konuma gelmiştir.Sonuçta yönetimde ulemanın rolü giderek azalırken yerlerini dünyevi ilim almış 'münevver' ler devralmıştır.

Münevver kavramı , Batı'da bir anlam ifade eden entelektüel kavramıyla aynı vurguyu yapmaz. Batıda aydını bir grup haline getiren belli bazı fikirleri paylaşımları ve iletişim araçlarını ,bu fikirler uğrunda ,o zamana kadar görülmemiş şekilde kullanmalarıydı. Kitap , broşür ,gazete ,dergi gibi araçlar etrafında fikir oluşturmak bu kişilere bir 'paylaşılan kimlik' sağlıyordu. Bütün bu fikir kümesi içinde 'kritik düşünce' (her çeşit sosyal ve felsefi değerin tartışılabilceği anlayışı) bu aydınlar için bir entelektüel ölçüt veriyordu.

Mardin'in ifadesiyle Batılı aydında bulunan 'kritik söylem' bu anlamda Osmanlı münevverinde bulunmaz .Ayrıca münevver , Osmanlı bürokrasisi içinde bir rol sahibidir. Daha doğru bir ifadeyle ; Osmanlı münevveri ,geleneksel yapıyı sorgulayıp tüketen bir kişi değil, Osmanlı devletinin sorunlarını nasıl aşabileceği üzerine düşünen ,fikir üreten kimsedir.

Batı'da bugünkü anlamıyla eğitim anlayışı ,Aydınlanma dönemiyle başlar.Daha önce Batıda entelektüelin ve üniversitelerin ortaya çıkış ve gelişimi incelenmişti. Burada söz konusu olan eğitim tüm toplumu kuşatan ,bir anlamıyla zorunlu eğitimidir. Modern eğitim zorunlu bir eğitimidir ve devlet (artık ulus devlet anlamında kullanılabilir) eğitimden sorumludur.

Aydınlanma ,Reformun ve Karşı Reform'un mirasını devralmıştı. Protestanlar her yerde papazlar zümresinin eğitime özel bir önem veriyor ,ancak eğitimin daha geniş bir şekilde ele alınması gerektiğini biliyorlardı ; çünkü tüm halkın yeni 'inanca' göre eğitilmesi gerekiyordu. Ve buda , bütün çocukların genel eğitim ve öğretimi anlamına geliyordu. Kilise dersleri ilk olarak doğru inanç ve doğru iş hakkında ,İncilden aktarılan tasarı dünyasının ilahiyatta titiz biçimde toplanması hakkında bilgi veren ,herkessin anlayabileceği şekilde yazılmış soru-cevap

kitapçığı olan Hristiyanlığın temellerini öğreten ders kitabına dayanarak yapılıyordu. Hristiyanlığın temellerini öğreten ders kitabı aracılığıyla okuma ,ezberleme , ezberden okuma öğreniliyor ,Avrupanın oluşumunun temelini atan çok eski yüksek kültür olan İsrail halkının dünyası hakkında temel bilgilerle tanışılıyordu.Tüm bunlar yoğun bir incil okumasıyla pekiştiriliyordu. (Hof,1995:195)

Bilme ve okuma daha çok yüksek tabakanın ve din adamlarının ,özellikle yüksek düzeyli dersleri okutma tekeliyle Cizvitlerin işiydi.

Ne olursa olsun ,Aydınlanma , mümkün olan her yerde reformcu oluşumun üzerine birşeyler kuruyordu. Gerçi yinede bir vurgu değişikliği gerekliydi . Locke , On Education'ı yazdığında özgür insanlar yetiştirmek , bireyleri ve yurttaşları eğitmek istiyordu. Bundan böyle pedagojik yayınların ardı arkası kesilmez olmuştu . Rousseau çocuğu , Le petit homme'u (küçük insan)merkez alıp Emile olarak eğitmek isterken ,yeni bir vurgu koymuş oluyordu. Pestalozzi öğrenilebilir teknikleri düzenleme yerine insanlığın eğitimi isteminde bulunurken ,bu yönde ilerlemeye devam ediyordu.

Okulların reformu Aydınlanmanın ana ödevi durumuna gelmişti. Çünkü taşlaşmış ve dar olarak görülen bir okul sistemiyle karşılaşılıyordu. Her alanda eski olanın değiştirilmesine dayanılmıştı ;ancak çoğu kez öğretmenlerden gelen bir karşı koymayla karşılaşılıyordu. Örneğin Basel Üniversitesinde büyük matematikçi Jakob Bernouilli'den çıkan reform önerilerine ,eskilerin koyduğu sınırlar değiştirilemez ilkesel anlatımıyla karşı koyuluyordu.Bu 1691'de söylenmişti. Bununla birlikte bir üniversite gelecekte yerini korumak istiyorsa , en azından olabilecek en küçük değişikliklere katlanmalıydı. Mümkün olduğunca geliştirilmiş eski matematik ve fizik disiplinlerinin yanı sıra hayvan , insan ve bitkileri ama aynı zamanda yerbilim olarak yerkabuğunu oluşturan cansız taşlarıda gözlemleyen doğa bilgisi ortaya çıkmıştı . Coğrafya , üzerinde yaşanan ve keşiflerin birbirini izlediği bu olağanüstü yeryüzüne ilişkin bilgi veriyordu. Ama aynı zamanda tarih bilgisi de -vaktiyle hükümdarların övgüsüne mazhar olan sözbilimin

bir parçası- şimdi yüzyıl içinde, yaptıkları ve yapamadıklarıyla insanın bilimi olarak , hiç değilse daha iyi bir geleceğe ilerleme olarak anlaşılıyordu. Şimdiye değin egemen olan Antik Çağın yanı sıra daha yeni tarih ve anayurt tarihi-Historia Patriane- ortaya çıkmıştı. Doğal hukuk , hukuk fakültelerinde kendi yolunu açıyor ve Aristoteles etiğinin yerini alıyordu .(Hof,1995:197)

Üniversiteler ,geleneksel üç akademik mesleğe hazırlıyor ,eğitimli ilahiyatçılar , hukukcular ve az bir uygulama ilişkisiyle hekimler yetişiyordu. Ancak şimdi toplum ve devletin ,titiz bir eğitim ve öğretim le başka mesleklere acilen gereksinim vardı. Her şeyden önce mühendislerin yetiştirilmesi gerekiyordu ; çünkü teknik ilerleme her yerde kendini hissettiriyordu. Doğramacılar , inşaat ustaları , köprücüler , mimarlar uzun zamandır vardı. Ancak şimdi bunların sistematik eğitim ve öğretimine başlanmıştı . Öncelikle Fransa mühendislik okulları gelişti : 1718'de Ecole des Ingenieurs , 1747'de Ecole des Ponts et Chausees , 1765' te Ecole du Genie marin , 1778'de Ecole des Mines , tümüde Paris'teydi ve güçlü bir şekilde askeri çıkarlar için düşünülmüştü. Matematik ,topcu sınıfı için kesin bir rol oynuyordu.

Almanya'da ilk önce madencilik akademileri açılmıştı ; 1770'te Berlinde , 1775'te Clausthal - Zellerfeld'de , 1776'da Saksonya'da Freiberg'de mühendislerin mesleği doğum halinde bulunuyordu. 19. Yüzyılda teknik meslek yüksekokullarıyla kesin olarak kendini gösterecekti.

Ancak Aydınlanma burada kalmıyacaktı, bu kurumlar sadece belirli seçkinleri etkiliyordu ; kentsel koşullardan gelen yüksek tabaka ve en iyi durumda da orta tabaka çocuklarını . Bu yeterli değildi . İster genel bir insanca fikirden olsun , ister akılcı devlet politikası düşüncesinden , mümkün olan herkesin yeni ışığa katılmasını sağlamak , yeni hareketin özünde yatıyordu .

Henüz yüzyıl başında basit gündelik sorunların , tıpkı felsefenin büyük sorunları gibi incelemeye değer olup olmadığı sorusu akılları kurcalıyordu ; ' iyi ve akılcıca ev idare etme sanatı , herkese değersiz ve üzerine ustalıklı birkaç öğretici tümce yazılmaya değmezmiş gibi görünüyor .'

Eğer halk aydınlatılacaksa , bu ilk önce okuma - yazma bilmezlikle mücadele yoluyla ve daha iyi , daha geniş kapsamlı ve olabildiğince kolay anlaşılır bir okul eğitimiyle olmalıydı. Bu da alt tabaka için özel okulların , yeni fabrika okullarının ve yoksullar için okulların kurulmasıyla yapılabilirdi .O zaman ileri gelenlerin çocukları , pis kokulu yoksul çocuklarıyla aynı havasız yere kapatılmaya razı olmak zorundaydı ; böylece çoğu kez ilahiyatın işsiz adayları tarafından verilen özel dersler , herkese açık okula yeğleniyordu .Zengin ve yoksulun aynı okul sırasında oturmasına ilişkin hayali ancak 19. yüzyıl gerçekleştirecekti .

Bu önlemler çocuklarla ilgiliydi . Ama sınırlı okul bilgilerinin sıkı günlük işleriyle kısa bir süre sonra unutan yetişkinlere ne olacaktı ? Var olan kitaplar çoğunlukla daha yüksek tabakalara göre düzenlenmişse , nasıl okunacak şey elde edeceklerdi ? Herkesce sevilen ansiklopedilerde bu konuda yardımcı olmuyordu ; çünkü bu gösterişli yapıtlara kimin kesesi elverirdi ? Özellikle insanlığın büyük bölümünün çalıştığı tarımsal sektörde bilginin yeni bir biçimi , halka özgü şekilde bilgi veren literatür bulunmalıydı . Artık tek başına söz konusu olan , ahlaklılığın emirleri , ahlak alanındaki - modern bir şekilde gözden geçirilmiş olan hristiyanlığın temellerini öğreten - bilgiler değil , aksine tümüyle uygulamayla ilgili somut durumların somut bir şekilde öğretilmesiydi .(Hof,1995:199)

Bu öğretimin mutlaka yazılı olarak yapılması gerekmiyordu . Köy papazlarının yeni bir görevi olabilirdi - özellikle de Protestan bölgelerde - papazlar sadece devlet fermanlarını okumaktan daha fazlasını yapabilirlerdi. Vaazları , uygulamaya yönelik olabilirdi . Din adamları , halkın öğretmeni durumuna gelebilirdi .Sadece öbür dünyaya ilişkin kurtuluşu değil , aynı zamanda bu dünyaya ilişkin olanı da göz önünde bulundurmaları gerekiyordu ; sonraları Noel'deki kuru otlar ya da Tanrı'yı hoşnut eden yıldırımsavarlar hakkındaki vaazlarla bu nedenle alay edilmiştir . Papazlar , bu bilgileri hayırsever ve ekonomik toplulukların yazılarından almaktaydı . Ayrıca bu arada hep egemen sosyal düzeni tehlikeye sokma endişesi yaşanıyordu . Toprak sahipleri ve yüksek memurlar için söz konusu olan şey sadece ülke ekonomisinden yüksek bir üretim elde

etmekti . Öte yandan bütünüyle eğitimsiz olan yoksulların sayısının azalmasıda çıkarlar dahilindeydi .

Papazların aracı rolü , kısa bir süre sonra belirli bilgilerle doğrudan doğruya köylülerin - okuyabildikleri kadarıyla - eline ulaşması gereken kısa popüler yazılar tarafından tamamlanmıştı .Ancak henüz kırklı yıllarda eski görüşlerle anlaşmazlığa düşülmüştü.

' 1749'da bazılarının duruma göre toprağa yayılmış lanetle lanetlendikleri ve bu nedenle de çiftçiliğin iyileştirilmesiyle ilgilenmenin boşuna olacağı yolundaki önyargıyla mücadele etmektedir . Kim böyle karanlık düşüncelere sahipse , ona ilahiyatı diğer bilimlerden ayıramadığı söylenir , ki böylece durum fazla değişmeyecektir . Hayırsever ekonomik toplulukların yayımlarında günlük işleri kolaylaştıran ve daha etkili bir şekilde düzenleyecek olan buna uygun sayısız pratik öneri okunabilir . Doğa bilimleri araştırmalarına ilişkin yeni bilgilerden tarımda nasıl yararlanılır ? Tarım nasıl iyileştirilsin ki , sonucu bütün zümrelerin yararına olsun ? Tartışılmaktadır .'(Hof,1995:200)

1756'Da ahlaksal-ekonomik haftalık dergi Der Wirt und Die Wirtin'de şu istem yer alıyordu; 'Bırakın , birleşmiş güçlerle kardeşlerimizin refahı için çalışalım ; bırakın sıradan adamın öğretmenini terketmesinden utanmayalım ; çünkü eğer bizim gibi eğitilselerdi , onlarda bizim gibi ve hatta daha iyi olacaklardı . Dünya bizsiz yapabilir , ama onlar olmadan yapamaz .'(Hof,1995:200)

Pedagojik soru-cevap oyunuyla Hristiyanlığın temellerini öğreten ders kitaplarında biçimini alabilen kısa bilgi literatürü yazılarının yanında gazeteler , 'aydın gazeteleri' ve elbette ekonomik ve doğabilimsel bilgilerin popüler bir şekilde eklendiği geleneksel 'takvimler' vardı . Takvim dini bir kaç kitabı daha olan köylünün olabilecek en küçük kütüphanesine dahildi.

Böylece Aydınlanma , halkı keşfetmiş ve onu burjuvazinin dünyasının içine yerleştirmişti .Modern bilimin ortaya çıkmasını ifade eden 'bilim devrimi'elitle sınırlı bir olgu iken ,bilim anlayışının bilgiyi yaygınlaştırma yönündeki tavrı ,tüm toplumu eğitime ihtiyacı biçiminde

ortaya çıkmış , halkın eğitiminde ,daha doğru ifadeyle bu yeni inancın yaygınlaştırılmasında , ilk önceleri papazlar önemli rol oynamış , seküler bilginin yaygınlaştırılmasında köprü vazifesi görmüşlerdi. Daha sonra eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması ve eğitimin zorunlu hale getirilmesiyle ,bu çaba son biçimini 19. yüzyılın başında almıştı.

Batı'da ortaya çıkan söz konusu sürecin ,Osmanlıya yansımaları 'Osmanlı Modernleşmesi'nin başlangıcıdır.Askeri ıslahat maksadıyla ,müfessin zabıt yetiştirmek için kurulan okullar ,Batı'da aynı türde kurulan okullarla hemen hemen aynı dönemlerde dir. Burada askeri tekniğin eğitiminin daha sonra sistemleştirildiği sebebiyle okullar aynı dönemde kurulmuştur , diğer yönden teknik Batı toplumu içinde daha önceden belli bir yer edinmişti . Ancak Osmanlı'da modern anlamda kitle iletişim kurulmazdan önce modern eğitim kurumları Batı'dan aktarılmaya başlanmış , bu çaba sonucunda sistem içinde ulemanın rolü giderek azalırken yeri bu modern okullardan yetişen münevverler tarafından doldurulmuştur.Aynı şekilde basın ortaya çıkması , münevverlerin topluma açılmasında köprü vazifesini üstlenmiştir. Burada altı çizilmesi gereken , devlet toplumla iletişimini dinî kurum ve kuruluşlar kanalıyla sürdürürken bu süreçte , basın bu kurumları dışarda bırakarak bu vazifeyi üstlenmiştir. Dolayısıyla batıda ilk etapta papazlar kanalıyla yaygınlaştırma işlemi Osmanlıda yeni bilgi ulema dışarda bırakılarak yaygınlaştırma tavrı belirginleşmiştir . Osmanlı Modernleşmesi'nin en önemli özelliği bu çerçevede ele alındığında , devletin eğitim noktasında , oldukça yaygın olan geleneksel eğitim kurumlarının ıslahı söz konusu bile edilmeden modern eğitim kurumlarının oluşturulması ve bu çerçevede eğitimin yaygınlaştırılma -zorunlu kılınma çabasıdır.

Osmanlı Modernleşmesi , yeni siyaset anlayışı bağlamında ,bu siyaseti yürütecek kadroların yetiştirilmesi ile , bu yeni kadrolarla birlikte siyaset anlayışı dışında bilgi anlatışının değişmesi toplumda yeni bir inanca sahip bir kesimi ortaya çıkarmıştır.

Bu toplumdan farklı düşünen kadroların kendi dünya görüşlerini yaygınlaştırma çabası , Osmanlı modernleşmesini hem belirleyen hem de tarihi süreçte biçimlendiren bir olgudur

Nitelik açısından geleneksel anlayıştan farkı , reformist yönüdür. Bu durum Osmanlı modernleşmesinin ; bir sekülerleşme tarihi biçiminde ele alınmasını sağlayabilecek durumdadır .

Osmanlı devlet sisteminde eğitim ; iki ayrı sisteme sahiptir.

A- Devlet Eğitimi,

B- Millet Eğitimi

Osmanlıda genel eğitimin 'millet sistemi' içinde yer aldığı görülmektedir. Ancak burada 'millet' kavramı dini ifade eder. (Çakı,1991:49)O dönemde toplumların kimlik belirleyicisi din olduğu için toplumlar din (millet) esasına göre birbirinden ayrılmış ve birer temsilciyle Osmanlı sarayında temsil edilmeleri sağlanmıştır. Osmanlı egemenliği altındaki milletler,belli sınırlar dışında özellikle eğitim açısından serbesttiler.

Mesleki eğitim , çeşitli lonca teşkilatlarınca çıraklık yoluyla yapılıyordu. Genel eğitimin dini kurumlara bırakılması , bu eğitimin Osmanlıda yaşayan milletlerin çeşitliliğine paralel olarak belli bir çeşitlilik göstermesine yol açmıştır.

İslam milletinin en önemli eğitim kurumu ,medreselerdi. Medreselerin öğrenci kaynağını çoğunlukla sıbyan mektepleri oluşturuyordu.Millet eğitiminin en karakteristik özelliklerinden biri olan okul binalarının ve finansının ,milletlerin kendilerince sağlanması devletin bu konulara karışmaması ,sıbyan mekteplerinde olduğu gibi daha üst düzeydeki eğitim kurumları olan medreselerde ve klise okullarında da geçerli bir özelliktir. Medreselerin gelir kaynakları vakıflardı . Bu vakıflar ,zengin müslüman bireyler tarafından kurulur ve işleyiş biçimi ' vakfiye'lerde ayrıntılı biçimde belirtilirdi . Medreseyi kuran kişi ,medresenin nasıl idare edileceğini , görevlilerin ücretlerini ,öğrenci ve müderris sayısını vb . hususları en ince ayrıntısına kadar belirtmekteydi .

Millet eğitimi , devlet işleriyle ilgili eğitimin dışında yer almaktadır . Söz konusu özerklik , milletlerin kendi toplumsal ihtiyaçlarını karşılayacak , kendi dini inançlarına dayalı bir eğitim serbestliği anlamındadır . Bu çerçevede medrese eğitimine baktığımızda ,devleti ilgilendiren işlerle ilgili desrlerin pek bulunmadığını görürüz.

Osmanlı devleti ,kendi eğitimini millet eğitiminden ayırmıştır. Yönetim kurumunda görev alacak kadroları yetiştirmek üzere 'Enderun Mektebi'ni kurmuştur.Nitekim Enderun mektebinin ,millet eğitimi kapsamındaki okullardan önemli farklılıklar arzettiği görülmektedir.Her şeyden önce Enderun mektebinin öğrenci kaynağı 'devşirmecilik'kurumu yoluyla sağlanıyordu.Ayrıca Enderun mektebinin tüm masraflarının ,doğrudan doğruya devlet hazinesinden karşılandığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı modernleşmesini ifade eden sivil modern mekteplerde ,hükümet tarafından açılıyor ve her türlü masrafları devlet tarafından karşılanıyordu . Bu anlamıyla modern mektebler resmi müesseselerdi ve devlet eğitimi içinde yer alıyordu.Ve bu kurumların idaresi -organizasyonu daima geleneksel eğitim kurumlarından ayrı tutulmuştur.

Osmanlıda eğitimin devlet-millet biçiminde ortaya çıkması ve Enderun'un devlet içindeki ayrıcalıklı konumu ,Osmanlı eğitim anlayışının 'laik'bir eğitim anlayışı olduğu ,bu konuda yapılan çalışmalarda ifade edilmektedir.

(Fahri Çakı ,Eğitimde Batıcılaşma isimli yüksek lisans tezinde bu yaklaşımı savunmaktadır.) Burada göz ardı edilen konu ,Enderun'da takip edilen programın medresede okutulan dersleri kapsamasının dışında , ders veren hocaların tamamının devrinin en büyük alimleri olduğudur . Ayrıca sarayda enderun dışında başka bir eğitim daha vardırki buda şehzadelerin eğitimi ile ilgili padişah hocalığıdır .Padişah hocalarıda devrinin en önemli alimleridir.

Osmanlı modernleşmesi ile birlikte hem Enderun hem de padişah hocalığı müessesesi biçim değiştirmiştir . Ancak bu dönemden itibaren Osmanlıda devlet eğitiminde Laik bir tavırdan

bahsedilebilir . Söz konusu anlayış Osmanlı devlet sisteminin ve eğitim sisteminin savundukları biçimde ele alınmazsa ,bu takdirde Osmanlı devletinin Laik bir yapıda değil,Teokratik bir yapıda olduğu kabul edilmek durumunda kalınacağını ifade etmektedir. Konunun bu biçimde ele alınması da kuşkusuz tartışma götürür biçimdedir .

Osmanlı'da eğitim anlayışında modernleşme II. Mahmut döneminde yani 1824 yılında bütün halka şamil bir genel eğitime değinilmesiyle başlamıştır.

II. Mahmut ilk öğretimde karşılaşılan meseleleri aktaran fermanında değişen anlayışıda,geleneksel anlayış içinde fasih bir anlatımla zikreder ;

‘ Herkes bilmelidir ki , Müslümanım diyen herkes evvela islamın şartlarını ve akidelerini öğrenip bilmesi lazımdır. Bundan sonra para kazanmak ve geçinmek için hangi mesleğe girecek ise ona göre hareket etmelidir . Şu hale göre herşeyden evvel müslüman olan kimse evvela dini meseleleri öğrenmeli, dini vecibeleri yerine getirmeli , ondan sonra dünya işlerini öğrenmeye kalkmalıdır. Dünya bilgileri ,dini bilgiler yanında ikinci derecede gelecektir. Hal böyle iken bir zamandan beri çoğu kimseler analarının ve babalarının kabahati olarak kendileri kaldıkları gibi çocuklarının da cahil kalmasını düşünmeyerek ve herkesin rızkını veren Allah'ın büyüklüğünü göz önüne almayarak , tevekkül etmeyerek , hemen para kazanmak ve çocuklarını da bu kazanca iştirak ettirmek istiyorlar .Bu suretle çocukları 5 - 6 yaşına bastığı vakit onları mektepten alıp sanat erbabının yanına sanat öğrenmeye veriyorlar. Bu gibi çocuklar küçük yaştan itibaren cehalet içinde büyüyor , okuyup yazmaya hiç heves etmiyorlar.’

Osmanlı eğitim anlayışında değişim , yada yeni eğitimi halka götürme çabaları , 19. yüzyıl başlarında belli bir netlik kazanmıştır. Batılı anlamda laik bir eğitimin çocuğun doğasına uygun bir eğitim ve öğretimle başladığı ifade edilmekte ve Osmanlıda açılan ‘Rüştiye’lerin bu anlayışın ürünü olduğu söylenmektedir. (Binbaşıoğlu,1995:13) Bu konuda ikinci bir göstergenin de , çocuğa günlük yaşamda ilgi ve ihtiyaç duyduğu bilgi , beceri ve alışkanlıkların

öğretilmesidir. Eğitimde modernleşmenin Osmanlı sistemindeki millet eğitimi yönü , orta öğretim kurumlarının devlet tarafından açılmasıyla başlar.

Modernleşme öncesi kurulan okullar , askerlik için kurulmuş birer teknik araç olarak görülüyordu. Onun için orta öğretim ihtiyacı duyulmamıştı.(Berkes,1983)

Osmanlı da rüştiyelerin açılması kararını ilan eden belge 'Meclis-i Umur-u Nafia'nın bu konudaki layihasıdır.Layihada konuyla ilgili bölüm şöyledir ;

' Maarif ve ilimler halka bir saadet ve nimet kaynağıdır. Her türlü zenginliğin menbaının maarif ve ilim olduğunu, düşüncesi olan herkes bilir. Mevcut olan sanayi ve zanaat hep ilim ile meydana çıktığı ve dini ilimlerin yalnız bizim ahretimizi kurtaran bir hacet yolu olduğu herkesce bilinen bir hakikattir. Diğer fenler ise insan neslinin cemiyet içinde yaşayıp ilerlemesine yol açar. Bu çok açık bir hakikattir. Buna rağmen halkımız cahil,ilme fenne meyletmezler. Bu yüzden de para kazanmakta zorluk çekerler. Gelenek sayesinde öğrendikleri sanayi asla bir ilerleme kaydetmez.

Osmanlı devleti eskidenberi ilim ve hüneri üstün görmüş ve medreseler açmıştır. Bu suretle de bunda hüner sahibi, ilim sahibi yetişmiştir. Bunlardan her biri çeşitli fenlerde bir sürü kitaplar yazmışlardır. 'Devlet-i Aliye-i Osmaniye, ilim ve hünerin madenidir.'sözü meşhurdur. Buna rağmen sonraları savaşlar ve hoca takımının fesadları gibi bazı engelleyici meşgaleler yüzünden ilme ve hünere itibar edilmez olmuştur. Bu defa maarifsever Padişah, mevcut mektep ve medreseleri yeniden diriltme, memur ve muallimlerin hayat şartlarını refaha kavuşturma teşebbüsüne girişmiş, bunlardan başka ve daha hayırlı bir iş olarak da askerin daha mükemmel yetişmesi ve son savaş sistemlerini hakkıyla bellemesi için Harbiye, Hendese ve Tıp fenlerine mahsus çeşitli mekteplerin yeni baştan kurulması ve yapılması teşebbüsüne geçmiştir.

Osmanlı devletinde, tarım , ticaret ve sanayiin yeni baştan diriltilmesi konusu meclisce müzakere olmaktadır. Bu müzakerede her bir şeyin esası, temeli olan ilim zayıf oldukça veya bulunmadıkca ne tarım ne ticaret nede sanayi alanında bir ilerleme görülecektir. Bu husus için her şeyden önce ilim ve maarifin tahsiline önem ve hız verilmesi lazımdır. İlim ve maarifin

tahsiline hız verilmesi içinde mevcut mekteplere bir düzen sağlanması gerekmektedir. Yani mahalleler arasındaki mevcut mekteplerde olan talebelerin öğrenmelerine bakılmak, onların bir şey öğretip öğretmediklerini yoklamak üzere müfettişler vasıtasıyla öğretmenler bir teftişe tabi tutulur. Bu gibi hocaların bu müfettişler vasıtasıyla ehliyet ve kabiliyetleri meydana çıkarılır. Bunların çocuk terbiyesine elverişli, yani muktedir olanları hocalıkta kullanılır. Bir mektepte talebenin ayrı ayrı ders okumaları hem lüzumsuz vakit israfını mucip olmakta, hem de boş yere uğraşmalarına yol açmaktadır. Bu yüzden her mektepte talebeler başka başka sınıflara ayrılmalı, bir hoca bütün bir sınıfa ders vermelidir. Okul çağı gelen çocuğu 4 -5 yaşına basınca anne ve babası hemen okula yazdırmalıdır. Bunun dışında hareket edenler olursa suçlu tutulacakları kendilerine bildirilmelidir.’ (Koçer,1991:41)

Eğitimle ilgili yeni hareket ve yöntemler, daha sonraları ‘Usul-i Cedid’ adıyla anılmıştır.Modernleşme en görünür müdahalesini devlet eğitim sisteminde yani Enderunda gerçekleştirmişti. 1812 - 1830 Arasındaki Enderun tarihini yazan Hızır İlyas Ağanın verdiği bilgiye göre , bir önceki dönemde sadrazamların büyük bölümü Enderun’dan yetişmiş iken 18. yüzyılda değişen on kadar sadrazamdan sadece biri Enderun kökenli olmuştur.

Enderun’un yerini modernleşme döneminde ‘Mekteb-i Sultani’ almıştı.Bu okulun açılmasında düşünülen faydaları bir münevver şu şekilde ifade etmektedir ;

‘ Evet, bugün Osmanlı devletinin resmi dili Türkçedir . Diploması dilide Fransızcadır. Fransızcanın bizde kabul tarihi, Mekteb-i Sultani’nin kuruluşu sağlamıştı. Bu feyz, bu yükselme o kurumun himmet ve gayret elinden beklenmişti.

Daha sonra bu kuruma, bizi Batı’nın faziletlerine, fen ve estetiğe ulaştıracak vasıtalar konulmuştu.Mekteb-i Sultani , bu memlekette en ciddi , en feyizli bir yeni kurum idi. Kuruluşundan maksat , özel bir düzen ile Batı’nın bedii şeylerini taklid değil , iktibas idi. Fakat bu iktibasta Doğu’nun adab ve adetleri hiç bir zaman unutulmayacaktı. Hatta Doğunun edeb ve güzelliklerine karşı ayrılık teşkil edecek bir şey Batıdan iktibas edilmeyecekti.’

(Albayrak,1994:106)

Osmanlı eğitiminde değişim ulemanın her alanda yerini terk etmesiyle sürdü. Padişah hocalığı kurumunuda etkilemiş sarayda şehzadelerin eğitimi için mektepli bayanlar dahi görevlendirilmiştir. (Ünüvar,1964)Osmanlıda basının gelişmesi ve eğitimin modernleşmesi bir arada gerçekleşmiş iki olgudur. Ve ikiside halkın eğitimi üzerine çaba sarfetmiştir.

Osmanlıda basın 'Efkar-ı Amme' diye ifade edilen kavramın yani kamuoyunun tanımlanmasıyla oluşmaya başlamıştır. Bu kavramın ortaya çıkması içinde siyasetten eğitime kadar bir dizi kurumun değişmesi gerekmiştir.İlk önceleri Münif Paşa , Ali Suavi gibi isimler gazeteyi direkt bir eğitim aracı olarak görüyordu.

Münif Paşaya göre ; 'gazete bir kürsü hatibi , okurlarda onun dinleyicisi durumundadır.'siyaset yapmak 'asıl gazete'nin nitelikleri içinde gösterilmesine rağmen Paşa'nın hiç bir zaman doğrudan düşünce üretmediği bir alan olmuştur. (Doğan,1991:138)

Şinasi, gazeteyi halkın anlayacağı dili kullaanarak bir araç olarak gören ilk kişidir. 1860'Da Tercüman-ı Ahval'in ilk sayısında bu görüşünü beyan eder. Aynı şekilde, yazıya siyasal ve toplumsal konuda yeni kavram ve anlamlarda getirmiştir.

' Mademki bir içtimai heyette yaşayan bunca halk, bunca kanuni vazife ile mükelleftir, elbette sözle ve kalemle kendi vatanının menfaatlerine dair fikir beyan etmeyi müktesep haklarından sayar. Eğer bu iddiaya bir müsbet senet aranılacak olursa , maarif kuvvetiyle zihni açılmış olan medeni milletlerin yalnız politika gazetelerini göstermek yeter.'

Osmanlı basını bu tarihten itibaren modern bir fonksiyon icra etmeye başlamıştır.Osmanlı modernleşmesinde bu safhadan sonra yönetici kadroların yanında tüm toplumun kimliğinin Batılılaşması üzerine reformist teşebbüsler ivme kazanmıştır.

Modernleşme bir kitle iletişim aracı olarak basının ortaya çıkmasıyla, Batı'da matbaadan sonra görülen toplumsal dönüşümleri Osmanlı üzerindedede göstermeye başlamıştır. Batı toplumunda

Matbaanın ve de basının ortaya çıkmasıyla incelediğimiz sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş bu aşamada Osmanlı toplumunda da söz konusudur.

Batı'da olduğu gibi, söz konusu süreç yani sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş aynı zamanda laik bir kültüre geçiştir. Osmanlı modernleşmesi içinde bu süreç ilk önce modern eğitim kurumlarından geçmiş kesiminde belirgindi ve laik bir eğitim almış olanların kültürlerinin nüfusun çoğunluğunun İslami kültüründen hızla uzaklaşmakta olan ikinci bir kademe mevcuttu. Laik kültür kitap kültürüydü : yeni, Batılı türler sunan kitaplara kişisel sahipliği getiriyordu. Okuyucunun kendini (kitaptaki) karakterlerin, anlamlı hayat hikayeleri olan bu bireylerin yerine koymasını getirdikleri için, roman ve piyes en önemli türlerdi. Bu, özellikle Genç Osmanlıların eserlerine nüfuz eden romantizmin etkisi hususunda geçerliydi. Okuyucudan, şimdi daha önceki Osmanlı edebiyatının icabı olan akıbeti belli, ayarlanmış bir durum yerine, kendini bu yeni edebiyatın karakterlerinin özel 'dahili halleri'yle özdeşleştirmesi isteniyordu. Bu 'edebiyat yoluyla rol üstlenme' Türk edebiyat tarihçisi Mehmet Kaplan'ın tasvir ettiği ilginç bir özelliğin kaynağıydı muhtemelen: kitapların resmettiği dünya, bu nesil için kendi kuşatıcı dünyalarından daha gerçek hale geldi. Bilime 1890'larda yaygın olarak gösterilen alakaya eşlik eden kitap yoluyla öğrenmenin daha ileri bir aşaması, muhayyel bir modern dünyanın iç tutarlılığı üzerinde duran spekülâtif, ütopyacı, tasarımcı bir zihniyetin Batılı laik akım içinde eğitim görenlerin arasında görülmeye başlamasıydı. (Mardin, 1995:77)

Bu durum Osmanlı modernleşmesinin en büyük açmazıdır. Söz konusu kesim toplumuna 'yabancılaşmış'tır. Bu anlamıyla Batıdaki gibi yazılı kültürün oluşturduğu kesim yalnızca toplumun içinde bir grup olarak kalmamış , laik kültürün ürünü olan kesim yabancılaşmıştır. Bu münevverler Osmanlı toplumundan iki misli rahatsız olur duruma gelmişlerdir.

Osmanlı modernleşmesi, modern eğitim kurumlarında yetişmiş kadroların çabalarıyla bir anlamda kadrolarla sınırlı bir teşebbüsten toplumun Batılı anlamda inşa edilmesi çabası ile yani

toplum ve siyaset anlayışının değişimiyle başlamış ve reformist tavırla sürmüştü, belli bir dönemden sonra ise üretilen laik yada toplumuna yabancılaşmış münever kesimin katkılarıyla ivme kazanmıştır. Bu süreçte diğer tarafta ise geleneksel eğitim kurumlarında görev yapan, eğitim gören geleneksel anlamda ulemanın üzerinde modernleşmenin etkileri daha değişik biçimde yansımıştır.

Modernleşmenin eğitim kanalıyla ürettiği yeni kadroları, toplumdan farklı bir kimliğe sahip olarak, toplumu da kendi kimliklerine uygun hale getirme çabaları karşısında, geleneksel eğitilmiş ve müslüman kimlikli kesim ; toplumun kimliğinin değişmemesi gerektiği üzerinde bir söylem geliştirmesine rağmen , modernleşmenin dışında bir teklif getirememiştir. Başka türlü ifade edersek modernleşme , topluma Batı hakimiyetinin dikte ettirilmesi , Batının üstünlüğünün kabul edilmesi ,tek çıkar yolun Batıdan geleceği yönünde ki inanç olarak tanımlanırsa , geleneksel ulema bu sürece ;'geri kalmışlık' söylemine katılarak katılmıştır.

Söz konusu söylemde ; Osmanlı uleması diğer kadrolar gibi sömürge olmadan sömürge gibi düşünmeye başlamış , öyle algılamıştır. Osmanlı modernleşmesinin sosyolojik olarak incelenmesinde en önemli sorulardan birisi budur.

Bu süreçte geri kalmışlığın sebebi, cehalet ve eğitim -öğretim kurumlarının işlerliğindeki duraklama , Şeyhülislamlığın başından , en küçük birimi olan köy imamlığına kadar her kademedede bir geri kalmışlık olarak ele alınıyordu. Eğitim ve öğretimin ilk mekteplerden başlayarak , yüksek kademelere kadar ulaşması yazının ıslahı veya yeni bir alfabe nin gerekliliğine varacak derecede bir rahatsızlık doğuruyor, böylece mektepliler kadar medreseliler de ' niçin geri kaldık ?' diye soruyordu.

Osmanlı modernleşmesinin toplumda oluşturduğu dönüşüm , yada gelenek üzerindeki etkisi, ancak geleneksel ulemanın fikirlerinin incelenmesi ile mümkündür. Modernleşme olgusu Osmanlı üzerinde eğitim, bilgi,bilim ve kitle iletişim çerçevesinde ele alındığında , bu kesimin üzerinde yaptığı etki , gerçek anlamda toplumsallaşmasını gösterir.Aynı şekilde Batıda sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş geleneksel yapının modern yapıya dönüşümünü ifade eden

olgulardır. Bu bağlamda Osmanlı modernleşmesi iki açıdan incelendiği takdirde reel tespitler mümkün olabilir. Osmanlıda modernleşme baskın olarak devlet ve devletin kadrolarıyla başlamış ikinci etapta topluma yansımıştır. Modernleşmenin topluma yansıyan tarafı ve toplumda meydana gelen yada gelenekteki değişimin incelenmesi bize batıdaki anlamında sözlü kültürden yazılı kültüre geçişi , Osmanlı toplumunda belirleme imkanı verecektir.

Eğitim konusunda Muallim M. Nuri, Talim ve Terbiye başlıklı yazısında ; konu şu ifadelerle ele alınıyordu;

‘Bir milletin güç ve uygarlık derecesi, malik olduğu mekteplerin sayısı ile yaygın olarak müteneasibtir.

Zamanımızda her kısım sanat ve meslekte olduğu gibi mektebcilikde gayet dakik ve mazbut bir sanat haline gelmiş olduğundan tedrisad vuku bulan her yer ilm-i terbiye ve tedris usulü gibi mekteplerle ayrılmaz bir bağı olan bir takım ilim ve usullerin tatbik alanı olmak elzemdir. İslamı gerileme belasından kurtarmak için medeniyet dünyasının istifade ettiği ‘mekteb’ usulünü İslam memleketlerinin her köşesinde yaymak vaciptir. İslam milletlerinin en şiddetli ihtiyacı gerçek maslahatlar demek olan muktedir öğretmenlerdir. Bugün bomboş duran , gerçek ilim ve tekniğe karşı tozlu ve karanlık bir durum alan medreseler, baştan başa ıslah ve tanzim edilmeli ve dünyada da ahirette de faydalı olacak bir hale dönüştürülmelidir.’ (Albayrak,1994:15)

Eğitimin modernleştirilmesi sonucunda geleneksel kurumların kendi halinde kalması , Modern söylemin hakim kanaat haline gelmesiyle, daha doğru bir ifadeyle ulemanın anlayışının modernleşmesiyle -ki bu Osmanlı modernleşmesinin en önemli sonucudur- medreselerin ıslahı ve modernize edilmesi gündeme gelmiştir.

Söz konusu tartışmalar Osmanlı modernleşmesinin taşıyıcı aracı olan basın kanalıyla sürdürülüyordu. Bu çabada basının rolü üzerinde tartışmalarda önemli yer işgal ediyordu.

Bu konuda 'Matbuat ve Biz' başlıklı yazısında Abdürreşid Efendi şöyle yazıyor ;

' Bizim her şeyimiz medeni sandığımız Avrupalılara tamamıyla başka olduğu gibi basında takip etmekte olduğumuz meslekte başkadır.

Avrupa'da basın esasen tam manasıyla bir ticaret mesleğidir. Kim olursa olsun bir adam basın alemine gireceği zaman gücü ölçüsünde maddi bakımdan o sanattan istifadeyi düşünürse ona iştirak eder. Kendisi için çıkar sağlamasından başka bir şey hatırlayamaz.

Gazete sütunlarına doğrudan doğruya bir ticaret tezgahı gibi bakar ve orada yerleşip satabileceği mallarını reklama çalışır ve okuyucular nazarında sanatını ilerlettikçe sağlayabileceği kişisel çıkarı tek arzusudur.

Hülasa bizim Şarkta basın mensupları kendilerinin geçim tezgahlarını sözde millete hizmet için kurmuş gibi daima minnet etmekten geri durmazlar. Fiiliyata gelince, asla milletin çıkarına bir para sarf etmedikten sonra hükümetin rızasına uygun olmazsa yazmazlar.'(Albayrak,1994:58)

Bu ifadeler basının o dönemde ki durumunun anlaşılabilir açısından önemlidir. Aynı şekilde geri kalmışlık ve medreseler üzerinde yapılan tartışmaların, geleneğin yanında olan daha doğru bir ifadeyle reformist olamayan bir modernleşmeyi tercih eden kesimde ki tartışmalar ise daha da önem arzeder.

Medrese İtikadları , Hayrü'l Kelam ve İ'tisam adlı dergilerin sahip ve yönetimini üstlenen Ahmet Şirani ; dini eğitim - öğretim kurumlarına yönelik şunları kaleme alıyordu:

'Din ve milletin ihyasını medreselerin hayat bulmasında gören dostlar, iyiliksever sorgulamalarda bulunuyor, milletin ve devletin yükselmesini, medreselerin yıkılışında bekleyenler ise insafsızca hücum ve saldırılarını yağdırıyorlar.

Bu ömür tüketici, can yakıcı akınlar karşısında bir an önce, medreseleri ıslah etmemek ilim adamlarımız için bir cinayetti. Zararları bütün islam alemine dokunan bu cinayeti şimdiye kadar bilerek yahut bilmeyerek işledik. İslam aleminin şefkat ve merhameti bu suçun cezasını sormak hususunda mehil verdi, fakat ihmal etmiyeceğine şüphe kalmadı. O dakika gelmezden önce

elden gideni gidermek ve harap olanları onarmak her kişimiz için farz-ı ayın hükmünü aldı.’(Albayrak,1994:116)

Osmanlı modernleşmesinde reformist kanadın hakim dinin ve dini kurumların sorgulamaları karşısında , geleneksel kanadı temsil eden ulema da ; geri kalmışlık söylemi karşısında , bu kurumların ıslahı ve dinde içtihad üzerinde yoğunlaşıyordu. Modernleşme içinde yer alan bu kesimlerin karşısında , daha doğrusu dışında bir kesim daha vardıki , bu kesim modernleşmeyi ve geleneksel eğitim kurumlarının ıslahını esefle karşılıyordu.

Moderleşme karşısında yer alan bu kesim ; İslamın ahirete bakan bir din olduğunu , bu zamanın nazarının dünyevileştiğini dolayısıyla yapılacak ıslah ve içtihad teşebbüslerinin sonuçta islamın dünyevileştirilmesinden başka bir işe yaramıyacağını söylüyordu.

Sözü edilen modernleşme karşıtı kesimin düşüncelerini vermek üzere H. Sami'nin İslam Dünyası adlı dergide yayınladığı ‘Rusya Mektupları’na göz atmak yerinde olacaktır.

Başkurt civarında bir meclise giren yazar orada Osmanlı modernleşmesi üzerine ilginç sorularla karşılaşır ;

‘ Sizde mektebler yeni usul mü? yoksa eski mi? Ve coğrafya okunuyor mu? diye sorarlar ve el Cüz’ü samin , Min ikameti’l-burhan ala erbabis - subul ve’l- evham’ isimli kitabı göstererek ,bu kitap coğrafya okuyanda okutanda kafir olduğuna kati delillerle isbat ediyor derler.Burada ceditci demek Rus batıl adedlerini tercih eden anlamına gelmektedir.’

Rusya’da yaşayan müslümanların modernleşme karşısında takındıkları bu durum Osmanlıda yaşayan ulemayı yansıtmaz , burada özellikle coğrafya ilmi üzerinde ilk modern ifadeleri Müteferrika vermiştir. Ve bu durum askeri anlamda anlaşıldığı için tartışmaya sebep vermediği gibi Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi saygın bir isim dahil bu ilmi kendi kitabında mevzu bahis etmiştir.Osmanlı modernleşmesinde karşılaşılan bu özellik Osmanlı içinde yaşayan bazı kesimlerin , sahip oldukları karşı tutum modernleşmenin en önemli aracı olan basına yansımamıştır. Osmanlı basınının gerçek anlamda bir kitle iletişim aracına dönüşmediğinin , doğru bir ifadeyle müslüman toplumun iletişim kurumlarının yerini tam olarak

dolduramadığının ve modern anlamda kitle toplumunun halen tartışılabileceğini gösteren sosyolojik veriler mevcuttur.

Modern toplum bir kitle toplumdur. Böyle bir toplumda iletişim ve kamuoyu kitle iletişim araçlarıyla yapılır. Basın kitlenin yönlendirilmesinde ve eğitiminde kitlenin dönüştürülmesinde rakipsiz araç ve kurumlardır. Modern bilim ise kitlenin tüm dünyasını planlayan ,yönlendiren rolüyle dinin yerini almış bir ideolojidir.

Osmanlı modernleşmesi bu ölçüler ele alındığında yirminci yüzyılın başlarında ,özellikle kitle iletişim adına hala geçerliliği tartışılabilir bir konumdadır. Buna örnek olmak üzere 1914 yılında yine İslam Dünyası isimli dergiden son bir alıntı alıyoruz.

‘İşte sahte hürriyet ortamında islamın içinde bulunduğu açmaz ,halka gitmenin yollarını aramayı gerektiriyor. Ve soruna ‘irşad’ile gitmenin gerekliliği ortaya çıkıyordu.

Halka gitmek için pek çok yollar olabilirsede sanırım başlıca üç yol vardır:

1- İlk Mektebler

2- Basın

3- Konferans ve Hutbeler

En faydalısı birinci yoldur. Basın, Fikr-i acizanemce bu, mekteb yoluna nisbetle biraz kestirmedir. Lakin bu yoldan gitmek için ilk önce , önünde engel olan çalı-çırpyı temizlemek lazım. Bugün bizim basın dili ile halkın dili arasında o kadar büyük bir engel var ki ; değil bir köylü , bayağı okur-yazarımız bile gazetelerin dilini anlamaktan acizdir.

Binaenaleyh bu yoldan gitmek için ilk önce dilde oldukça değişiklik yapmak icab eder ki; bu öyle bir günde beş günde olacak şeylerden değildir.

Konferans ve hutbeler , işte bu üçüncü yol sanırım hepsinden doğru ve kestirmedir.’

(Albayrak,1994:15)

Sonuç

Batı toplumunun modernleşmesinde ; bilgi ve teknik arasındaki ilişki , matbaanın toplumda üstlendiği rol çerçevesinde incelendiğinde çok önemli dönüşümlere sebep olmuştur. Matbaanın ortaya çıkmasıyla , o döneme rastlayan ekonomik ve sosyal değişimin ürünü olan entellektüellerin sahip olduğu fikirler daha geniş bir taban bulmaya başlamıştır.

Bu dolaşım Batı toplumunda modernleşmenin taban bulması ve yaygınlaşmasıdır. Bu süreçte matbaa ile değişen kitabın anlamı ve formu laik bir kültürün oluşturulmasında önemli bir ivme kazanılmıştır. Batı toplumunda sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş biçiminde incelen bu dönemde modern yazılı kültür ; bir kitle toplumu olmanın göstergesidir.

Kitle toplumunda, geleneksel iletişim yollarının yerini basın alırken, geleneksel eğitim kurumlarının yerini , modern dünya görüşünü aktaran eğitim kurumları almıştır. Bu süreçte Batı da ortaya çıkan yeni bilim anlayışı ile birlikte eğitim anlayışı değişmiş, eğitimin yöntemi ve dili değiştirilmiştir. Modern zamanda matbaanın üstlendiği rolle dönüşüm hızlanmış bu sebeplede modernite ; değişimin hızı merkezinde tanımlanmıştır.

Osmanlı modernleşmesi, matbaanın Batı'daki rolü ölçü alınarak genellikle matbaanın Osmanlıya girişi ile başlatılmaktadır. Oysa matbaa Osmanlı tarafından kendi geleneksel anlayışı içinde , doğru bir ifadeyle modern bir beklenti ve tavır içinde transfer edilmemiş, bu şekilde de matbaa toplumda bir rol üstlenmiştir.

Osmanlı matbaasının, kurulduğu ilk yüzyılda kullanım alanının incelenmesi Osmanlı toplumu ile Batı toplumu arasındaki sosyolojik farklılığı ortaya koymaktadır. Bir dönem sonra Osmanlıda modernleşme siyasetinin başlamasıyla ; modernleşme matbaaya modern anlamda kullanım zemininin oluşturulma çabası, Osmanlı modernleşmesini ifade etmiştir.

Osmanlı matbaasının Batı'daki kullanım alanına sahip olması basının ortaya çıkmasıyla mümkün olmuştur. Basın Osmanlı modernleşme çabasının hem bir ürünü hem de topluma taşıyıcı aracıdır. Bu bağlamda ele alındığında bir kitle iletişimin ortaya çıkması için ;

ilk önce devletin geleneksel iletişim sistemi değişikliğe uğramıştır. Bu değişim geleneksel siyaset anlayışının değişimidir. Devlet modernleşme sürecinde toplumu yürüttüğü siyasetin içine , eğitim kurumları ve iletişim aracıyla çekmektedir. Bu doğrultuda eğitim kurumlarında yapılan değişiklik, yeni dünya görüşünün taşıyıcısı olan fennin öğretilmesi yada bu kanalla toplumun eğitilerek yeni bir kimlik oluşturulma çabasıdır.

Geleneksel bilgi ve bilim anlayışı değişmiştir. Osmanlıda meydana gelen bu anlayış , osmanlı modernleşmesini Batılı manada reformist tavra itmiştir. Bu tavrın ve anlayışın en önemli göstergeleri modern eğitim kurumlarıdır. Osmanlı modernleşmesi kurulan modern kurumlar çerçevesinde kalan sınırı geleneksel eğitim kurumlarını kendi halinde bırakarak ilk öğretimi modernize etme çabasıyla aşmaya çalışmıştır. Bu sınırın aşıldığının en önemli göstergeside geleneksel eğitim kurumlarının mensuplarının geri kalmışlık söylemi içine girerek medreselerde ıslah fikirlerini basın aracılığıyla tartışmaya başlamalarıdır.

Bu sonuçta Osmanlı modernleşmesinin Batıdaki modernleşme tarzında bir mecraya girdiğini göstermektedir. Matbaanın Osmanlı modernleşmesinde üstlendiği , bir yazılı ve laik kültürün oluşturulmasında Batıdaki gibi bir rol üstlenmesi bir teknik olarak en önemli rolüdür, ve Osmanlı tarihi araştırmalarında yapılan dönemlendirmelerde ; matbaanın konumu önemli bir kriterdir.

KAYNAKLAR

- ABDÜRREŞİD, 'Matbuat ve Biz', İslam Dünyası, Sayı 23, sh. 369, 6 Şubat 1329
- ADIVAR,Adnan, 'Osmanlı Türklerinde İlim' , Remzi Yayınları, İstanbul 1982.
- ALBAYRAK,Sadık, 'Türkiye'de İslamcılığın Doğuşu', Risale Yayınları,İstanbul, 1989.
- ALBAYRAK,Sadık, 'Meşihat Şeriat Tarikat Kavgası', Mizan Yayınlarıİstanbul, 1994.
- ATTALI,Jacques, '1492', Çeviren, M. Ali Kılıçbay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992.
- BALTACI,Dr. Cahit, 'Osmanlı Eğitim Sistemi', Osmanlı Ansiklopedisi, Cilt II, Ağaç yayınları, 1994.
- BAYSAL,Jale, 'Kitap ve Kütüphane Tarihine Giriş', Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi Yayını, 1992.
- BERKES, Niyazi, 'İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dini ve Fikri Kimliği', Belleten, Cilt XXVI, Sayı 104, 1962.
- BERKES, Niyazi, 'Türkiye'de Çağdaşlaşma', Doğu Batı Yayınları,İstanbul, 1983.
- BİNBAŞIOĞLU, Cavit, 'Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi' M.E.B. , 1995.
- BOORSTIN, D. ' Les Decouvreuss', Paris, 1986.
- CARLESON,Edvard, 'İbrahim Müteferrika Basımevi ve Bastığı İlk Eserler', Yayına hazırlayan Dr. Mustafa Akbulut, Türk Kütüphaneciler Derneği Yayınları, 1979.
- ÇELEBİ, Ahmet, 'İslamda Eğitim Öğretim Tarihi', Damla Yayınları,İstanbul, 1983.
- COŞKUN,İsmail, 'Modernleşme Kuramı Üzerine', İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi,III. Dizi, Sayı 1, 1989.
- COŞKUN,İsmail, 'Niyazi Berkes Üzerine', İ.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi,III. Dizi, Sayı II,1990-1991.
- CUNBUR,Müjgan, 'Kütüphane Vakfiyelerinden Notlar', Erdem, Cilt I, Sayı III, sh. 711-744, 1985.

- DUVERDIER, Gerald, 'İlk Türk Basımevinin Kuruluşunda İki Kültür Elçisi, Savary de Breves ile İbrahim Müteferrika ', Belleten, Cilt LVI, Sayı 215, 1992.
- EĞRİBEL, Ertan, 'Resim Sanatı ve Türk Resminde Batılılaşma Eğilimleri', Genel Sosyoloji ve Metodoloji Ananbilim Dalı Yayınları no 13, 1994.
- ERSOY, Osman, 'Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler', Ankara, 1959.
- ERÜNSAL, İsmail E, 'Kütüphanecilikle İlgili Osmanlıca Metinler ve Belgeler I- II' İ.Ü.E.F., 1990.
- FİNDLEY, Carter V., ' Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform - Babıali (1789-1922), İz Yayıncılık, 1994.
- FİRMIN, Didot, ' Typographie Encylopedie Moderne ', Cilt XXVI, Sh. 707, 1860.
- GALANTİ, Avram, ' Türkler ve Yahudiler ', Gözlem Yayınları, 1995.
- GDOURA, Wahid, ' Le Debut de l'Imprimerie Arabe a İstanbul et en Syrie : Evolution de L'Environnement Culturel (1706-1787)', Tunus, 1985.
- GERÇEK, Selim Nüzhet, 'Türk Matbaacılığı', İstanbul, 1939.
- GIDDENS, Antony, 'Modernliğin Sonuçları' Ayrıntı yayınları, 1994.
- GOFF, Jacques Le, 'Ortaçağda Entellektüeller', Ayrıntı Yayınları, 1994.
- GREGOIRE, Helene Desmet, 'Büyülü Divan, 18. yüzyıl Fransa'sında Türkler ve Türk Dünyası, Eren Yayınları, 1991.
- HOF, Ulrich Im, 'Avrupa'da Aydınlanma, Avrupa'yı Kurmak, Afa- İntermedia, 1995.
- İBN HALDUN, 'Mukaddime', M.E.B. ,1989.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, 'Osmanlıların Batı'da Gelişen Bazı Teknolojik Yeniliklerden Etkilenmeleri', Osmanlılar ve Batı Teknolojisi, İ.Ü.E.F. Yayınları, 1992.
- JAEKEL, Peter, 'Die Ausrüstung und Bewaffnung der Türkischen Heere', Ed. H. Glasner, Kurfürst Max Emmanuel : Bayern und Europa um 1700, C. 1, München. 1976.
- KABACALI, Alpay, 'Türk Yayın Tarihi', Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul. 1987.
- KOÇER, Hasan Ali, 'Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)', M.E.B. 1991.

- KOLOĞLU, Orhan, 'Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları', Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1987.
- KOLOĞLU, Orhan, 'Osmanlı'da Basın ve Kamuoyu', Osmanlı Ansiklopedisi, Cilt VI, Ağaç yayınları. 1994.
- KOLOĞLU, Orhan, 'Takvim-i Vekayi Türk Basınında 150. Yıl 1831-1981, Ankara,1981.
- KUN,T. Halasi, 'İbrahim Müteferrika', İslam Ansiklopedisi, Cilt V/ II, M.E.B.,
- MARDİN, Şerif, 'Türkiye'de İletişimin Modernleşmesinin Erken Bir Safhası Üzerine Bazı Notlar', Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları, 1991.
- MARDİN, Şerif, 'İyiler ve Kötüler', Tarih Risaleleri , Ed. Mustafa Özel, İz Yayıncılık, 1995.
- MUSTAFA NURİ PAŞA, 'Netayic ül - Vukuat I - II', T.T.K., 1992.
- MURPHEY, Rhoads, 'Osmanlı'ların Batı Teknolojisini Benimsemedeki Tutumları : Efrenci Teknisyenlerin Sivil ve Askeri Uygulamadaki Rolü', Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler, İ.Ü.E.F. Yayınları, 1992.
- MÜTEFERRİKA,İbrahim, 'Milletlerin Düzeninde İlmi Usuller', M.E.B., 1990.
- NASR, S. Hüseyin, 'Makaleler I', İnsan Yayınları, 1995.
- NUHOĞLU,Dr.Hidayet Yavuz, 'Müteferrika MatbaasınınKurulması İçin Verilen Fetva Üzerine', Türk Kütüphaneciler Derneği , Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı- 10, 11 Aralık 1979,Bildiriler, Türk kütüphaneciler Derneği Yayınları,1979.
- ONG, J. Walter, 'Sözlü ve Yazılı Kültür', Metis yayınları,1995.
- ORTAYLI,İlber, 'İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayınları, 1983.
- PALMER,Alan,'Osmanlı İmparatorluğu, Bir Çöküşün ,'Osmanlı İmparatorluğu, Bir Çöküşün eni Tarihi, Sabah Yayınları,1995.
- RYCAUT,Sir Paul, 'The Present State of The Ottoman Empire', London, 1686.
- SAMİ,H., 'Rusya Mektupları', İslam Dünyası, Sayı 8, Sh. 126. , 6Haziran 1329.
- SEZER, Baykan, 'Asya Suboyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları', İ.Ü.E.F., Yayınları, 1979.
- SEZER,Baykan, 'Sosyolojinin Ana Başlıkları', İ.Ü.E.F. Yayınları, 1985.

- SEZER,Baykan, 'Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları', Sümer Kitabevi,1988.
- SEZER,Baykan, 'Sosyoloji'de Yöntem Tartışmaları', Sümer Kitabevi,1992.
- SZYLIOWICZ,S. Joseph, 'Functionalist Perspectives on Technology : The Case of the Printing Press in The Ottoman Empire', Transfer of Modern Science Technology to The Muslim World, IRCICA, S.252-260, 1992.
- ŞATIBİ, 'el- Muvafakat I-IV', İz Yayıncılık, 1990.
- ŞEYH SADİ, 'Gülistan', Risale yayımları, 1996.
- TEKELİ,Sevim, Ed. 'Clocks in the Ottoman Empire in the Sixteenth Century : Tagi al- Dins (The Brightest stars for the Construction of Mechanical Clocks)', Ankara, 1966.
- TEKELİ,İlhan, Sevim İLKİN, 'Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü', T.T.K., 1993.
- TODERİNİ,Abbe, 'De la Litterature des Turces', Paris, 1789.
- TOURAINÉ,Alan, 'Modernliğin Eleştirisi', Yapı Kredi Yayınları, 1994.
- TUNA, Korkut, 'Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşmaları Üzerine Sosyolojik Bir Deneme', İ.Ü.E.F. Yayınları,1978.
- TUNA, Korkut, 'Bilgi Toplum ve İthal Bilgi Üzerine I', İ.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi, III. Dizi,Sayı II., 1991.
- TUNA, Korkut, 'Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine', İ.Ü.E.F. Yayınları, 1993.
- UZUNÇARŞILI,İ. Hakkı, 'Osmanlı Tarihi', Cilt IV/2 , Sh.520, T.T.K., Ankara1983.
- ÜNÜVAR,Safiye, 'Saray hatıralarım',Cağaloğlu Yayınları,1964.

ÖZGEÇMİŞ

1968 Afyon- Sandıklı'da doğdu. İlkokulu Konya Akşehir'de, Orta okulu Isparta Senirkent'te, Liseyi Ankara Tapu ve Kadastro Meslek Lisesinde parasız yatılı olarak tamamladı. 1986 Yılında Rize-Ardeşen'de Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü bünyesinde kadastro teknisyeni olarak görev aldı. 1989 Yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümüne girdi ve 1993 yılında mezun olarak aynı fakültenin Bilim Tarihi Bölümünde yüksek lisans eğitimine başladı. 1994 Yılında Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümüne ,Sosyal Bilimler enstitüsünün açtığı yüksek lisans sınavını kazanarak kaydoldu. 1995 Yılından itibaren birbuçuk yıl Pendik Belediyesinde Halkla İlişkiler Müdürlüğü yaptı, halen İstanbul Büyükşehir Belediyesinde Danışman Yardımcılığı görevini sürdürmektedir, evlidir.